

**МАТЕРИАЛЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«КОНСТИТУЦИЯ КАК ФАКТОР
СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА»**

25 ОКТЯБРЯ 2024 ГОДА

**ФИЛИАЛ МОСКОВСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ М.В. ЛОМОНОСОВА В ГОРОДЕ ДУШАНБЕ**

**МАТЕРИАЛЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«КОНСТИТУЦИЯ КАК ФАКТОР
СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА»**

**ДУШАНБЕ
25 октября 2024 года**

УДК: 342.4 (575.3) (063.3)

ББК 67.99(2).01 (2Т)

М- 34

Материалы республиканской научно-практической конференции «Конституция как фактор стабильности государства» (25 октября 2024 года). – Душанбе. 2024. – 177 с.

Под общей редакцией:

к.э.н., доцента Ганиева Р.Г.

Ответственный редактор:

д.ю.н., профессор Диноршох А.М.

Редакционная коллегия:

Давронов И.О., Касымова Ф.А., Назаров Ф.Р.

Редакторы:

Акбарова В.А., Музаффарова Ш.М., Фазилова Ш.К.

В сборнике представлены тезисы и доклады, включённые в программу республиканской научно-практической конференции «Конституция как фактор стабильности государства».

Данный сборник предназначен для аспирантов, магистрантов и студентов старших курсов высших учебных заведений.

Авторы несут ответственность за содержание статей. Редакционная коллегия может не разделять мнения авторов и не несет ответственность за недостоверность публикуемых данных.

© Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, 2024 год

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Алифбеков А.Н.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

E-mail: alifbekov.alimamad@bk.ru

Аннотация. В данной статье на основе изучения позиций ученых и действующего законодательства рассматривается сущность и содержание права человека на благоприятную окружающую среду, которая выступает одним из современных институтов конституционного и экологического права.

Ключевые слова: Прав человека и гражданина, окружающая среда, закон, защита прав человека, обязанность.

ESSENCE AND CONTENT OF THE HUMAN AND CITIZEN RIGHT TO A FAVORABLE ENVIRONMENT

Alifbekov A.N.

Russian-Tajik (Slavonic) University

Annotation. Based on the study of the positions of scientists and current legislation, this article examines the essence and content of the human right to a favorable environment, which acts as one of the modern institutions of constitutional and environmental law.

Key words: Human and civil rights, environment, law, protection of human rights, duty.

Право человека и гражданина на благоприятную окружающую среду на данном историческом этапе развития общества и государства является одной из фундаментальных правовых гарантий, признание и защита которой декларируется действующим законодательством Республики Таджикистан.

Конституция Республики Таджикистан провозглашает обязанность государства принимать меры по обеспечению оздоровления окружающей среды (ст. 38) [1].

При этом само право человека и гражданина на благоприятную окружающую среду, входит в единую систему экологических прав, которые получают свою детализацию и наполнение в положениях природоохранного законодательства, в частности в нормах Закона Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды».

Право на благоприятную окружающую среду – это возможность каждого человека пользоваться благоприятной окружающей средой как средой обитания в пределах, установленных законом.

Понятие «благоприятная окружающая среда» определено в ст. 1 Закона Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды» и означает окружающую среду, качество которой обеспечивает устойчивое

функционирование естественных экологических систем, природных и природно-антропогенных объектов, т.е. под благоприятной окружающей среды понимается качество экологической обстановкой, соответствующее установленным законодательством стандартам [2].

Правовая характеристика качества окружающей среды раскрывается в законодательства посредством установления физических, химических, биологических и иных нормативов, которым природные компоненты должны соответствовать для признания природных условий благоприятными. На данные такие показатели устанавливаются и отслеживаются со стороны уполномоченного органа в сфере охраны окружающей среды в отношении каждого природного компонента, в том числе атмосферного воздуха, вод и почвенного покрова с учётом их единства, и взаимосвязи, а также протекающих природных эволюционных процессов.

В свою очередь сущность права на благоприятную окружающую среду заключается в возможности проживать и находиться в благополучной обстановке, а также иметь доступ к информации о состоянии окружающей среды и требовать защиты этого права.

Само по себе право на благоприятную окружающую среду является естественным и неотчуждаемым правом, которое всегда находится в процессе реализации человеком. Любой человек на законных основаниях находящийся на территории Республики Таджикистан является субъектом данного права, в том числе граждане Республики Таджикистан, иностранные граждане, лица без гражданства, беженцы, а также их общественные объединения [3, с. 90].

Соответственно достаточным основанием для возникновения права на благоприятную окружающую среду являются его нормативное закрепление, что на данный момент получило своё непосредственное объективное закрепление в действующем природоохранном законодательстве Республики Таджикистан. В свою очередь необходимым условием для реализации права на благоприятную окружающую среду является волеизъявление носителя права, т.е. субъект данного права всего должен занимать активную позицию в части выражения намерения воспользоваться правовым потенциалом, который заложен в данную правовую конструкцию.

При этом право на благоприятную окружающую среду не однородно по своему содержанию и включает в себя довольно широкий спектр правомочий, которые охватывают различные правовые возможности в части проявления активной позиции по вопросам экологии. В число основных правомочий, составляющих содержание право на благоприятную окружающую среду, принято относить: правомочие на обеспечения экологической безопасности, правомочием на обеспечение охраны жизни и здоровья человека, правомочие на

обеспечение доступа на экологическую информацию и правомочие на защиту и возмещение ущерба природному объекту, жизни и здоровью человека, а также принадлежащего ему имущества.

Далее, необходимо провести краткую характеристику данных правомочий, как отражающих основное содержание указанного права.

Под правомочием обеспечения экологической безопасности, понимаются совокупность условий, которым должен удовлетворять природного объекта для его непосредственного использования человеком. Соблюдения данного требования данного требования осуществляется посредством установления ряда показателей, позволяющих оценить состояние окружающей среды. Показатели состояния природной среды характеризуют степень негативных воздействия на природный объект (физический, химический и биологически), а также уровни его загрязнения. Используя данные показатели субъект права может требовать приостановки вредных видов хозяйственной деятельности, включая проведение восстановительных работ [4, с. 78].

Другим важным правомочием права на благоприятную окружающую среду является обеспечение охраны жизни и здоровья человека. Окружающая среда может считаться благоприятной только в том случае если взаимодействие с ней человека не причиняет ущерба его жизни и здоровью. Охраны жизнь и здоровье человека от неблагоприятных природных условий, а также обеспечении реальных гарантий экологических условий для жизни, труда и отдыха человека является одной из основных целей действующего природоохранного законодательства Республики Таджикистан.

Следующим правомочием права на благоприятную окружающую среду является обеспечение доступа на экологическую информацию. В рамках современного общества невозможно реализовывать права, закреплённые законом без получения полной и всесторонней информации по соответствующему вопросу. Свободный поиск и получение информации, как правило, единственный способ осуществления контроля за текущим состоянием окружающей среды. Раскрытие ключевой информации по данному вопросу выступает необходимой предпосылкой реализации прав человека на благоприятную окружающую среду. Полная и достоверная информация позволяет понять, какие меры следует предпринять в случае неблагоприятной обстановки для минимизации ущерба природе и здоровью человека. С целью обеспечения реализации экологических права граждан подготовлен и принят Закон Республики Таджикистан «Об экологической информации» которым гарантируется физическим лицам и их объединения свободный доступ на получение полной, достоверной и своевременной экологической информации [5, с. 123].

Одним из ключевых компонентов права на благоприятную среду является право требовать возмещение ущерба, причинённого природному объекту, жизни и здоровью человека, а также его имуществу. Данное правомочие позволяет гражданам выступать инициатором возбуждения гражданского и административного процесса с целью привлечения к ответственности, лица виновного в совершении действий, посредством которых причинён вред природному объекту, жизни и здоровью человека, а также его имуществу. Реализация данного права позволяет создать необходимый механизм, позволяющий гражданам и организациям требовать от правонарушителя осуществления определённых мер по устранению допущенных нарушений и последствий, вызванных ими. Предъявление соответствующих заявлений и исков может осуществляться как в административном, так и судебном порядке, в зависимости от характера нарушенного права.

Таким образом, можно прийти к выводу, что право на благоприятную окружающую среду представляет собой необходимый элемент правового статуса человека, который относится к относящийся к основополагающим (естественным) правам, закреплённым действующим законодательством Республики Таджикистан.

Содержание права на благоприятную окружающую среду являются правовые возможности каждого человека на проживание в условиях пригодных для жизни и не оказывающих негативного воздействия на его здоровье и имущество, на доступ к своевременной, полной и достоверной информации о состоянии окружающей среды, а также на возмещение причиненного ущерба.

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан от 06 ноября 1994 года. Душанбе, Изд-во «Нашриёти Ганч». – 2016.
2. Закон Республики Таджикистан от 2 августа 2011 года №760 «Об охране окружающей среды» // Ахбори Маджлиси Оли РТ 2011, 7-8, ст. 614
3. Закон Республики Таджикистан от 25 марта 2011 года №705 «Об экологической информации» // Ахбори Маджлиси Оли РТ 2011 № 3 ст.172
4. Экологическое право Таджикистана: учебник под ред. Т.И. Султановой – Душанбе: «Ирфон», 2017 г. – 444 с.
5. Боймахмадзода Н.С. Система экологического законодательства Республики Таджикистан // Вестник ТГУПБП. – 2021. №2 (87). – С. 83-89.

УДК343.01.

ИНКИШОФИ ҶАЗОИ ҶАРИМА ҲАМЧУН ЧОРАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ-ҶИНОЯТӢ ДАР КОДЕКСИ ҶИНОЯТИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН 1935

Аҳадзода А.

*Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
E-mail: aahadzoda@mail.ru*

Аннотатсия. Дар асоси таҳлили ташаққул ва рушди ҷазо дар шакли ҷарима, дар ҳуқуқи шуравӣ метавон ба ҳулосае омад, ки инстиутути ҷарима таърихи тӯлонитарини рушдро паси сар карда, аз лаҳзаи пайдоиши дар қонунгузори кишвар истифодаи он хеле васеъ буда, на танҳо дар намуди ҳуқуқӣ, балки дар намуди мурофиавӣ низ ба таври назаррас дигаргуниҳои куллиро аз сар гузаронидааст. Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон аз соли 1935 нахустин санади кодификатсионие мебошад, ки ҷаримаро расман танзим кардааст.

Калидвожаҳо: кодекси ҷиноятӣ, ҶШС Тоҷикистон, санади кодификатсионӣ, ҷарима, ҳуқуқи ҷиноятии шуравӣ.

РАЗВИТИЕ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА КАК МЕРЫ УГОЛОВНО- ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ ТАДЖИКСКОЙ ССР 1935

Аҳадзода А.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Исходя из анализа становления и развития наказания в виде штрафа, в советском праве можно сделать вывод, что институт штрафа имеет длительную историю развития, с момента своего зарождения его применение в законодательстве страны было достаточно широким, претерпев значительные изменения не только в материальном, но и в процессуальном виде. Уголовный кодекс Таджикской ССР 1935 года является первым кодифицированным актом, официально регламентирующим штрафы.

Ключевые слова: уголовный кодекс, Таджикская ССР, кодификационный акт, штраф, советское уголовное право.

THE DEVELOPMENT OF PUNISHMENT IN THE FORM OF A FINE AS A MEASURE OF CRIMINAL LIABILITY IN THE CRIMINAL CODE TAJIK SSR 1935

Akhadzoda A.

Tajik National University

Annotation. Based on the analysis of the formation and development of punishment in the form of a fine, in Soviet law it can be concluded that the institution of fine has a long history of development, since its inception, its application in the country's legislation has been quite wide, having undergone significant changes not only in material, but also in procedural form. The Criminal Code of the Tajik SSR of 1935 is the first codified act officially regulating fines.

Key words: criminal code, Tajik SSR, codification act, fine, Soviet criminal law.

Ҳуқуқи ҷиноятии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (минбаъд – ИҶШС) ва Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (минбаъд – ҶШС Тоҷикистон) дорои таҷрибаи бойи ҳуқуқӣ буда, дар мубориза ба ҷинояткорӣ,

татбиқи сиёсати ҳукукии ҷиноятӣ дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ хизмати сазовор намудааст. Таҷрибаи қонунгузории ҷиноятӣ марҳилаи мазкур на танҳо дар ҳамон давра замон, балки барои тақмили қонунгузории муносири ҷиноятӣ низ метавонад муфид бошад. Бо ин назардошт, омӯзиши таҷрибаи қонунгузории ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон ҷиҳати тақмили қонунгузории ҷиноятӣ кишвар ва мубориза бо ҷинояткорӣ аҳаммияти калон дорад.

Яке аз санадҳои муҳим ва авваланин санади меъёрии ҳукукии кодификатсионии ҷиноятӣ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ ин Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон аз соли 1935 ба ҳисоб меравад. Бояд гуфт, ки санади мазкур на дар ҷои хушқу ҳолӣ, балки дар заминаи қонунгузории то ин дам амалкунанда таҳия ва қабул гардидааст. Аз соли 1926 дар асоси қарори Комитети инқилобии ҚШС Тоҷикистон аз 10 апрели соли 1926 то 15 июни соли 1935 дар сарзамини Тоҷикистон Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон амал мекард.

Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон, ки бо қарори Президиуми КИМШ ҚШС Тоҷикистон 9 май соли 1935 қабул шуда буд [1], дар муборизаи зидди ҷинояткорӣ нақши калон бозидааст. Дар давраи баррасишаванда дар қаламрави ҷумҳурии қонунгузории ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон ва ҚШСФР қатъ карда шуд. Дар ин давра ҳукуқи ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон аллакай ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ ва қонунгузорӣ ташаккул ёфта, дар асоси принципҳо ва механизмҳои сохти ҳукукии шуравӣ, махсусан дар асоси қонунгузории ҷиноятӣ умумииттифоқӣ инкишоф меёфт [2, с. 275]. Дар ҳамин масъала дар дигар адабиёт қайд мегардад, ки дар қаламрави Тоҷикистон то соли 1935 Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон амал мекард. Эътибори ин кодекс бо қарори сессияи II Комитети Иҷроияи Марказии Шӯроҳои ҚШС Тоҷикистон бекор карда шуд, ки мувофиқи он аз 15 июни соли 1935 Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон дар қаламрави ҚШС Тоҷикистон ба амал бароварда шуд [3, с. 23].

Мувофиқи қарори сессияи КИМШ ҚШС Тоҷикистон аз 20 августи соли 1935 «Дар бораи иҷрои Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон» амали Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон дар қаламрави ҚШС Тоҷикистон барҳам дода шуд [4, с. 2]. Ин санадҳои ҳукуқӣ баъди қатъ гардидани фаъолият ба мазмуни меъёрҳои ҳукукии ҷиноятӣ ҷумҳуриявии татбиқшаванда таъсири калон мерасонанд. Таҷрибаи қонунгузории ин ҷумҳуриҳо аз тарафи мақомоти ҳокимияти ҚШС Тоҷикистон ҳангоми таҳия ва қабули санадҳои қонунгузорӣ, инчунин дар амалияи татбиқи ҳуқуқ васеъ истифода мешуд.

Дар рафти тайёр кардан ва қабул кардани Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон соли 1935 таҷрибаи татбиқи қонунгузории умумииттифоқии ҷиноятӣ, Кодекси ҷиноятӣ ҚШСФР, Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Ўзбекистон ва маводҳои қонунгузорие, ки дар давраҳои гуногун кор карда баромада ва қабул карда шудаанд, ташаккул ва инкишофи ҳукуқи ҷиноятӣ шуравӣ дар Тоҷикистон

ҳамчун сарчашмаи асосӣ истифода бурда шудааст [5, с. 35]. Аммо бояд гуфт, ки гарчанде бисёр меъёрҳои ҷӣ қисмҳои умумӣ ва ҷӣ қисмҳои махсуси Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон дар соли 1935 бо Асосҳои қонунгузорӣ ва кодексҳои ҷиноятии дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мувофиқат мекард, гарчанде онҳо тафовут ва навиғариҳои калон доштанд. Инчунин, зимни таҳия ва қабули нахустин Кодекси ҷиноятӣ таҳиягарон кӯшиш кардаанд, ки дар асоси муқаррарот ва арзишҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва динӣ фарҳангӣ меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятиро таҳия намоянд, ки метавонанд ин гуна муносибатҳоро самаранок ва муассир танзим кунанд.

Ҳамаи меъёрҳои қонунгузори ҷиноятии қаблан мавҷудбуда, ки дар ҷараёни таҳияи Кодекс аз ҷониби мақомоти қонунгузори Тоҷикистон қабул шуда буданд, аз нав дида баромада, мавриди коркарди амиқ қарор дода шуда, тамоми меъёроҳе, ки ба воқеияти онвақтаи мубориза бо ҷинояткорӣ муфид ва мувофиқ буданд, дар Кодекс қабул карда шуданд. Инчунин, тамоми меъёрҳои санадҳои қонунгузори қаблан мавҷудбуда, ки барои татбиқи минбаъда мувофиқ нестанд ва ба талаботи замон ҷавобгӯ нестанд, ба Кодекси ҷиноятӣ дохил карда нашуданд ва эътибори ҳуқуқии ҳудро гум карданд. Тавре У.А. Азиззода қайд мекунад, таҷрибаи дигар қорҳои кодификатсияи умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ, ки дар он вақт ҷамъ карда шуда буд, ба офаридани аввалин Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон ёрии калон расонд [2, с. 276]. Маврид ба зикр аст, ки дар соли 1935 қабул шудани Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон марҳалаи муҳими инкишофи қонуни ҷиноятӣ дар Тоҷикистон буд. Он мувофиқи қонунҳои умумииттифоқӣ таҳия шудааст, ки хусусиятҳои ҳаёт ва рӯзгори Тоҷикистонро инъикос менамояд.

Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон соли 1935 аз Қисми умумӣ ва махсус иборат буда, дар он 275 модда, аз он ҷумла 49 моддаи он ба Қисми умумӣ, 226 модда ба Қисми махсус дахл дорад. Дар Кодекс қариб тамоми доираи мулоҳизаҳо ва сиёсати ҷиноятии он давра нисбат ба кирдорҳои аз ҷиҳати ҷамъиятӣ хавфнок мавҷуд аст. Дар фасли ҷорум масъалаҳо дар бораи ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки дар Кодекси ҷиноятӣ нисбат ба шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, пешбинӣ шуда буд. Он аз 23 модда иборат буд, ки дар онҳо номгӯи намудҳои ҷазо, мазмуни ҳуқуқӣ ва қоидаҳои муайян кардани онҳо муқаррар шудаанд.

Кодекси мазкур ҷаримаи пулиро ҳамчун яке аз намудҳои ҷазо дар низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ муқаррар карда буд. А.А. Абдурашидов дар ин хусус қайд мекунад, ки 15 июни соли 1935 якумин Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон қабул карда шуд, ки низоми ҷазоҳоро муқаррар мекард ва дар банди м) ҷаримаи пулӣ пешбинӣ гардида буд [6, с. 74]. Санади мазкур якумин санади кодификатсионии ҷиноятӣ дар ҶШС Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт, ки дар танзим ва муқаррар намудани ҷарима ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ нақши муассир гузоштааст. Тавре И.Р. Тулиев қайд мекунад, мувофиқи моддаи 18 Кодекси

чиноятӣи ҶШС Тоҷикистон аз соли 1935 ҷарима дар банди л) муқаррар шуда буд [7, с. 56]. Дар моддаи 38-и ҷарима ҳамчун ҷазои пулие, ки суд мувофиқи вазъи молу мулкӣ маҳкумшуда таъин кардааст, муайян карда шудааст. Дар сурати напардохтани ҷарима, ба маблағи сад сум ҷарима ба андозаи якмоҳаи кори ислоҳӣ (бе маҳрум) иваз карда шуда метавонист. Иваз кардани ҷарима ба маҳрум кардан аз озодӣ иҷозат дода намешуд [7, с. 62]. Тавре аз андешаҳои мазкур бармеояд, дар онҳо ихтилофи назар мушоҳида мегардад. Дар таҳқиқоти А.А. Абдурашидов ҷаримаи пулӣ ва дар низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ дар банди (м) ва дар таҳқиқотҳои И.Р. Тулиев, танҳо ҷарима дар банди (л) ифода ёфтааст. Дар таснифоти зикргардидаи У.А. Азиззода низ ҷаримаи пулӣ дар банди (л) нишон дода шудааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили ташаккул ва рушди ҷазо дар шакли ҷарима, дар ҳуқуқи шуравӣ метавон ба хулосае омад, ки институти ҷарима таърихи тӯлонитарини рушдро паси сар карда, аз лаҳзаи пайдоишаш дар қонунгузории кишвар истифодаи он хеле васеъ буда, на танҳо дар намуди ҳуқуқӣ, балки дар намуди мурофиавӣ низ ба таври назаррас дигаргуниҳои назаррасро аз сар гузаронидааст. Умуман, қонунгузории шуравӣ дар марҳилаҳои гуногун тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқии умумишуравӣ ва қонунгузории Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии алоҳидаи иттифоқӣ ҷаримаро муқаррар мекарданд ва тарзу усулҳои татбиқи онро танзим менамуданд.

Адабиёт

1. Уголовный кодекс Таджикской ССР. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1935. – 134 с.
2. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана [Текст]: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 414 с.
3. Нарзуллоев С.С. История развития института ответственности за нарушение правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств по уголовному законодательству Таджикистана (1922-1961 гг.) / С.С. Нарзуллоев // Научный вестник Орловского юридического института МВД России имени В.В. Лукьянова. – 2020. – № 4(85). – С. 20-25.
4. Уголовный кодекс Таджикской ССР. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1952. – 166 с.
5. Хамракулов Р. Вопросы теории и практики кодификации уголовного законодательства союзной республики. – Душанбе, 1962. – 160 с.
6. Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.
7. Тулиев И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистана (система, виды наказаний и их назначение): дис. канд. юрид. наук. – М., 2010. – 217 с.

МАФҲУМИ НИЗОМИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ИСЛОҲОТ ВА ДИГАРГУНИҲОИ ҲАӢТИ ҚОМЕА

Ғафуров И.У.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

E-mail: gafurov.i@bk.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи мафҳуми низоми сиёсӣ дар шароити ислоҳот ва дигаргуниҳои ҳаёти қомеа баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки имрӯз низоми сиёсӣ ба таври умум ҳамчун маҷмӯи ҷудонашавандаи танзимшудаи мактабҳои сиёсӣ, нақшҳои сиёсӣ, муносибатҳо, равандҳо, принципҳои таъкили сиёсии қомеа, ки ба кодекси меъёрҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, анъанаҳо ва дастурҳои низоми сиёсии қомеаи мушаххас тобеъанд, фаҳмида мешавад.

Калидвожаҳо: Низоми сиёсӣ, давлат, ислоҳот, қомеа.

ПОНЯТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМ И ИЗМЕНЕНИЙ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Гафуров.У.

Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о понятии политической системы в условиях реформ и изменений в жизни общества. Отмечается, что сегодня под политической системой в целом понимается целостный регламентированный набор политических школ, отношений, процессов, принципов политической организации общества, подчиненных кодексу политических, социальных, правовых, идеологических, культурных, исторических норм, традиций и предписаний политической системы конкретного общества.

Ключевые слова: политическая система, государство, реформы, общество.

THE CONCEPT OF A POLITICAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF REFORMS AND CHANGES IN THE LIFE OF SOCIETY

Gafurov.U.

Bokhtar State University named after N. Khusrav

Annotation. The article examines the issue of the concept of a political system in the context of reforms and changes in the life of society. It is noted that today the political system as a whole is understood as an integral regulated set of political schools, relations, processes, principles of political organization of society, subordinated to the code of political, social, legal, ideological, cultural, historical norms, traditions and prescriptions of the political system of a particular society.

Keywords: political system, state, reforms, society.

Аввалин шахсе, ки кушиш намуд назарияи низоми умумиро ба равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ татбиқ намояд, Т.Парсонс буд, ки мақсади низоми сиёсиро дар таъмини ҳамгироӣ, ташаккул ва татбиқи ҳадафҳои умумӣ меҳисобид [1]. Аммо бо вуҷуди ин, асосгузори назарияи низомҳои сиёсӣ Д.Истон ба ҳисоб меравад, ки низоми сиёсиро ҳамчун «таъсири мутақобилае, ки тавассути он арзишҳо дар қомеа ба таври мўътабар тақсим мешаванд ва аз ҷониби тамоми қомеа эътироф

мешаванд» муайян мекунад [2].

Аз ин рӯ, хусусияти асосии таҳлили даврии низоми сиёсиро метавон чунин ифода намуд: а) низоми сиёсӣ як силсила амалҳои мутақобилаест, ки аз рафтори умумии иҷтимоӣ таҷрида карда шуда, тавассути онҳо арзишҳои ҷомеа тақсим карда мешаванд; б) низоми сиёсӣ дорои имконоти «танзимкунанда», «худтанзимкунанда» мебошад, ки онро аз худвайроншавӣ муҳофизат мекунад; в) низоми сиёсӣ як падидаи сайёраест, ки қобилияти нигоҳ доштани хусусиятҳои хос ва намуди зоҳирии худро дорад; г) низоми сиёсӣ низоми ошкороест, ки метавонад зери таъсири омилҳои муҳити зист тағйир ёбад; д) низоми сиёсӣ метавонад ҳангоми мавҷудияти тавозуни мувофиқ байни омилҳои «воридшуда» ва «хориҷшуда» устувори нигоҳ дорад.

Тибқи ақидаи П.Бэкрэ ва М.Баретс, низоми сиёсии ҷомеа на танҳо вазъияти низоми ошкоро, ҷамъиятиро ҳангоми қабули қарорҳои муайян танзим мекунад, балки ҳуди доираи қабули қарорҳоро низ муайян ва маҳдуд мекунад. Ин маҳдудиятҳо аз нуқтаи назари онҳо ба таъмини беҳатарӣ, самаранокӣ ва беихтилофии рушди ҳамкориҳои сиёсӣ марбутанд [3].

Низоми сиёсӣ як ҷузъи тамоми дигар, як амсилаи мушаххаси ташкили ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқи ҷомеа мебошад. Аз ин нуқтаи назар ӯ аз рӯи меъёрҳо (сохтори иҷтимоӣ-сиёсӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва рафтори шахсон) ҷаҳор амсила (навъ)-и низомҳои сиёсиро муайян мекунад: халқӣ (қабилавӣ), бюрократӣ (идорӣ), созишгарӣ ва сафарбарӣ.

То ҳазораи сеюми пеш аз милод *низомҳои халқӣ (қабилавӣ)* ҳукмрон буданд. Қабули қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби ягон сохтор ва институтҳои устувор, ки тафовути нақшҳоро таъмин мекунанд, танзим карда намешуд. Дар ин низомҳои пароканда ва ғайримарказии баробарҳуқуқ, аксари қарорҳои сиёсии дорои аҳамияти ҷамъиятӣ дар доираи оилаи васеъ қабул карда мешуданд ва низоми сиёсӣ ҳамчун як оилаи бузург ғаёлият мекард. Дар ин низомҳои халқӣ (қабилавӣ), ки дар тақсимои ҳади ақали меҳнат асос ёфтааст, баробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ вучуд дошт. Робитаҳои ҳешутаборӣ ҳамбастагии баробарҳуқуқро ташкил медоданд. Ҷамъият захираҳои асосиро доро буд. Истеҳсолот дар якҷоягӣ ба амал бароварда мешуд: дар он шикорчиён, чинакчиён, моҳидорон, деҳқонон иштирок намуда, маҳсулот истеҳсол мекарданд ва онро дар байни истеъмолкунандагон дар асоси принципҳои баробар тақсим мекарданд. Дар ин ҷо ҳар як шахс ҳуқуқи иштирок кардан дар маҷлисҳои оммавиро дошт, ки дар онҳо сиёсати тамоми ҷамъият тартиб дода мешуд. Одамонро на маҷбуркунии давлатӣ, балки афкори ҷамъиятӣ маҷбур мекард, ки меъёрҳои рафтори гуруҳро риоя кунанд.

Норавшании меъёрҳои анъанавӣ ба куҳансолон ва намояндагони динӣ то андозае озодии қабули қарорҳои навоарона дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт дод.

Қарорхое, ки ба ҷамъиятҳои хурд дахл доштанд, бояд дар маҷлисҳои умумӣ тасдиқ карда мешуданд, ки дар онҳо масъалаҳои сиёсӣ муҳокима карда шуда, нисбат ба пешвоён талаботҳо гузошта мешуданд. Маҷлисҳои умумӣ, шуроҳои куҳансолон ва ташкилотҳои пиронсолон талаботи мардумро, аз ҷумла, оид ба масъалаҳои васеъ намудани майдони кишт, роҳҳои нави ба даст овардани озуқаворӣ ва ғайра баррасӣ мекарданд.

Имрӯз низоми сиёсӣ ба таври умум ҳамчун «маҷмӯи ҷудонашавандаи танзимшудаи мактабҳои сиёсӣ, нақшҳои сиёсӣ, муносибатҳо, равандҳо, принципҳои ташкили сиёсии ҷомеа, ки ба кодекси меъёрҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, анъанаҳо ва дастурҳои низоми сиёсии ҷомеаи мушаххас тобеъанд» фаҳмида мешавад [4].

Низоми сиёсии ҷомеаи дилхоҳ бо мавҷудияти механизмҳои муайяне хос аст, ки устуворӣ ва фаъолияти ҳаётии онро кафолат медиҳанд. Тавасути ин механизмҳо зиддиятҳо ва низоъҳои иҷтимоӣ бартараф карда шуда, саъю кӯшиши гуруҳҳо, ташкилотҳо ва ҳаракатҳои гуногуни иҷтимоӣ ҳамоҳанг, муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳам мувофиқ карда шуда, оид ба арзишҳои асосӣ, мақсад ва самтҳои тараққиёти ҷамъият созиш ба даст меояд.

Низоми сиёсии ҷомеа ҳамеша ҳамчун низоми мушаххас, вале ба ҳар ҳол нисбатан пӯшида зоҳир мешавад, ки таҳлили он чунин нишон медиҳад:

ҳар як субъекти низоми сиёсии ҷамъият ҳамчун унсури ягонаи он бо тамоми унсурҳои дигари он ва фаъолияти тамоми низом узван ба миён меояд;

низоми сиёсии ҷамъият ин на танҳо маҷмӯи субъектҳои дилхоҳ, балки маҷмӯи унсурҳои дохилии муташаккили он мебошад;

фақат таҳқиқоти мунтазами унсурҳои низоми сиёсии ҷомеа метавонад дар бораи тамоми низоми сиёсии ҷомеа маълумоти воқеӣ диҳад;

хусусиятҳои асосии давлат, мисли дигар унсурҳои низоми сиёсӣ бо таъсири умумии тамоми унсурҳои низоми сиёсӣ ба он муайян карда мешаванд [5].

Категорияи «низоми сиёсӣ» ба принципи сиёсӣ вобастагии бисёрҷанбавӣ, бисёромилӣ ворид мекунад, ки аз он чунин бармеояд, дар баробари омилҳои иқтисодӣ ва дар вазъияту равандҳои муайян, сарфи назар аз онҳо, рӯйдодҳо ва мактабҳои сиёсӣ аз муҳити фарҳангии дар доираи он инкишофёбанда ва аз анъанаҳо ва вобастагии табиӣ ва сохтори арзишҳои бартарият дар ҷомеа ва аз бисёр чизҳои дигар вобаста аст. Таҳлили мунтазами ҳаёти сиёсӣ ба эътирофи гуногунии вобастагӣ ва вазифаҳои низоми сиёсӣ асос ёфтааст, ки ҳеҷ гоҳ ба ғояи ҳукмронии синфӣ бароварда намешаванд.

Низоми сиёсӣ маҷмӯи меъёрҳо, ғояҳо ва мактабҳои сиёсӣ ва амалҳои ҳамтаъсиркунанда дар асоси онҳо ташкилшуда мебошанд, ки ҳокимияти сиёсӣ, муносибатҳои байни шахрвандон ва давлатро ташкил медиҳанд.

Ҳадафи асосии ин ташаккули бисёрҷанба таъмини якпорчагӣ ва ягонагии

амали мардум дар сиёсат мебошад. Якпорчагии он аз ин бармеояд, ки ҳатто қувваҳои сиёсии хусусияти ба ҳам муҳолифдошта ба нигоҳ доштани фаъолияти ҳаётии ҷамъият манфиатдор мебошанд, барои ҷӣ онҳоро бояд идора кард, муносибатҳои сиёсии табақаҳои гуногуни иҷтимоиро ба танзим даровард, онҳоро тавасути қонун ба як қорҷубаи муайян ворид намуд, зеро биду ин ҷамъият метавонад ба бесарусомонӣ ва парокандагӣ дучор шавад [6].

Ташаккули низоми сиёсӣ бо тадриҷан ба даст овардани як қатор хусусиятҳои муҳими муносибатҳои сиёсӣ алоқаманд аст.

Якум, вобастагии устувори унсурҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ вучуд дорад. Агар ҷунин вобастагии мутақобила набошад, давлате ба вучуд меояд, ки баръакси якпорчагӣ, бонизомӣ – пошхӯрӣ, парокандагии ҷомеа дар он ҷой дорад.

Дуюм, ин мураттабии муносибатҳои сиёсӣ, мавҷудияти мувофиқатии муносиби устуворӣ ва рушди онҳо мебошад. Аҳамияти мураттабӣ дар ҷомеа бо он муайян карда мешавад, ки он ҳамчун шартӣ муҳимтарини тағйиротҳои истеҳсолӣ ва мақсадноки муносибатҳои иҷтимоӣ хизмат мекунад. Ҳаёти сиёсӣ ин падидаи ниҳоят афзоянда буда, унсурҳои бесарусомонӣ, вайрон шудани робитаҳои муқарраршуда ва усулҳои танзими онҳо доимо мавҷуданд, зеро ҳар як тараққиёт бо ин ё он вайронкунии субот алоқаманд аст. Аммо мизони бесарусомонӣ дар равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ набояд то дараҷае паст гардад, ки ба амнияти мардум таҳдиди ошкоро ва воқеӣ ба миёнояд. Агар ин тавр шавад ва давлат вазифаи муҳимтарини худро иҷро накунад, вай аз дастгирии шаҳрвандон маҳрум мегардад.

Сеюм, низоми сиёсӣ заминаи фарҳангӣ дорад: вай ҷамъияти арзишҳо, маҷмӯи рамзҳои сиёсӣ, эътиқодҳои мебошад, ки аз ҷониби аъзоёни ҷомеаи сиёсӣ қабул карда шудаанд. Якдилӣ ва ҳамгирӣ дар арсаи сиёсӣ танҳо дар сурате имконпазир аст, ки робитаи муайяни маънавӣ вучуд дошта бошад, ки ба туфайли он одамон ҳадди аққал ҳамдигарро дарк кунанд. Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки низомҳои сиёсии ба мавҷудияти дарозмуддат ва устувор қодир ҳатман дорои ҷунин арзишҳо мебошанд. Шояд шумораи онҳо кам бошад, аммо аз ҷониби аксарияти аъзоёни ҷомеа, ки дар низомаҳои таълимӣ, дар соҳаи сотсиализми сиёсӣ ҷойгиранд, дастгирӣ меёбанд.

Чаҳорум, барои низоми сиёсӣ ҳамзамон воқуниши тамоми унсурҳои он ба таъсири беруна хос аст. Маҳз аз ҳамкорӣ ва муттаҳидӣ қобилияти низоми сиёсӣ барои зуд сафарбар кардани захираҳои зарурӣ барои ҳалли як масъалаи умумӣ тавлид мегардад. Дар ин сурат мақомоти давлатӣ ба иштироки шаҳрвандон така карда, аз дастгирии ташкилотҳои гуногуни сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, ҳизбҳо бархурдор мешаванд ва писанди афкори ҷамъиятӣ мегарданд.

Ҳамин тариқ, зери мафҳуми низоми сиёсӣ маҷмӯи ғояҳо, меъёрҳо, арзишҳо ва анъанаҳои ба ҳам алоқаманд ва мутақобилан амалкунанда, мактабҳои сиёсӣ,

ташкilotxo, муассисахо ва амалхои дар онхо асосёфта фаҳмида мешавад, ки қудрати сиёсӣ, хусусиятҳои ҳамкориҳои байни давлат ва ҷомеа, инчунин дигар субъектҳои ҳаёти сиёсиро ташкил медиҳанд.

Охири ба чор зерсистема ҷудо мешавад, ки нисбатан мустақил, вале бо ҳам алоқаманд ва ҳамдигарро муайянкунанда мебошанд.

Ба онҳо метавон инҳоро мансуб донист:

- зерсистемаҳои институтсионалӣ (сохтори сиёсии ҷамъият), ки ба он ворид мешаванд: далаат, ҳамчун унсур асосӣ ва марказӣ; ташкilotҳои воқеъан ҳам сиёсӣ, (хизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳо, ниҳоядҳои сиёсӣ ва ғайра); ташкilotҳои на он қадар қиддии сиёсӣ, яъне ҳамон ташкilotҳое, ки ҳадафи ба даст овардан ва иштирок карданро дар ҳокимияти давлатӣ надоранд, аммо ба ҳаёти сиёсӣ таъсири муҳим мерасонанд, (иттифокҳои қасаба, ташкilotҳо ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва ғайра); ташкilotҳои ғайрисиёсӣ, ки асосан ҳамчун объекти таъсириоти сиёсӣ баромад мекунад, асосан, ташкilotҳо аз рӯи манфиатҳо, аз ҷиҳатҳои қасбӣ ва ғайра;

- зерсистемаи танзимкунанда, ки бузургҳои муносибатҳо ва ҳамкориҳои мутақобилаи субъектҳои гуногуни сиёсиро муайян карда, онҳоро танзим ва ҳамроҳанг месозад, меъёрҳои ҳуқуқӣ (санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ), анъана ва расму оинҳои сиёсӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва дигар унсурҳои танзимкунандаро дар бар мегирад;

- зерсистемаи функционалие, ки усулҳои муборизаи сиёсӣ, усулҳои ба даст овардани манфиатҳо ва ҳадафҳои сиёсиро инъикос мекунад. Онҳоро ба ғаёл, (қасбӣ, ғаёлияти оқилонаи ҳадафии субъектҳои сиёсӣ) ва ғайриғаёл, (рад кардан, аз ҳаёти ғаёли сиёсӣ баромадан, ба мушкилот, ҳадафҳо ва усулҳои хусусӣ, маишӣ пайвастан) ҷудо мекунад.

- зерсистемаи идеологӣ, ки аз шуури сиёсӣ иборат буда, инъикоси дастаҷамъӣ ва инфиродии арзишҳо, услубҳо, усулҳои ғаёлият, инчунин равандҳо ва падидаҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ-сиёсиро дар бар гирифта, маҷмӯи арзишҳо, ғояҳо, эътиқодҳо ва муносибатҳо, инчунин рамзҳо ва махсусиятҳои сиёсии аз ҷониби фарҳанги марбута қабул кардашударо инъикос мекунад.

Адабиёт

1. Посконин В.В. Социально-политическая теория Т. Парсонса: методологический аспект. – Ижевск, 1994. – С. 3-19.
2. Истон Д. Политическая система. – М., 1953.
3. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ. – М., 2001.
4. Политология: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. Ю. И. Аверьянова. М.: Изд-во Моек, коммерч. ун-та, 1993. – С. 273.
5. Манов Г. Н. Государство и политическая организация общества. М., 1974. – С. 223.
6. Чиркин В. Е. Современное государство. М., 2001. – С.313.

НИЗОМИ ИНТИХОБОТ ВА ҲУҚУҚИ ИНТИХОБОТ: МАФҲУМ ВА МОҲИЯТ

Гуломов О.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: gulomov.odilshoh@mail.ru

Аннотация. Низоми интихобот падидаи муҳими демократия буда, маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятии мебошад, ки дар алоқамандии бо таъкили мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва ҳуқуқи субъективии шаҳрванд оид ба интихоб кардани интихобшавӣ ба вуҷуд меоянд. Қисми муҳимтарини ин муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқии интихобот танзим мешаванд. Муносибатҳои интихобот муносибатҳои ҷамъиятии сиёсӣ ҳуқуқии мураккаб буда, ба ҳар маъракаи таъкили анҷоми он иштироки амалии мақомоти ваколатдори давлатӣ, интиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҷлисҳои интихобкунандагони маҳаллӣ ҷойи истиқомат ва шаҳрвандонро дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: интихобот, низоми интихобот, ҳуқуқи интихобот, демократия, ҷамъият.

ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА И ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ПРАВО: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ

Гуломов О.Ш.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Избирательная система является важным явлением демократии и представляет собой совокупность общественных отношений, возникающих в связи с организацией представительных органов государственной власти и субъективным правом граждан избирать и быть избранными. Важнейшая часть этих отношений регулируется правовыми нормами избирательного права. Избирательные отношения представляют собой сложные публичные политико-правовые отношения, и каждая из них предполагает практическое участие уполномоченных государственных органов, общественных объединений, избирателей по месту жительства и граждан.

Ключевые слова: выборы, избирательная система, избирательное право, демократия, общество

ELECTORAL SYSTEM AND ELECTION RIGHT: CONCEPT AND ESSENCE

Gulomov O.Sh.

Tajik National University

Annotation. The electoral system is an important phenomenon of democracy and is a set of social relations that arise in connection with the organization of representative bodies of state power and the subjective right of citizens to elect and be elected. The most important part of these relations is regulated by the legal norms of electoral law. Electoral relations are complex public political and legal relations, and each of them involves the practical participation of authorized government bodies, public associations, voters at the place of residence and citizens.

Keywords: elections, electoral system, electoral law, democracy, society.

Низоми интиҳобот падидаи муҳими демократия буда, маҷмӯи муносибатҳои ҷамъияти мебошад, ки дар алоқаманди бо ташкили мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ ва ҳуқуқи субъективии шаҳрванд оид ба интиҳобот кардану интиҳобшавӣ ба вучуд меоянд [1, с.383]. Қисми муҳимтарини ин муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқии интиҳобот танзим мешаванд. Муносибатҳои интиҳобот муносибатҳои ҷамъиятии сиёсӣ ҳуқуқии мураккаб буда, ба ҳар маъракаи ташкилу анҷоми он иштироки амалии мақомоти ваколатдори давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҷлисҳои интиҳобкунандагони маҳаллӣ ҷойи истиқомат ва шаҳрвандонро дар бар мегиранд. Ҳуқуқи интиҳобот ҳамаи ин муносибатҳои ба интиҳобот алоқамандро пурра танзим карда наметавонад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ муносибатҳои муҳимтарини интиҳоботро танзим менамоянд [2, с.312-318].

Низоми интиҳобот мунтазам тағйиру дигаргун мешавад. Дар ҳар маъракаи интиҳобот муносибатҳои нав ба вучуд меоянд, ки дар маъракаҳои ояндаи интиҳобот такрор ёфта, ба одату анъанаҳои интиҳобот табдил меёбанд.

Маъракаи интиҳоботи вакилони Маҷлиси Олӣ соли 2000 дар асоси тағйиру иловаҳои (соли 1999) ба Конститутсия ворид гардида ва қонуни нави конститусионӣ «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 10 декабри 1999) ташкил гардид [3]. Дар ин маърака бисёр қоидаҳои интиҳобот тағйир ёфта, ҷойи қоидаҳои кӯҳнаро қоидаҳои нав ишғол карданд, ки ташкили ҳавзаҳои интиҳоботӣ, пешбарии номзадҳо ба вакилӣ ва ғайра аз он қабиланд. Дар маъракаи интиҳоботи соли 2005 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбарӣ бақайдгирии номзадҳо ба вакилӣ дар асоси риояи меъёри супурдани гарави интиҳоботӣ сурат гирифт, ки он низ падидаи нави ҳуқуқӣ-конститусионӣ мебошад.

Хулоса мафҳуми низоми интиҳобот нисбат ба мафҳуми ҳуқуқи интиҳобот фарох ва гуногунмазмун аст. Вале муносибатҳои интиҳобот, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим меёбанд, дар низоми интиҳобот мавқеи марказӣ ва ҳалкунанда доранд. Аз ин рӯ, танзими муносибатҳои интиҳобот давра ба давра мукамал шуда, демократӣ гардонидани он бояд таҳти назару эътибори махсус бошад.

Ҳуқуқи интиҳобот дар Тоҷикистон чун падидаи демократӣ ва нишондиҳандаи тартиби идораи демократии давлат, чун маҳак ё мизони ошкор кардани татбиқи низоми тартиби демократӣ доништа шуда, ба сифати яке аз шаклҳои муҳими амалӣ намудани соҳибхитиёрии халқ дар боби асосҳои сохтори конститусионӣ ҷой дода шудааст [4, с.45-53].

Ҳуқуқи интиҳобот маҷмуи ҳуқуқиест, ки тартиби ташкил ва ҷамъбасти интиҳоботи мақомоти намоёндагони ҳокимияти давлатӣ ва Президентро танзим карда, усулҳои низоми интиҳоботро муқаррар менамоянд. Ин меъёр ва усулҳо

хосияту моҳияти ҷумҳуриро таҷассум намуда, дар хусуси дараҷаи татбиқи демократия шиҳодат медиҳанд.

Меъёрҳои ҳуқуқии интиҳобот барои муқаррар кардан ва таҳкими муносибатҳои зайл таъин шудаанд; а) муайян кардани доираи ашхосе, ки ҳуқуқи интиҳоб кардан (ҳуқуқи интиҳоби ғайрифавол) ва ҳуқуқи интиҳоб шудан (ҳуқуқи интиҳоби ғайрифавол) ба мансаби Президент ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ ва маҷлиси маҳаллии вакилони халқро доранд; б) муқаррар кардани усулҳои интиҳобот; в) тартиби ташкил ва ҷамъбасти интиҳобот; г) муайян кардани муносибати интиҳобкунандагон бо вакилон.

Ба ҳамин тариқ, муносибатҳои гуногуне, ки оид ба ташкилу ҷамъбасти интиҳоботи Президент ва мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ба вуҷуд меоянд, ба танзим шудан аз тарафи давлат эҳтиёҷ доранд. Маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои интиҳобот танзим мешаванд, ҳуқуқи интиҳобот номида мешаванд. Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки оид ба ташкилу ҷамъбасти интиҳобот ба вуҷуд меоянд, муносибатҳои ҳуқуқи интиҳобот номида мешаванд.

Вазифаи ҳуқуқи интиҳобот на фақат ба танзим даровардан ва мустаҳкам кардани муносибатҳои интиҳобот, балки ҳама тарафаи инкишоф додани ин муносибатҳо, боз ҳам демократӣ кардани онҳо мебошад. аз ин рӯ, мавқеи ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофу тақмили муносибатҳои интиҳобот хеле баланд аст.

Бояд зикр кард, ки мафҳуми низомии интиҳобот, дар адабиёти ҳуқуқӣ таҳқиқ шуда дар конституция ва қонунҳои давраи шӯравӣ фароҳам ба кор бурда шуда буд. Дар конституцияҳои Тоҷикистон солҳои 1937 ва 1978 бобҳои алоҳида ба низомии интиҳобот бахшида шуда, дар моддаҳои сершумори онҳо масъалаҳои муҳимтарини низом ва ҳуқуқи интиҳобот танзим шуда буд.

Дар айни замон танзими конституционии ҳуқуқи интиҳобот дар Тоҷикистон ба худ шаклу мазмуни хос гирифт. Дар Конституцияи ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон фасл ё боби махсус ба низомии интиҳобот бахшида нашудааст. Дар хусуси ҳуқуқи интиҳоботи шаҳрвандон дар моддаи 27 боби 2, дар хусуси интиҳоботи Маҷлиси Олӣ дар моддаҳои 49-51 боби 3, дар хусуси интиҳоби Президент дар моддаҳои 65 ва 66 боби 4 ва дар хусуси интиҳоботи вакилони халқ дар моддаҳои 77-78 боби 6 суҳан рафтааст. Дар онҳо қайд шудааст, ки тартиби интиҳоботи Маҷлиси Олӣ, Президент ва вакилони Маҷлиси маҳаллиро қонунҳои конституционӣ танзим мекунанд. Вобаста ба ин ҳоло дар ҷумҳурӣ се қонуни конституционии интиҳобот амал мекунанд. Албатта, онҳо ва ҷадин санадҳои зерқонунӣ, ки масъалаҳои ҷудогонаи ташкилу анҷоми интиҳоботро инкор намеkunанд. Баръакс, мавҷудияти се рукни мақомоти давлатӣ, ки бо роҳи

интихоботи ошкоро ташкил меёбанд, зарурати дар Конститутсия муқаррар шудани асосу усулҳои умумии интихоботро талаб менамоянд [5, с.266].

Муттаҳид қардани меёрҳои сершумори дар саросари Конститутсия ҷойгирифтаи асосу усулҳои интихобот чанд бартарӣ дорад. Якум, барои ташаккул ёфтани падидаи ягонаи томи ҳуқуқӣ-конститутсионии низоми интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Дуввум, низоми интихобот ин яке аз муҳимтарин нишондиҳандаи демократизми ҷамъият аст ва ба воситаи дар сатҳи конститутсионӣ равшан муқаррар намудани онҳо арзишҳои демократии эътирофнамудаашро давлат ташвиқу тарғиб менамояд. Сеюм, дар шакли муттаҳидшуда ҷамъ овардани заминаҳои асосии низоми интихобот барои омӯзишу татбиқи меёрҳои интихобот бартариин онро нишондодан ё камбудии онҳоро ошкор ва ислоҳ намудан осон мегардад.

Бо мақсади дар санади ягонаи маҷмӯи ҳуқуқӣ (кодификатсионӣ) муттаҳид сохтани меёрҳое, ки ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандон ва ҳуқуқи иштироки онҳоро дар раёйпурсӣ муттаҳид месозад, бояд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни конститутсионии ягона дар бораи интихобот қабул карда шавад ё бо роҳи тағйиру илова дохил кардан ба Конститутсия қабули кодекси интихобот пешбинӣ карда шавад. Дар он ҳамаи меёрҳои ҳуқуқии ба интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва интихоботи вакилони Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ дахлдор муттаҳид карда шаванд.

Чунин иқдом дар бисёр давлатҳои ҷой дорад. Масалан, 19 сентябри соли 1997 қонуни федералӣ «Дар бораи қафолатҳои асосии ҳуқуқи интихобот ва ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар раёйпурсии Федератсияи Русия» қабул шуда, ҳоло амал карда истодааст. Қонуни конститутсионӣ аз 28 сентябри соли 1995 «Дар бораи интихобот дар Ҷумҳурии Қазоқистон» низ ҳислати маҷмӯи дорад. Вале дар Ҷумҳурии Қазоқистони мувофиқи қонуни конститутсионӣ аз 2 ноябри соли 1995 ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар раёйпурси алоҳида танзим мегардад. Дар давлатҳои Фаронса, Белгия, Миср, Филиппин, Аргентина кодекси интихобот ҳамаи масъалаҳои онд ба интихоботро танзим менамояд.

Низоми интихобот асосан ба ду намуд – мажоритарӣ ва мутаносибӣ гурӯҳбанди мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо ҳар дуи ин намуд амал мекунанд. Низоми интихоботи мажоритарӣ чунин маъно дорад, ки дар ҳафзаи интихоботӣ ҳамон номзаде (ё рӯйхати номзадҳое) интихобшуда ҳисоб меёбад, ки аксари овозҳои муайян кардаи қуноро соҳиб шуда бошад. Дар таҷриба се намуди ин низоми интихобот амал мекунад. Якум, низоми мажоритарии аксарияти мутлақ: дар он қассе интихобшуда ҳисоб меёбад, ки овози аксарияти мутлақ, яъне аз нисфи зиёди интихобкунандагонро дар ҳамин ҳафзаи интихоботӣ гирифта бошад. Аммо ин на ҳамеша муяссар мегардад, бинбар ин, овоздиҳӣ дар ду навбат сурат

мегирад ва дар навбати дуюм ҳисоби овозҳо аз рӯи нисбати овози дағр номзадҳо гирифта муайян мегардад.

Дуюм, низоми мажоритарии аксарияти нисбӣ, ки дар он барои ғолиб омадан нисбат ба ҳар яки номзади дигар зиёдтар овоз гирифтани зарур аст. Дар ин маврид гурӯҳҳои интихоботи ҳизбӣ бештар бурд карданашон аз эҳтимол дурр нест. Ҳатто ҳизби ба аксарияти нисбии овозҳо соҳибшуда, метавонад ба аксарияти мутлақи ҷойҳо дар парлумон соҳиб гардад.

Сеюм, низоми мажоритарии аксарияти комил аст, ки дар он касе ғолиб меояд, ки аксарияти овозҳои қаблан муқарраргардидаро соҳиб шавад. Одатан ин миқдор аз нисфи овозҳо зиёд аст, яъне $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$ ва ғайра. Низоми мажоритарии интихобот дар шароити давлатҳои серҳизб ба он мусоидат мекунад, ки ҳизбҳои бонуфузи сиёсӣ нисбат ба мавқеи ҳақиқии худ дар парлумон ба ҷойҳои бештаре соҳиб мешаванд ва бо ҳамин таносуби иродаи ҳақиқии интихобкунандагон тағйир меёбад.

Низоми мутаносибии интихобот онро ифода мекунад, ки дар байни овозҳои додашуда ба ҳизби муайян ва ҷойҳои вакилони он соҳибшуда таносуб риоя мешавад. Ин тартиби баргузори интихобот, ташкили ҳавзаҳои калони интихоботро дар назар дорад, ки аз ҳар кадоми онҳо чанд вакил интихоб мегардад. Номзадҳо ба вакилӣ танҳо аз номи ҳизбҳо ё блоку созмонҳо пешбарӣ мешаванд. Интихобкунанда ба рӯйхати аз тарафи онҳо пешниҳодшуда овоз медиҳад. Барои муайян кардани шумораи мандатҳои ин ё он ҳизб квота – шумораи камтарини овозҳо, яъне ҳадди нисоб муқаррар мешавад. Мандатҳои соҳибшудаи ҳизб ё ба воситаи рӯйхати озод ва ё рӯйхати аз рӯи қоидаи муайян мураттабшуда тақсим мегардад. Соҳиби мандат гардидани номзад ва вакилӣ ба рақами ҷойи ӯ дар рӯйхати ҳизбӣ вобаста аст.

Низоми мутаносибии интихобот дар бисёр мамлакатҳо мавҷуд аст. (Масалан, Финландия, Шветсия, Норвегия, Белгия, Исроил, Австралия ва ғайра). Дар баъзе мамлакатҳо, аз ҷумла дар Италия ва ҚФО ин низом якҷоя бо низоми мажоритарӣ амал мекунад.

Нисбат ба низоми интихоботи мажоритарӣ низоми интихоботи мутаносибӣ бартариҳо дорад. Ва агар он бо қоидаҳои иловашуда вайрон нашавад, он ҳатто ба ҳизбҳои начандон калон низ имкони соҳиби мандат гардидан медиҳад. Вале бисёр вақт ин низом вайрон карда мешавад. Масалан, дар интихоботи Думаи давлатии Русия, ки 17 декабри 1995 барпо гардид, 43 ҳизбҳои сиёсӣ ва блоку созмонҳои онҳо рӯйхати номзадҳои худро пешбарӣ карданд, вале азбаски квотаи гузариш 5 фоизи овозҳои интихобкунандагонро муқаррар карда буд, аз ин рӯ, дар овоздиҳӣ фақат 4 ҳизбу блок аз ин ҳад гузашта тавонистанд. Онҳо якҷоя овози 50 фисади интихобкунандагонро гирифта, боз соҳиби 50 фоиз мандатҳое низ гардиданд, ки ба дигар ҳизбҳои хурд тааллуқ доштанд. Аз ҷумла, 4 ҳизби

беш аз 4 фоиз овозгирифта, ба ягон мандати вакилӣ соҳиб нагардиданд. Масалан, ба ҳизби занони Русия 3 126 903 (4,60%) овоз доданд, вале аз ҳавзаҳои бисёрмандатӣ онҳо соҳиби ягон мандати вакилӣ нагардиданд. Айнан чунин ҳодиса дар интиҳоботи Думаи давлатии Русия соли 2003 низ такрор ёфт. Интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2000 ва соли 2005 низ ба ҳамин монанд буд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ дар ҳавзаҳои интиҳобот сурат мегиррад ва аз ҳар ҳавзаи интиҳобот як вакил интиҳоб мешавад. Тибқи тағйироту иловаҳои дар раёйпурсии соли 1999 ба Конститутсия дохилгардида, интиҳоботи Маҷлиси намояндагон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат мегирад. Ба вакили Маҷлиси намояндагон шаҳрванде интиҳоб мешавад, ки сини ӯ аз 25 кам набошад.

Аз чор се ҳисаи аъзои Маҷлиси миллӣ ба таври ғайримустақим дар Маҷлисҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интиҳоб мегарданд. Дар Маҷлиси миллӣ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд. Аз чор як ҳисаи аъзои Маҷлиси миллиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунад. Аъзои Маҷлиси миллӣ шаҳрванде интиҳоб ва таъйин мешавад, ки ба сини 30 солагӣ расида, соҳиби маълумоти олӣ бошад. Ҳар Президенти собиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон узви якумраи Маҷлиси миллӣ мешавад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳуқуқ даст накашад [6, с.11-12].

Ҳамин тариқ, Низоми интиҳобот падидаи муҳими демократия буда, маҷмӯи муносибатҳои ҷамъияти мебошад, ки дар алоқаманди бо ташкили мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва ҳуқуқи субъективии шаҳрванд оид ба интиҳоб кардану интиҳобшавӣ ба вучуд меоянд. Қисми муҳимтарини ин муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқии интиҳобот танзим мешаванд. Муносибатҳои интиҳобот муносибатҳои ҷамъиятии сиёсӣ ҳуқуқии мураккаб буда, ба ҳар маъракаи ташкилу анҷоми он иштироки амалии мақомоти ваколатдори давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҷлисҳои интиҳобкунандагони маҳаллӣ ҷойи истиқомат ва шаҳрвандонро дар бар мегиранд. Ҳуқуқи интиҳобот ҳамаи ин муносибатҳои ба интиҳобот алоқамандро пурра танзим карда наметавонад. Дар ҳар давлат чанд тарзи ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ вучуд дорад, ки яке бо роҳи интиҳобот, дуюмин бо роҳи таъйин кардан ба мансаб ва дигаре бо роҳи мерос, ба мансаб соҳиб шудан аст. Ба воситаи интиҳобот

вазифаву мансабҳои олии давлатӣ дар мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ ишғол карда мешаванд.

Адабиёт

1. Муродзода, У. У. Принципиҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. У. Муродзода, И. О. Давронов // Мактаби сиёсии Пешвои миллат. – 2022. – № 3. – Р. 383-387.
2. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право. – М., 1998, - С. 312-318
3. Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 10 декабри соли 1999.//Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. 1999. - №12. – М. 296
4. Диноршоев, А. М. К понятию избирательного спора как разновидности конституционно-правового спора / А. М. Диноршоев, У. У. Муродзода // Правовая жизнь. – 2021. – № 1(33). – С. 45-53.
5. Абдулахадзода, С. А. Рушди қонунгузории интихоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. А. Абдулахадзода, У. У. Муродзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 6. – Р. 266-270.
6. Имомов А. Интихобот ва парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2001. С. – 11-12.

УДК. 342.7

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И МИГРАЦИЯ: ВЫЗОВЫ И ПОИСК РЕШЕНИЙ

Занджирбекова Г.И.

Хорогский государственный Университета имени М. Назаршоева

Email: mdikh@mail.ru

Аннотация. Статья анализирует взаимодействие международного права и миграции, рассматривая основные вызовы, с которыми сталкиваются мигранты в современном мире. Основное внимание уделяется вопросам прав человека, мигрантов и соблюдение международных стандартов в области трудовых прав. Также в статье предложены возможные решения для преодоления правовых и институциональных пробелов, включая роли международных организаций и развитие национальных законодательств.

Ключевые слова: миграция, международное право, беженцы, население, конвенция, глобализация, закон.

INTERNATIONAL LAW AND MIGRATION: CHALLENGES AND SEARCH FOR SOLUTIONS

Zandzhirbekova G.I.

Khorog State University named after M. Nazarshoev

Annotation. The article analyzes the interaction between international law and migration, examining the main challenges faced by migrants in the modern world. The focus is primarily on human rights issuers, the integration of migrant, and adherence to international standards in labor rights. It also

proposes possible solution to overcome legal and institutional gaps, strengthening the role of international organization and developing national legislation.

Key words: migration, international law, refugees, population, convention, globalization, law.

Международное право играет ключевую роль в регулировании отношений между государствами и другими субъектами международного сообщества, обеспечивая стабильность, безопасность и сотрудничества. На протяжении многих десятилетий оно служит основой для создания норм, которые должны обеспечивать мир и стабильность в международных делах. Однако в современном мире, оно сталкивается с рядом серьёзных проблем, такие как вооружённые конфликты, экономические кризисы, изменения климата и рост ксенофобии, которые ставят под сомнение его эффективность и способность решать актуальные вопросы.

На данном этапе существуют ряд глобальных вызовов международного права и одним из этих проблем связано с обеспечением защиты прав мигрантов и регулирования миграционных процессов. Миграция является одной из наиболее острых тем современности, охватывающей экономические, социальные и политические аспекты. В глобальном масштабе миграция становится все более и более острой проблемой, в связи с тем, что населения мира продолжается [1, с.110]. Очевидно, в условиях глобализации, вооружённых конфликтов и изменение климата количество мигрантов и беженцев стремительно растёт, что создаёт новые вызовы для международного права и защиты прав человека. Известно, что международное право регулирует миграционные процессы через различные договоры и соглашения, направленные на защиту прав мигрантов и беженцев. К ним относятся:

1. Конвенция о статусе беженцев (1951) и протокол к ней (1967): Основные документы, определяющие права беженцев и обязательства государств по их защите. Эти документы обеспечивают юридическую защиту мигрантов и беженцев

2. Международные пакты о правах человека: Всеобщая декларация прав человека (1948), Международный пакт о гражданских и политических правах (1966) и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966) содержат положения, касающиеся прав всех людей, включая мигрантов).

3. Глобальный пакт о безопасной, упорядоченной и регулярной миграции: Принятый в 2018 году, этот документ призван улучшить управление миграцией и определяет рамки для сотрудничества стран в вопросах миграции и защиты прав мигрантов.

Но нужно отметить, что несмотря на наличие международных норм, миграция попрежнему вызывает ряд серьёзных проблем. Прежде всего к этим проблемам можно отнести:

- Нарушение прав мигрантов: Мигранты часто сталкиваются с дискриминацией, насилием и нарушениями прав человека. Во многих странах они не имеют доступа к базовым социальным услугам, таким как здравоохранения и образование. Многие трудовые мигранты работают в опасных условиях без достаточной социальной защите. Например, трудовые мигранты из Южной Азии и Африки часто работают в ужасных условиях в странах Персидского залива. В этих странах действует система кафала (опекунства), которая фактически превращает мигрантов в зависимых от работодателей, который может конфисковать паспорта работника, ограничивая их передвижения и препятствуя смене работы. Такие условия приводят к нарушению основных прав человека-права на свободу, безопасность, достойный труд и справедливую оплату [2, с.90].

- Нарушение прав беженцев. В качестве примера можно привести европейский миграционный кризис (2015), вызванный конфликтами в Сирии, Афганистане и других странах, который прилив к резкому увеличению числа беженцев, пытающихся достичь Европы. Страны ЕС столкнулись с проблемами приёма размещения мигрантов, что привело к многочисленным нарушениям их прав. В ответ на наплыв беженцев многие страны ЕС, такие как Венгрия и Греция усилили контроль на границах, где часто сопровождается применением силы и задержанием мигрантов в лагерях в худших условиях.

Вышеуказанные условия способствуют психологическим и физическим страданиям беженцев, усугубляет их травмы, полученные в странах происхождения, и приводят к дегуманизации этой уязвимой группы.

- Политические и социальные напряжения: Рост числа мигрантов может приводить к недовольству среди местного населения, что иногда перерастает в ксенофобию и национализм. Это в свою очередь, усложняет ситуацию для мигрантов, усугубляя их уязвимость. Во многих странах ужесточается миграционные законы, что осложняет доступ мигрантов к защите и поддержке [1, с.115].

- Недостаточная координация на международном уровне: Государства часто принимают односторонние меры в отношении мигрантов, что может противоречить международным обязательствам. Нехватка скоординированных действий затрудняет решение проблем на глобальном уровне. Например, страны которые принимают большое число мигрантов, фактически уклоняются от подписание Конвенции о защите прав всех трудящихся – мигрантов и членов их

семей, обоснованно полагая, что именно на них возлагается обеспечение полного спектра прав трудящихся-мигрантов в одностороннем порядке [3, с.36].

Международная миграция распределена неравномерно по основным географическим территориям, о чём свидетельствует следующая статистика: Самое большое количества мигрантов сосредоточена на территории США (49,8 млн), затем Саудовская Аравия и Германия по 12 млн, Россия-11.7 млн. Сторонники ужесточения миграционного режима одним из своих аргументов видят в высоком уровне преступности, нарушение внутреннего суверенитета государств ЕС, снижение стабильности в политических и экономических сферах среди мигрантов. Большинство стран принимавших мигрантов, столкнувшись с этими проблемами обратились в Европарламент и даже ООН. Например, когда в Германию въехали более миллион человек в 2017-2018 году, то на канун Нового года в Кёльне было мигрантами ограблено более 90 немцев, а несколько человек написали заявление об насилии [4, с.35].

Стоит отметить, что Международные организации, такие как Управление Верховного Комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ) и Международная организация по миграции (МОМ) играют ключевую роль в оказание помощи мигрантам и беженцам. Они обеспечивают защиту, разрабатывают программы интеграции и способствуют соблюдению международных норм.

Итак, становится ясно, что традиционные нормы и механизмы часто оказываются недостаточными для решения современных проблем, что поднимает вопросы его эффективности и способности справляться с новыми реалиями. Что же противопоставлять этим вызовам. С учётом меняющегося контекста миграции, международное право нуждается в реформе для более эффективного регулирования миграционных процессов. Это включает:

- 1.Создание новых механизмов защиты. Разработка более гибких и адаптивных норм, которые смогут справляться с новыми вызовами, такими как изменение климата и глобальные экономические кризисы.

- 2.Укрепление международного сотрудничества. Страны должны работать вместе, чтобы обеспечить безопасность и защиту прав мигрантов внедряя эффективные и гуманные политики миграции.

- 3.Образование и осведомлённость: Повышение уровня информированности местного населения о правах мигрантов и их вкладе в обществе может помочь снизить ксенофобию и способствовать интеграции.

Если рассматривать вопрос права мигрантов в Таджикистане, то здесь 28 ноября 2001 году №462 был ратифицирован международная Конвенция по защите прав трудящихся-мигрантов и членов их семей [5, с.135]. Также по этому вопросу в целях расширения сотрудничества, Таджикистан в декабре 2019 году

присоединился в Евразийский Альянс Омбудсменов, одним из приоритетных направлений, которой является защита прав трудовых мигрантов [6, с.5]

В заключение нужно отметить, что проблемы миграции остаются одними из наиболее сложных вызовов для международного сообщества, требующих согласованных усилий и совместного подхода. Международное право предоставляет базовые механизмы для защиты прав мигрантов, но в условиях растущей глобальной нестабильности и миграционных потоков требуется пересмотр и укрепление существующих норм. Государства должны активно сотрудничать на международном уровне, чтобы обеспечить безопасность, защиту прав и справедливое обращение с мигрантами, а также способствовать созданию эффективных механизмов регулирования миграции. Только комплексный подход позволит справиться с этими вызовами в долгосрочной перспективе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алехина И.Ю. «Право на труд мигрантов на международном праве. – М: Юрлитинформ. – 2013. – С.115
2. Лукьяненко Е.Г. Международные миграционные процессы и права мигрантов. – СПб: Питер, 2017. – С.90
3. Ивахнюк И.В. Миграция и международное право. – М., 2018. – С.36
4. Кудрявцева Л.В., Обливанцева Д.В. Особенности миграции в международном праве. //Право и государство: теория и практика. – 2022. – № 2 (206). – С.35.
5. Доклад уполномоченного по правам человека в Республике Таджикистан за 2019 год. Душанбе, 2020. – С.135
6. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся мигрантов и членов их семьи. – Душанбе, 2002. – с. 83.

УДК 340.11

НАҚШИ АРЗИШҶОИ ҲУҚУҚИВУ АҲЛОҚӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Калонов Ф.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: kalonovfathiddin@gmail.com

Аннотатсия. Дар мақола ақидаҳои илмӣи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ доир ба арзишҳои ҳуқуқиву ахлоқӣ таҳлил карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар ташаққули фарҳанги тафаккур, аз он ҷумла маърифати ҳуқуқию ахлоқии мардумии Шарқ нақши бузург дорад. Ӯ дар таълифоти худ ба масъалаҳои умури давлатдорӣ, сиёсат ва идоракунии тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқию ахлоқӣ аҳамияти хоса додааст.

Калидвожаҳо: Арзишҳои ҳуқуқӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, тафаккур, маърифат

РОЛЬ ПРАВОВЫХ И МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕНИИ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДОНИ

Калонов Ф.М.

Национальный университет Таджикистана.

Аннотация. В статье анализируются взгляды Мир Сайида Али Хамадони на правовые и моральные ценности. Отмечается, что Мир Сайид Али Хамадони сыграл большую роль в формировании правосознания, в том числе правового и нравственного просвещения народов Востока. В своих сочинениях он придавал особое значение вопросам государственного управления, политики, правопорядка, правового и нравственного воспитания.

Ключевые слова: правовые ценности, Мир Сайид Али Хамадони, созидание, просвещение

THE ROLE OF LEGAL AND MORAL VALUES IN THE TEACHINGS OF MIR SAID ALI HAMADONI

Kalonov F.M.

National University of Tajikistan

Annotation. The article analyzes the views of Mir Sayyid Ali Hamadani on legal and moral values. It is noted that Mir Sayyid Ali Hamadoni played a major role in the formation of legal awareness, including legal and moral education of the peoples of the East. In his writings, he attached special importance to issues of public administration, politics, law and order, legal and moral education.

Keywords: legal values, Mir Sayyid Ali Hamadani, creation, enlightenment.

Мақом ва хидмати Мир Сайид Али Хамадонӣ дар ташаккули фарҳанги тафаккур, аз он ҷумла маърифати ҳуқуқию ахлоқии мардумии Шарқ бузург аст. Ӯ дар таълифоти худ ба масъалаҳои умури давлатдорӣ, сиёсат ва идоракунӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқию ахлоқӣ аҳамияти хосса додааст. Масъалаҳои ҳуқуқию ахлоқӣ дар ин муттафакир, аз қабилӣ «Захират-ул-мулук», «Даво-ул-кулуб», «Минҳоч-ул-орифин», «Чиҳиласрор», «Одоб-ул-машоих» ва ғайра баррасӣ гардидаанд. Дар эҷодиёти муттафакир дар баробари фалсафа, илоҳиёт, низоми ҳуқуқию давлатӣ, сиёсати одилонаи идоракунӣ, низоми адолати судӣ, ғиромидошти инсон ва волияти ҳуқуқҳои ӯ, ташаккули низоми ҳуқуқии позитивӣ низ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Ӯ дар таълифоти худ ба масъалаҳои рӯ овардааст, ки дар ташаккули давлату давлатдорӣ динӣ-дунявӣ дар шакли “салтанат” (монархия) ва таҳкими асосҳои ҳуқуқии он аҳамияти басо муҳим дода шудааст.

Чунончи, муттафакир дар таъба ба ғояҳо ва андешаҳои инсонпарваронаи ҳеш ҳокимон, қудратмандону мансабдорон, хосатан фақеҳону қозиёни даврро ба риоя ва ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои раъият, ҳифзу нигоҳдории амнияти давлат даъват намудааст. Ӯ аслан дар ин самт ба механизми ҳуқуқмуайянкунӣ тавассути уҳдадор сохтани ҳар як аъзои ҷомеа оид ба муқаррар ва риоя намудани рафтору амалҳои мушаххасу муайян таъба менамуд. Чунки дар натиҷаи амалӣ сохтани масъулияти муайян ва ё амали сохтани амали муайян бояд ҳамзамон қонунҳои

давлат ва ҳукуку манфиатҳои аъзоёни дигари ҷомеа низ бояд риоя ва ҳифз карда шаванд.

Осори Алии Ҳамадонӣ саршор аз масъалаҳои дорои хусусияти ҳукукию давлатӣ мебошанд, ки он зери таъсири таълимоти низомии ҳукукии даврони атиқии Юнону Рум ва илмҳои ҳукукии низомӣ ва таълимотҳои миллии ҳуқуқии ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросон ва фикҳи исломӣ ба монанди, ҳуқуқӣ даврони Сосониён ва Аббосиён ташаккул ёфтааст. Он дар шакли ягонасозии се илм: ҳуқуқ, сиёсат ва ахлоқ баён гашта, паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ-ҳуқуқиро фаро гирифтааст.

Андешаи болозикрро А.А. Шамолов тасдиқ намуда, қайд менамояд, ки “...ба табақабандии аввалини илмӣ ҳамагон тақсимбандии маъруфе мебошад, ки ба мактаби фалсафии Арасту ва ҷонибдорони юнонии вай тааллуқ дорад. Мутобиқи он илмҳо ба ду қисми асосӣ-назарӣ ва амалӣ ҷудо гардида, илмҳои назарӣ бар асоси тааллуқияти худ ба се қисми аслӣ, яъне табиӣ, риёзӣ ва илоҳӣ тақсим шудаанд” [1].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ низ зери таъсири ҳамагон табақабандӣ ва бархурди умумӣ аз илмҳои назарӣ ва амалӣ дар ҷаҳорҷӯбаи як низомии муайян кӯшидааст шакли кулӣ ва паҳлуҳои пайвасти мантиқии байни онҳоро ба як маҳорати хуби олимона пешкаш созад. Вале муттафакир бо пешниҳоди ин усул ва баррасии умумии он қаноат накарда, минбаъд кушиш кардааст, ки таҷзияи ҷузъҳои ин илмҳо, моҳияту хуссият ва ҷову мавқеъ, инчунин нақшу мақоми онҳоро анҷом диҳад. Ў хостори воқеан амалӣ гардидани талаботҳо ва нишондодҳои фикҳ ва қонунгузориҳои ҷорӣ замон, ки дар асоси меъёри адолат содир мегардид буд. Дар ин замина вай хоссатан аз илми фикҳ, инҳирофи олимони Ҷаҳон аз асли мақсад, беътиноии онҳо ба бунёдҳои динӣ ва ҳуқуқӣ, сӯистифодаи Ҷаҳон аз мақому мартабаи худ ва ғайраҳо ҷиддан ба ташвиш омада, пайи ислоҳи ин масъалаҳо кушиши зиёд намудааст. Аз ин ҷост, ки муттафакир амали заиф ва сернуқсонии илм ва фикҳро дар ҷомеа дарк карда, барои даъват ва тарбияи аҳли ҷомеа ба пандноманависӣ шурӯъ намуд, ки он асари машҳури он “насиҳат-ул-мулк” ифодаи воқеии худро дарёфт [2]. Дар таърихи адабиёт ва фалсафаи халқҳо ҷунин асарҳо хеле зиёданд. Дар ин асарҳо султон ва ё шоҳ ҳамчун сарчашмаи инъикоси ахлоқи ҷомеа муаррифӣ гардидаанд. Тавассути рисолаҳои мазкур муттафакирон ба султон ва амалдорон ва умуман аҳли ҷомеа насиҳат мекарданд.

Асалан дар эҷодиёти муттафакирон ба ҳайси қаҳрамонони асосӣ Сукрот, Афлотун, Арасту, Анушервони Одил ва дигар шоҳони Эрони қадим тавсиф мегардиданд. Муттафакирон аз номи онҳо мушқилиҳои мавҷудаи асри худро дар шакли панду насиҳат баён месохтанд. Бо истифода аз усули мазкур масъалаҳои муҳими сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ ва ҳукукии асрҳои миёна дар иртибот ба ҳокимият ва низомии давлатдорӣ нишон медиҳад, муқаррар кардани ҳукуку

озодиҳо ва уҳдадориҳои инсон, ҳолати ҳуқуқӣ ва мавқеи шахс дар миёни қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ ва сатҳи некуаҳолии ҷомеа, тартибот ва адолати ҳуқуқӣ дар фаъолияти тоҷирону амлоқдорон ва дигар соҳаҳои муомилоти молӣ, риояи ҳуқуқҳо дар масъалаҳои гуноҳ ва сазову ҷазои он, тарзу усули одилонаи идораи ҳокимияти сиёсӣ, риояи ғояҳои инсондӯстӣ дар сатҳи ҳокимият, муносибатҳои оилавӣ-ҳуқуқӣ, таълиму тарбияи фарзанд, мерос ва дигар муносибатҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ ин масъалаҳо бояд ҳамчун масъалаҳои доғи ҷомеа тавассути таълимоти ҳаёлии «ҳокими одил ва оқил, хирадманду нақӯр», ки аслан барои ғўшрас кардани роҳбарони давлат аз масъалаҳои доғи рӯз равона шуда буданд, дар шакли “панду насиҳат” дастрас мегардиданд.

Мир Сайид Али Ҳамадонӣ осори худро дар робитаи мутақобилаи байни ҳуқуқ, сиёсат ва ахлоқ таълиф карда, ба воқияти давр на ҳамчун мутахассиси бахши фикр ва ҳуқуқ, балки ба сифати як мутафаккир баҳо додааст. Маҳз робитаи ин се илм заминаи асосӣ ва бунёди таълифоти муттафакиронро ташкил менамуд, ки он дар бо ҳам овардани шаклҳои идроки фарҳанги ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ ифода ёфтааст. Ҳолати мазкурро файласуфи бузурги немис Ф.Гегель чунин қайд намудааст: “Қисмати аъзами мутафаккирон ва таҳқиқгарон ҳуқуқро дар доираи андешаи таърихӣ мантиқӣ ва сиёсӣ ахлоқӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд [3]. Ҳуқуқ “ҳамчун дониш ва илм метавонад мантиқи ҳуқуқ ва ахлоқу сиёсатро баҳо диҳанд” [4].

Дар таърихи афкори сиёсӣ-ҳуқуқии муттафакирони тоҷик ва муттафакирони Шарқ низоми ҳуқуқӣ дар алоқамандии зичи дин, сиёсат, ҳуқуқ ва давлат таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Ин усул ҳанӯз аз давраҳои қадим истифода мешуд ва инро дар мисоли даҳҳо асарҳои муттафакирон ва умуман эҷодиёти муттафакирон дидан мумкин аст. Маҳз дар ҳамин асос мутафаккирони асримиёнагии тоҷик асоси ҷавҳари ҳуқуқу манфиатҳои инсонро, ки дар бунёди илми фалсафа, ҳуқуқ, сиёсат, ахлоқ нухуфтаанд дар доираи арзиши ақлгарои пешкаш карданд. Аз ин ҷост, ки ахлоқу сиёсат ва дин ҳамчун асоси ҳуқуқ ҳеҷ гоҳ онро тарк намеkunанд ва қисми ҷудонопазирӣ ин низоми танзими меъёрӣ мебошанд. Дар асоси ташаккули ҳамин илмҳои сегона Мир Сайид Али Ҳамадонӣ низ бо овардани мисолҳои равшани таърихӣ ва низомҳои сохторҳои мухталифи давлат ва ҳокимият дар давлатҳои пешин ба аъзоёни ҷомеа ҷанбаҳои гуногуни ҳуқуқи инсон, адолати иҷтимоӣ, адолати сарварӣ воқеияти адолати судӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ ахлоқиро нишон дода, амалӣ намудани онро ба зимаи ҷомеа мегузоштаст. Бо ишора ба ҳуқуқшиносони қадим ӯ ҳуқуқро ҳамчун илм доир ба неқӣ ва адолат барои фарқ кардани бадӣ аз неқӣ пазируфта қариб, ки дар ҳама асарҳои ӯ ба дарки он ишора намудааст.

Дар доираи гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки ҳуқуқ дар таълимоти мутафаккирони асримиёнагӣ махсусан муттафакирон форсу тоҷик яке аз бузургтарин дониш ва илмҳои тарбияи ҷомеа, падидаи ҳастии амали инсон ва муносибат маҳсуб меёфт.

Дар таълимоти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳуқуқ дар дар чанд маъно, ҳамчун қонун, ҳуқуқи ахлоқӣ, ҳуқуқи сиёсӣ ва маъмулӣ истифода гардидааст. Танҳо дар ҳолати бо ҳам омадани ҳуқуқ, ахлоқ ва сиёсат як мафҳуми умумии ҳуқуқ дар фаҳмиши комили асримиёнагияш ба вучуд хоҳад омад. Сарфи назар аз истифодаи мафҳумҳои гуногун он падидаи умумие, ки онҳоро муттаҳид месозад, як мафҳуми бунёд ва амиқеро, ки ба тамоми илмҳо пайвастагӣ дорад ба вучуд меорад. Чунин муносибатро метавон дар сохтори таълимоти Алии Ҳамадонӣ дарёфт намуд, ки мутобиқи он ҳуқуқ мафҳуми васеи ҳаёти амалии ҷомеа, қонуни будани давлат, амалкарди муайяни инсонҳо, озодии чунин амалҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Мутаносибияти ахлоқ бо ҳуқуқ дар объект танзимнамоӣ ва хусусиятҳои асосии фарқкунандаи одоби ахлоқро аз ҳуқуқ ва сиёсат ифода мегарданд. Дар илми ҳуқуқ дар доираи масъалаҳои ахлоқ, аз қабилӣ фазилятҳои некӣ, шуҷоат, саховат, адолат, неъмат, бадӣ ва диққати асосӣ дода мешавад, чун дар ҷаҳорҷуби ахлоқ андозаи талаботу таъсири бевоситаи ахлоқии панду насиҳат ва одобомӯзии он баён мегардад, ки барои танзими ҳуқуқӣ низ зарур мебошанд. Маҳз дар асоси андарзҳо, панду насиҳати бузургон ва арзишҳои умумибашарӣ андешаҳои илмӣ ҳуқуқӣ ташаккул ёфтаанд. Вазифаи калидии ахлоқ низ ҳамчун илм дар он зоҳир мегардад, ки он тавассути фазилату арзишҳои ахлоқӣ дар тафаккури инсон ва ҷомеа бояд шарҳи ҳуқуқии масъалаҳое аз қабилӣ некӣ, инсондӯстӣ, дурӣ ҷустан аз бадӣ, худдорӣ қардан аз расонидани зарар ба дигарон ва ғайраро ташаккул диҳанд.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар мухтавои таълимоти панду насиҳатии худ, ки дар «Захират ул мулук» ва дигар асарҳои ӯ инъикос ёфтаанд, тавассути истифодаи усули сегона кушиш намудааст, то аҳли ҷомеаро барои расидан ба саодати комилу абадӣ, ки ҳадафу орзу ва ормонӣ расонад. Муттафаккир кӯшиш кардааст исбот кунад, ки қонуни аслии башарият чист ва ҷойгоҳу мақоми инсон дар амалӣ сохтани он чӣ гуна аст. Ӯ дар эҷодиёти хеш барои муайян қардани доираи амалу рафтори инсон, ҳадди ин озодӣ, ихтиёрдорӣ намудани ин озодӣ дар доираи талаботу муқаррароти меъёрӣ талош намудааст.

Мутафаккир ба масъалаҳои болозикр дар бобҳои ҳафтум, ҳаштум, нухум ва даҳуми «Захират ул мулук», ки «вучуби амри маъруф ва наҳйи мункар», фазилятҳои «шукр ва ақсоми он», «сабр ва куш рва ҳақиқати он», «тавоҷӯъ ва авф», разилатҳои «кибр ва ғзаб» ном доранд диққати махсус додааст. Ӯ талошҳои зиёде кардааст, ки дар ҷомеаи инсонӣ бояд қонуни асли ва асосие, ки

тавассути «қонунгузории» (шореъ) воқеъ таҳия ва ба ҷомеаи инсонӣ «нузул» карда шуда, он қонуни умумии аҳли башар ва ҷомеаи инсонӣ аст, амалӣ гардад ва он поймол карда нашавад [5]. Ба андешаи вай «қонунгузори мутлақ» ба инсоният аз «се амр» хабар медиҳад: аввал, «вучуби амри маъруф ва наҳйи мункар», дуввум «баёни он ки иқомати ин амр аз фурузи кифоят аст, агар дар шаҳре як кас бад-он қиём намояд, ҳараҷ аз дигарон соқит шавад», севвум «баёни он ки хусули саодати халос ва наҷот ва вусул ба дараҷоти фавз ва фалоҳ ба иқомати ин амри шариф ва истехкоми аркони ин ҳисни манъ манут аст» [6 С. 164.].

Аз нигоҳи мутафаккир инсон ҳамчун махлуқ ва офаридашудаи Худост, ки аз дигар махлуқоти олам бо ақлу хиради хеш фарқ мекунад. Ў дар ваъолият ва амали хеш дар доираи ҳудуд ва андозае, ки муқаррар гардидааст соҳибхитӣ буда дар амал интиҳоб дорад. Вале Ў хулки инсонро марбут ба хусусияти антропологӣ, яъне майл ба лаззот, манфиати шахсӣ, ки ба нафси рустанӣ ва ҳайвонии инсон дар робитаи мустақим қарор доранд, медид. Мутафаккир таҳияи таълимоти ахлоқии хешро дар тақия бар ҳуқуқ, сиёсат, андешаҳои ҷаҳони бузург ва ҷараёни навафлотунӣ дар шакли таровати ахлоқӣ, талаботи сиёсату ҳуқуқ ва шавқу завқи сӯфиёна пешкаш сохта, аз тариқи оинаи ормонии ахлоқ ва арзишҳои умумибашарӣ онро ба тарзи оммафаҳм шарҳу тафсир додааст.

Алии Ҳамадонӣ зери таъсири ҳамин сарчашмаҳо таҳлили «хусули саодати халос ва наҷот» ва роҳроғу тариқати расидан ба онҳоро тавассути шинохти инсон, ки ба шинохти ҳақ-шореъ мебарад, шурӯъ менамояд. Агар дар осори Афлотун, навафлотунӣ ва Арасту таълимоти пиромуни саодат бо ғазилатҳои ахлоқӣ пайвасту марбут боша два саодати мутлақ аз тариқи ба даст овардани ғазилатҳо имконпазир бошад, дар осори Алии Ҳамадонӣ ин нокифоя аст. Ягонагӣ, ки дар таълимоти онҳо ҳаст, дар андешаҳои Алии Ҳамадонӣ ба андозае ба ҷашм меҳӯрад, аниқтараш дар ғояҳои Алии Ҳамадонӣ тавассути саодати абадӣ ва мутлақо, яъне қонун ва сиёсати Ҳақ, ки аз ҷониби қонунгузор нузул шудааст амалӣ мегардад.

Гарчанде Алии Ҳамадонӣ дар таълимоти ахлоқии хеш хирадгара буд, вале аз тариқи ақл расидан ба маърифати «қонунгузор»-ро кори басо душвор медонист. Ба андешаи ӯ дар ин роҳ «ният ва амал» метавонад ёрирасони инсон бошад ва роҳи ягона роҳи ахлоқии маърифат аст. Дар ин маврид ӯ ба хулоса меояд, ки «ҳар шахс, ки худро дар миёни халқ ба иқомати ин амри шариф мансуб ва машҳур гардонид, ўро мўхтасиб хонанд ва он амал, ки аз ў содир мешавад эҳтисоб номанд. Ва он шахси маъмурро, ки мустаҳаққи эҳтисоб аст, мўхтасабун алайҳи гўянд. Ва он амалро, ки он шахс ба сабаби он мустаҳаққи эҳтисоб гаштааст, мўхтатасабун фиҳӣ хонанд» [6 С.171].

Муттафакир ахлоқро пояи қонун медонист. Чунончи, ӯ дар баҳши «мўхтасиб» аз иҷрои рукнҳои асосии ахлоқ ҳамчун пойяи қонун ба ҳудуди қувваи амалкунии шахс таъя карда, кўдакони хурдсол, одамони девона ва очизро аз ҷавобгарӣ дар назди қонун озод медонад. Ҳамзамон, ӯ таъкид мекард, ки аҳли илм бояд гуноҳ ва ғасоди ахлоқи ҷомеа ва давлатро ба шоҳу амирон расонанд. Агар дар иҷрои ин вазифаи муқаддаси худ худдорӣ намоёнд, онҳоро «ғосид» бояд номид. Ба андешаи ӯ «... ғозилтарин ғазо он аст, ки сухани ҳақ назди подшоҳи золим гуфта шавад». Ӯ кўшиш кардааст, то ин вазифаи худро иҷро намуда, ба воситаи «Насиҳат-ул-мулук» ҳолати ғиску ғуҷури ҷомеа, давлат, шахсони мансабдори ҷомеаро ба ҳокимони давр гўшрас намоёнд [6 С. 171-172.].

Ба ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки аз ахлоқ ва ҳуқуқ ду шоҳи арзишҳои маънавии ба танзим дароварандаи ҷомеа буда, ҳар кадом дорои мавқеи алоҳидаи худ мебошад, ки ин масъалаҳоро дар боби дуввум хоҳем дид.

Сарфи назар аз муносиботи амиқ ва робитаи мутақобила ахлоқ ва ҳуқуқ аз як сарчашмаи иҷтимоӣ реша гирифтаанд ва ҳар ду баробар танзимкунанда ва ҳамоҳангсози меъёрӣ-арзишии ҷомеа мебошанд, онҳо аз ду низом, услуб ва назму тартиби аз якдигар озоди меъёрӣ қор мебаранд.

Адабиёт

1. Шамолов А.А. Ҳуҷҷатулислом Ғазолӣ: Андешаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Душанбе: Дониш, 1996. – С. 131.
2. Игнатенко А.А. Зеркало ислама. М., 2004; как жить и властвовать. М, 1994; Проблема этики в «князьих зеркалах» // Одиссей, Бог-человек-общество в традиционных культурах Востока. – М. 1993.
3. Гегель Ф. Философия права. – М. 1952. – С 19.
4. Каримов Д.А. Предмет философии права IV Государство и право, 1994 №7. – С.27.
5. Мир Сайид Али Хамдонӣ. Захирату-л-мулук. Душанбе: Ирфон, 2008. – С. 164-195
6. Захирату-л-мулук. – С. 164., С.171., С. 171-172.

ҲИМОЯИ СУДИИ ҲУҚУҚ ВА МАНФИАТҲОИ ҚОНУНИИ КЎДАКОН**Қурбонова Ш.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,**E-mail:shqurbonova@mail.ru*

Аннотатсия. Нақши суд дар парвандаҳои марбут ба ноблигон на танҳо бо баррасӣ ва ҳаллу фасли моҳияти парванда, балки аз зарурати ҳифзи ҳуқуқи ҳуқуқи кӯдакони дар муҳофизат иштирокдошта низ иборат аст. Бо ин мақсад суд бояд на танҳо тартиби муҳофизати гражданиро қатъиян риоя намояд, балки ба вазъият баҳо дода, манфиати кӯдакро дар мадди аввал гузошта, ба сӯиестифодаи ҳуқуқҳо аз ҷониби падару модар, намояндагони қонунӣ ва шахсони дигар, инчунин дигар иштирокчиёни парванда роҳ надиҳад.

Калидвожаҳо: нақши суд, механизми судӣ, ҳимояи ҳуқуқ, манфиатҳои кӯдакон, низоми судӣ.

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ДЕТЕЙ**Курбонова Ш.***Таджикский национальный университет*

Аннотация. Роль суда по делам, касающимся несовершеннолетних, заключается не только в рассмотрении и разрешении дела по существу, но и в защите прав детей, участвующих в процессе. Для этого суд должен не только строго соблюдать порядок гражданского судопроизводства, но и оценивать ситуацию, ставить интересы ребенка на первое место, не допускать злоупотребления правами со стороны родителей, законных представителей и иных лиц, как а также другие участники дела.

Ключевые слова: роль суда, судебный механизм, защита прав, интересы детей, судебная система.

JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF CHILDREN**Kurbonova Sh.***Tajik National University*

Annotation. The role of the court in cases involving minors is not only to consider and resolve the case on the merits, but also to protect the rights of children involved in the process. To do this, the court must not only strictly adhere to the procedure for civil proceedings, but also assess the situation, put the interests of the child first, and prevent abuse of rights by parents, legal representatives, and other persons, as well as other participants in the case.

Key words: role of the court, judicial mechanism, protection of rights, interests of children, judicial system.

Дар байни субъектҳои ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон ба судҳо нақши хосае гузошта шудааст, ки аз як тараф адолати судиро амалӣ мекунанд, аз тарафи дигар ҳамчун кафили қонунӣ қарорҳои қабулшуда, аз ҷумла қарорҳо дар парвандаҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон баромад мекунанд. Ҳимояи судӣ шакли асосии ҳифзи ҳуқуқҳои конститусионӣ кӯдакон мебошад, ки ҳалномаи суд барои иҷрои ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ хатмист. Нақши суд дар ҳифзи ҳуқуқи

кӯдакон инчунин дар он ифода меёбад, ки дар сурати аз ҳуқуқҳои онҳо суиистифода аз ҷониби падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда танҳо суд метавонад адолатро барқарор намуда, ноболиғро ҳифз намояд.

Бояд тазакурр дод, ки ҳимояи судии ҳуқуқи ноболиғон яке аз механизмҳои муассири ҳимоя ба ҳисоб меравад, аммо дурнамои рушди ин ниҳод танҳо дар сурати мавҷуд будани ҳалли мушкилоти мавҷуда, аз ҷумла набудани мушаххасоти дақиқи механизме, ки ноболиғон барои ҳимояи ҳуқуқҳои худ мустақилона ба мақомоти судӣ муроҷиат намоянд, ба назар мерасад [1]. Бояд қайд кард, ки тартиби судии ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак бартариҳои бешубҳа дорад ва ҳамчун воситаи бозғирмои таъмини манфиатҳои кӯдак аз ҷониби давлат хизмат мекунад. Аз ин рӯ, маҳз суд баҳсҳои марбут ба тарбияи кӯдаконро ҳал мекунад. Ва мурофиаи судӣ, ки дар он баҳсҳо оид ба кӯдакон баррасӣ мешаванд, барои ҳалли дурусти баҳси муайян қарорҳои ҳуқуқӣ медиҳанд.

Ноболиғон вобаста ба ҳолатҳои гуногун ба ҳайси (даъвогар, ҷавобгар, шохид ва ғайра) ба низоми судӣ ҷалб карда мешаванд, ҳуқуқҳои онҳо метавонанд поймол карда шаванд ва аз ин рӯ ҳуди ноболиғон, инчунин намоёндагони қонунии онҳо ё дигар шахсони вақолатдор ҳуқуқи муроҷиат ба суди ноболиғонро амалӣ намояд [2, с. 31]. Бинобар ин, ҳифзи судӣ ҳамчун як намуди воситаҳои тобеияти ҳифзи ҳуқуқҳои оилавии кӯдак яке аз механизмҳои муассири ҳуқуқии барқарор намудани ҳуқуқи поймолшуда ё мавриди муҳокимашуда дар шароити баҳсу мунозира, баррасӣ ва ҳалли парванда мебошад. Меъёрҳои асосии ҳимояи судӣ ҳалли парванда на танҳо бо мақсади нигоҳ доштани оила, балки бо мақсади ҳифзи манфиатҳои кӯдак мебошад. Дар чунин муносибатҳо чизе асосӣ ҳамеша таъмини устувории вазъи ҳуқуқии кӯдак дар мурофиаи судӣ мебошад.

Н.М. Имомова чунин хусусиятҳои ҳифзи судии ҳуқуқи манфиатҳои кӯдаконро қайд намудааст: а) ҳимояи ҳуқуқи оилавии кӯдак бо намоёндагӣ ё ташаббуси волидон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба амал бароварда мешавад; б) аз тарафи мақомоти васояту парасторӣ дар суд ба амал баровардани ҳифзи ҳуқуқҳои оилавии кӯдак (махсусан дар ҳолатҳои, ки ҳуди кӯдак бо назардошти синну сол ва қобилияти мурофиавии ӯ ҳуқуқи ҳудро ба ҳимояи судӣ амалӣ карда наметавонад) [3, с. 2221-222]. Ба назари мо, ҳимояи судии ҳуқуқи ноболиғон, ки дар судҳои тобеияти умумӣ амалӣ карда мешавад, дорои чунин хусусиятҳо мебошад: дар аксари мавридҳо ба манфиати кӯдак дар парванда намоёндаи қонунии ӯ иштирок мекунад; дар ин гурӯҳи парвандаҳо яке аз намоёндагон мақомоти васояту парасторӣ мебошад; кӯдаки ба синни 10 расида ҳуқуқ дорад дар мурофиаи судӣ фикри ҳудро баён намояд; агар кӯдак 14-сола бошад, ӯ бояд дар мурофиаи судӣ иштирок намояд ва ғайра.

Ҳимояи судӣ бо ду ҷанбаи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак хос аст: оилавӣ ва ғайриоилаӣ. Дар баробари ин, бидуни фарқ кардани якум аз дуюм, ҳифзи судӣ шакли асосии

зухуроти ҳифз, аниктараш, усули ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак мебошад. Ҳимояи дурусти судӣ метавонад ба беҳтар шудани шароити кӯдакон, баҳусус кӯдаконе, ки дар шароити махсусан вазнин қарор доранд, таъсири мусбат расонад. Дар ин бахш омили судӣ нишондиҳандаи муҳими кафолати воқеии ҳифзи ҳуқуқи оилавии кӯдак мебошад. Ҳарчанд имрӯз он дар сатҳи беҳтарин инкишоф наёфтааст, онро метавон ҳамчун ҳимояи муассири ҳуқуқи оилавии кӯдак хеле равшан арзёбӣ кард. Масалан, дар соли 2019 чунин шумораи парвандаҳо марвиди баррасии судҳо қарор гирифтааст: ситонидани алимент барои таъминоти кӯдаки ноболиғ – 10653 парванда; дар бораи баҳснокии падарӣ – 2076 парванда; оид ба маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ - 86 парванда; оид ба муқаррар намудани ҷои истиқомати кӯдак – 475 парванда; оид ба муқаррар намудани далели эътирофи падарӣ – 416 парванда; оид ба муқаррар намудани фарзандхондӣ – 1377 парванда; дар бораи бекор кардани фарзандхондӣ – 14 парванда; дар бораи муошират бо кӯдак - 655 парванда [3, с. 212-213]. Бояд қайд намуд, ки ҳалли мушкилоте, ки ҳифзи судии ҳуқуқи ноболиғонро душвор мегардонад, аз он сабаб муҳим аст, ки ноболиғон ҳамчун категорияи махсус на танҳо ғамхорӣ ва таваҷҷуҳи на танҳо аз ҷониби волидон, васиёну парасторон, балки давлатро ҳис намоянд.

Ҳангоми дар суд ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии кӯдак муҳим аст, ки ҳар як ҳуқуқи поймолшудаи кӯдак дар суд ҳимоя карда шавад. Бо истифода аз ваколати истисноии худ оид ба ҳалли низои ҳуқуқӣ суд ҳангоми баррасӣ ва ҳаллу ҷамъи моҳияти парванда ғолидаи вайроншудаи яке аз тарафҳо барқарор намуда, манфиати тарафи дигарро аз вайронкунии эҳтимолии беасос ё маҳдудкунӣ муҳофизат мекунад. Ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳо дар фаъолияти суд оид ба барқарор намудани ҳуқуқ ва озодиҳои кӯдак, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ поймол карда шудааст, ва пешгирии ин ҳуқуқвайронкуниҳо мебошад [4, с. 89]. Бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби судии ҳифзи ҳуқуқи кӯдак аз тартиби маъмулӣ бо баъзе ҷиҳатҳо фарқ мекунад. Ин вазъият, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки кӯдакон вобаста ба синну сол ва дигар хусусиятҳои физиологӣ худ ҳуқуқи худро мустақилона ҳифз карда, манфиатҳои худро ҳимоя карда наметавонанд. Иштироки намояндагони қонунӣ дар мурофияи судӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак маҳз бо ҳамин ҳолат ба миён меояд.

Усулҳои судии ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон зиёд ва гуногун мебошанд. Ҳуқуқи кӯдакро метавон тавассути чунин усулҳо, аз қабилӣ маҳрум кардан ё маҳдуд кардани ҳуқуқи падару модарӣ ҳангоми сӯиистифода ё безътиной нисбат ба онҳо, фарзандхондӣ, маҷбур кардани субъектҳо ба иҷрои уҳдадорӣҳо дар тартиби судӣ, муқаррар кардани васӣ ё парасторӣ, миёнаравии оилавӣ, эътирофи ҳуқуқи кӯдак ҳифз намуд [5, с. 32]. Ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ оид ба парвандаҳои, ки дар онҳо ҳуқуқҳои кӯдак ҳалалдор мешаванд, суд бояд на танҳо

дар асоси ҳамаи далелҳои барои парванда аҳаммияти ҳуқуқӣ дошта, балки инчунин ба манфиати кӯдак низ қарор қабул намояд.

Унсuri судии ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак дар асоси принципи маъмули адолати судӣ амалӣ мегардад. Ба ин принципҳо ҷиҳатҳои демократӣ ва инсондустӣ хос буда ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак мусоидат менамоянд. Принципи демократии адолати судӣ ба ҳар касе, ки ҳуқуқҳояшро вайронгардида меҳисобад, имконият медиҳад, то дар мурофиаи ошкоро ва баробари судӣ бо овардани далелҳо мавқеи худро ғимоя намояд ва ҳақ будани худро исбот намояд. Дар навбати худ суд адолати судиро дар арзёбии беғарази дархостҳо ва пешниҳодот амалӣ гардонида, бар асоси муътақидии ботинии худ бо назардошти донишҳои ҳуқуқӣ қарор қабул менамояд [6, с. 151]. Дар масъалаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак ба муошират бо волидон қ. 4 м. 155 КО ҚТ муқаррар менамояд, ки васӣ ва парастор ҳуқуқ надоранд, ки барои муоширати кӯдаки таҳти васоят ва парасториашон қарордошта бо падару модару ҳешовандони дигараш, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин муошират ба манфиати кӯдак нест, монеъ шаванд. Аммо агар онҳо ба муоширати кӯдак монеъ шаванд, кӯдак ва ашхоси манфиатдор метавонанд ба суд муроҷиат намоянд. Ба ин монанд боз якчанд моддаҳое ҳастанд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакро бо роҳи судӣ муайян менамоянд.

Мо бояд ба чунин нукта розӣ шавем, ки дар шароити номукаммалии қонунгузорӣ танзими номукаммалии институтҳои ҳуқуқии алоҳида, номувофиқатии амали мақомоти иҷроия ва амали ноболиғон нақши суд дар ҳифзи ҳуқуқҳои ноболиғон ба таври назаррас меафзояд [7, с. 178]. Ғимояи судии ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва оилавии кӯдакон ин фаъолияти суд оид ба барқарорсозӣ, эътироф кардани ҳуқуқҳои поймолшуда ё мавриди баҳс қарордоштаи кӯдакон бо истифода аз усулҳои пешбининамудаи қонун (даъво, мурофиаи декларативӣ ё ҳаттӣ ва ғ.) мебошад. Фаъолияти суд ба принципҳои конституционӣ ва соҳавӣ асос ёфта, дар мурофиаи граждани амалӣ карда мешавад.

Ҳама гуна ҳуқуқи поймолшудаи кӯдак, аз ҷумла ҳуқуқи моликият метавонад дар суд ғимоя карда шавад. Аз ин рӯ, бояд қайд намуд, ки барои ҳифзи судии ҳуқуқҳои кӯдак дар як вақт муқаррароти якчанд санадҳои кодификатсионӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан, ҳангоми баррасии баҳсҳои вобаста ба тарбияи фарзанд ҳам қоидаҳои умумии ҳуқуқи мурофиавии граждани ва ҳам меъёрҳои ҳуқуқи оилавие, ки мазмунӣ мурофиаӣ доранд, истифода мешаванд [8, с.4].

Ҳамин тариқ, нақши суд дар парвандаҳои марбут ба ноболиғон на танҳо бо баррасӣ ва ҳаллу ғасли моҳияти парванда, балки аз зарурати ҳифзи ҳуқуқи ҳуқуқи кӯдакони дар мурофиа иштирокдошта низ иборат аст. Бо ин мақсад суд бояд на танҳо тартиби мурофиаи гражданиро қатъиян риоя намояд, балки ба вазъият баҳо дода, манфиати кӯдакро дар мадди аввал гузошта, ба сӯи истифодаи

ҳуқуқҳо аз ҷониби падару модар, намояндагони қонунӣ ва шахсони дигар, инчунин дигар иштирокчиёни парванда роҳ надихад.

Адабиёт

1. Варакина Л.А. Судебная защита прав несовершеннолетних: проблемы и перспективы / Л.А. Варакина, С.А. Гельфанд // Либерально-демократические ценности. – 2023. – № 2. URL: <https://liberal-journal.ru>
2. Данзанова К.Э. Отдельные направления судебной защиты прав несовершеннолетних // Молодой учёный. – 2023. – №19 (466). – С. 28-38.
3. Имомова Н.М. Семейно-правовые способы защиты прав ребенка в Республике Таджикистан: теоретико-практические аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2020. – 436 с.
4. Қаландарзода М.С. Хусусиятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкии кӯдак тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 174 с.
5. Данзанова К.Э. Отдельные направления судебной защиты прав несовершеннолетних // Молодой учёный. – 2023. – №19 (466). – С. 28-38.
6. Абдулхайрзода Ҷ. Инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи кӯдак: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 202 с.
7. Орманджян В.А. Правовые проблемы при осуществлении защиты прав и законных интересов несовершеннолетних // Молодой ученый. – 2023. – № 6 (453). – С. 172-173.
8. Қаландарзода М.С. Хусусиятҳои ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкии кӯдак тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 174 с. – С. 92.

УДК 342.4

КОНСТИТУТСИЯ ВА РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ

Маҳмудов И.М., Эркаев С.А.

Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

E-mail: ismoil_sugd@mail.ru.

Аннотатсия. Дар мақола Конститутсия Тоҷикистон ва рушди маърифати ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ – ин маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, донишҳои қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ ва истифодаи дурусти онҳо аз ҷониби шаҳрвандон мебошад, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ин роҳи ҳалли як қатор мушкилиҳои ҷомеаи имрӯзаи мо мебошад мавриди муҳокима гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: маърифати ҳуқуқӣ, санадҳо, қонунҳо, зерқонун, Тоҷикистон, Конститутсия, рушд, соҳибистиклол, шаҳрванд.

КОНСТИТУЦИЯ И РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

Махмудов И.М., Эркаев С.А.

Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова

Аннотация. В статье рассматриваются Конституция Таджикистан и развитие правового образования, юридическое образование представляет собой совокупность правовых знаний, знание законов, подзаконных актов и их правильное использование гражданами, повышающее юридическое образование граждан. граждан является способом решения ряда проблем нашего общества сегодня.

Ключевые слова: правового просвещения, документы, подзаконы, Таджикистан, Конституция, развития, независимый, гражданин.

CONSTITUTION AND DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION

Makhmudov I.M., Erkaev S. A.

Khujand State University named after. Academician B. Gafurov

Annotation. The article discusses the Constitution of Tajikistan and the development of legal education, legal education is a body of legal knowledge, knowledge of laws, regulations and their correct use by citizens, increasing the legal education of citizens. citizens is a way to solve a number of problems in our society today.

Keywords: legal education, documents, bylaws, Tajikistan, Constitution, development, independent, citizen.

«Бо дарназардошти ҳолатҳои баёнгардида, зарур аст, ки ба масъалаи тарбияи наврасону ҷавонон, тарғибу таълиқи фаъолон ва густурдаи тарзи ҳаёти солим, тарбияи инсондӯстиву ватандӯстӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷавонон ва ҷалби онҳо ба варзиш, дар навбати аввал аз ҷониби падару модарон, яъне дар муҳити оила ба тарбияи фарзандон эътибори аввалиндараҷа ва доимӣ дода шавад.

Эмомалӣ Раҳмон

Омӯзиши Конституция ва рушди маърифати ҳуқуқӣ барои пешравии ҳамаҷаи кишвар аҳамияти таълимӣ, таърихӣ, илмӣ ва тарбиявӣ дорад. Рушди маърифатнокии ҳуқуқии аҳоли кишвар мавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ ва ҷалби бештари ҷомеа, алаҳқусус, наврасону ҷавонон ба илмомӯзӣ, ки бунёди онро илмҳои табиӣ ва риёзӣ ташкил медиҳанд, василаи асосии пешгирӣ кардани хурофот, ифротшавӣ, зоҳирпарастии динӣ ва ғароидан ба ғояҳои иртиҷоӣ мебошад. Дар шароити ҳозираи байналмилалӣ бо ҳар роҳу восита боло бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ҷаҳонӣ, и таъмини рушди ҳамаҷонибаи шаҳрвандон, ҳосса наврасону ҷавонон ногузор аст, чунки ояндаи давлату миллат маҳз дар дасти онҳост. Дар ҳикмат ва андарзҳои қадимаи мардуми шарқ- озода шуданро ҳама ғуломи қонун боршад гуфтааст. Надонистани қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ дар давлати демократӣ ягон нафарро аз ҷавобгари озода намекунад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олӣ (№25) чойгоҳи шоистаи Маорифи Олии қонунгузориро дар инкишофи ҷомеа ҷомеаи ҳуқуқбунёд ба маврид қайд карда, зикр намудаанд, ки *“Қонунгузорӣ бояд пайваста тақмил дода шавад ва ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад. Зимнан, хотирнишон менамояд, ки дастовадру нешравихоӣ то имрӯз ноилишудаи кишвар натиҷаи қонунҳои таҳияи ва қабулкардаи парламенти мамлакат мебошад. Ба шумо- аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намоёндогон муроҷиат карда, ҳамаи шуморо даъват менамоям, ки биед минбаъд низ якҷоя қору фаъолият намуда, кишвари худро ободу зебо созем, сатҳу сифати зиндагии халқамонро баланд бар дорем ва обрӯи Ватани азизи худ – Тоҷикистон соҳибистиқлолро дар арсаи байналмиллалӣ боз ҳам таҳкиму тақвият бахшем”*.

Дар Конститутсия баён карда шудааст, ки яке аз тадбирҳои самарабахши бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ – ин баланд бапрдоштани фарҳанг ва шуури ҳуқуқии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ин аксиомаи ҳуқуқии бунёди давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар баробари ин, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, шуур ва тафаккури ҳуқуқии ҷомеаро бе андешидани чораҳои зарурӣ дар самти *тарбияи ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии* аъзои ҳамин ҷомеа тасаввур кардан ғайриимконпазир мебошад. Дар ҳақиқат, дар ҳаёти имрӯзаи мо ҳам баланд бардоштани масъулияти роҳбарони ҷомеаҳои меҳнатӣ ва муассисаи таълимӣ, махсусан мактабҳои оливу миёнаи касбӣ ҷавобгӯи гузориши Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон то чӣ андоза муҳим будани сатҳи саводнокии ҳуқуқии шахирвандонро дар чандин машварату малоқот-ҳои умумичумхуриявӣ, болоравии маърифати ҳуқуқии ҷомеа ишорат мекунад. Ҳақ ба ҷониби Президенти мамлакат, ки пешрафти ҷомеа, бунёди ҷомеаи дунявиро дар дараҷаи баланди шуурнокии ҳуқуқии мардум доништа, дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардаанд: *“Бояд гуфт, ки дар раванди бунёди ҷомеаи нешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шахирвандон нақши калидӣ дорад... Ҳоло дар кишвар барномаи сеюми таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ барои солҳои 2020-2030 амалӣ шуда истодааст”* [1, с.57].

Дар асоси Конститутсия маърифати ҳуқуқӣ – ин маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, донишани қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ ва истифодаи дурусти онҳо аз ҷониби шахрвандон мебошад. Албатта, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шахрвандон ин роҳи ҳалли як қатор мушкилиҳои ҷомеаи имрӯзаи мо мебошад. Аз ҷумла, бо баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ сатҳи савияи донишу малакаи инсон вобастагӣ дорад. Аз ҳамин лиҳоз, моро мебояд ҳарчи бештар ҷиҳати дар амал татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳои Президенти кишвар вобаста

ба баланд бардоштани маърифати ҳуқукии шаҳрвандон корҳои фаҳмондадихӣ, ташвиқи тарғиби санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва иҷрои онро талаб ва назорат намоем. Тамоми сохтору мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд ҳамаи захираву имкониятҳоро ҷиҳати иҷрои вазифаҳои зикр шуда барои соли 2024, ки сиюмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил мегардад, сафарбар намоянд. Зеро Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки заминаи эъмори давлати мустақили миллӣ ва перавии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишварро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад. Амалӣ намудани меъёҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва Ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муайян созем.

Моҳияти Конститутсия ва маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти мақсаднок ва мунтазами давлат ва ҷомеа оид ба ташаккул ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқукии инсон бо мақсади мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ ва таъмини раванди ташаккули маънавӣ-ҳуқукии он ва амалӣ намудани ғояҳои бунёди давлати ҳуқуқбунёд баромад мекунад. Он фаъолияти махсуси ташаккулёфта оид ба паҳн кардани донишҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа, фаҳмонидани санадҳои меъёрии ҳуқукии амалкунанда ва амалияи татбиқи онҳо, огоҳ намудани аҳоли оид ба сохтар, вазифа ва ваколатҳои мақомоти давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шаҳрванд нисбат ба онҳо мебошад [2, с.4].

Дар асоси Конститутсия таҳлил, омӯзиш ва пурсишҳои сотсиологияи оид ба вазъи кунунии пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо нишон медиҳад, ки аксарияти ҷинойтҳои содиршуда аз ҷониби шаҳрвандон дар заминаи надонистани қонунҳо ба амал омадааст ва инчунин аён гардид, ки нисфи зиёди дар пурсиш иштироккардагон саводи умумии ҳуқуқӣ надоранд ва қонунҳои асосие, ки барои фаъолияти ҳаррӯзаашон муҳиманд, намедонанд. Аз он ҷо ҷунин хулоса бармеояд, ки ҳар як шаҳрванд қонунҳои мавҷударо бояд донанд ва фаъолияти ҳешро дар асоси онҳо ба роҳ монанд. Барои ин дар марказҳои шаҳру ноҳияҳо идораҳои маслиҳатдиҳии ҳуқуқӣ, дар сохтори мақомоти давлатӣ шӯъбаҳои ҳуқуқӣ, корхонаву муассисаҳои калонтарин ҳуқуқ шинос таъсис дода шудааст.

Дар асоси Конститутсия ва санадҳои байналмилалӣ фаъолияти як қатор ташкилотҳои байналхалқӣ низ барои баланд бардоштани савияи дониш ва маърифати ҳуқукии аҳоли равона гардидааст. Вақтҳои охир ташкилоти ғайридавлатӣ нисбат ба омӯзишу ҳифзи ҳуқуқҳои занон, ҷавонон, соҳибкорон, кӯдакону наврасон марказҳову ҷамъиятҳои масъулиятшон муҳдуд ташкил намудаанд, ки онҳо низ дар баландшавии сатҳи дониши ҳуқукии дараҷаву табақаҳои алоҳидаи аҳоли саҳмгузор ҳастанд. Вале фаъолияти аксарияти онҳо

дар шаҳрҳои калон ва дар баъзе марказҳои алоҳидаи шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ сурат мегирад. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки тарбияи ҳуқуқӣ дар ноҳияҳои кишвар дар сатҳи лозима ташкил нагардидааст. Тавре ки дар боло зикр гардид, давраи тайёр ва баргузори интихоботи Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ, мулоқоту суҳбатҳо ношон дод, ки ин кори ноҳоят муҳими сиёсӣ, яъне ташкили омӯзиши будӣ мебошад. Ҳарчанд вакили Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи қонун дар бораи интихобот барои ҳалли масъалаҳои хоҷагӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва истеҳсоли вазифадор нест, аммо дар вохӯриву суҳбатҳо интихобкунандагон масъалаҳоро мебардоштанд, ки иҷрои онҳо бевосита ва мақомоти ҳокимияти маҳаллии, корхонаву хоҷагиҳо вобастагӣ доштанд [3, с.3].

Маърифати ҳуқуқӣ ва барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд ба таври органикӣ алоқаманданд. Маърифати ҳуқуқӣ дар шаҳрванд шуури ҳуқуқӣ, идеалҳои ахлоқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ ва самтҳои арзишӣ, донишҳои махсуси аз ҷиҳати касбӣ заруриро ташаккул медиҳад. Танҳо дар ин сурат шахс на танҳо донишҳои назариявиро аз худ мекунад, балки дуруст истифода бурдани онро дар ҳолатҳои муҳимми ҳуқуқӣ пайдо мекунад. Маърифати ҳуқуқӣ як ҷузъи тамоми раванди ташаккули маънавии шахсият буда, бе он амалӣ намудани ҳадафи бунёди давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон ғайриимконпазир аст. Пешноҳоду дархост, таклифу хоҳиши интихобкунандагон оид ба сохтмони варзишгоҳ, гирифтани таҷҳизоти замонавӣ барои беморхонаҳо, сохтмони мактаби миёна ва таъмири бинои муассисаҳои фарҳангӣ, бо китохонаҳо, бо китоби дарсии забони ўзбеки ва кампютер таъмин намудани мактаб, таъмир намудани роҳи нақлиёти миёни деҳаҳо ва ғайра хеле бамаврид буда, ҳалли онҳо нагузаранд. Мардум вохӯриҳои пеш аз интихоботиро имконияти хуб доништа, барои ҳалли масъалаҳои ободонии маҳалҳо, таъмини аҳоли бо бар, таъмири муассисаҳои маърифативу сиҳатии омма ва фароғатӣ, роҳ, самаранок истифода бурдани имкониятҳо ва иқтисоди корхонаи саноатӣ ва хоҷагиҳои кишоварзӣ, ба кори ҷамъиятӣ ҷалб намудани ҷавонон, музди меҳнат, нафақа, таъмин намудани адолати иҷтимоӣ дар равандҳои ғайридавлатӣ гардонидани объектҳои хоҷагии халқ истифода кардаанд.

Омӯзиши Конституция ва қонунҳо дар раванди маърифати ҳуқуқӣ аҳамияти асосӣ доранд. Ин амал дар тамоми шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дар маъракаи интихобот ба ҷашм мерасид. Дар баробари ин, аз сабаби дар сатҳи даркорӣ қарор надоштани дастрасӣ ба қонунҳо роҳбароне низ ҳастанд, ки дар ҳалли масъалаҳои хоҷагии иқтисодӣ ва истеҳсоли ба бюрократизм, коғазбозӣ машғул шуда, хоҳиши мардум ва манфиатҳои қонунии онҳоро сари вақт ҳал намеkunанд. Ҳадаф аз ин сарзаниш танҳо иборат аз танқид кардан нест, балки хушдор карданӣ

ҳатем, ки имрӯз муносибатҳои сиёсату иқтисодӣ, иҷтимоиву истеҳсолӣ дар ҷомеа куллан тағйир ёфтааст.

Таҳлили моҳияти Конститутсия барои амали гардидани маърифати ҳуқуқӣ аҳамияти таърихӣ дорад. Аз ин лиҳоз, лозим аст, ки ҳар як роҳбар савияи дониш, маҳорати касбӣ ва маърифати ҳуқуқии хешро баланд бардоранд, дар асоси қонун ҷомеаи меҳнатӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро таъмин намояд. Зиндагии ҳаррӯза нишон медиҳад, шахсе меҳодад, ба саҳибкорӣ машхур шавад, аз сабаби надониستاني Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкории хурду миёна» ба душвориҳои ҳуҷатгузорӣ, ба харҷи зиёди иқтисодӣ ва сарсонҳои идоравӣ гирифтӣ мешавад ва дар натиҷа фикрашон дигар мекунад. Соҳибони корхонаҳои хусусӣ ё хоҷагии деҳқонӣ, тоҷирон, кормандони муассисаи хидмати маишӣ, чун ошхонаву саптарошхона, таксирон ва пойафзолдӯзон аз тафтишгарону нозирон, назоратчиёну андозситонони расмӣ ғайрирасмӣ ба дод омада, аз баҳри фаъолият мебароянд ва ба кори бе қайди давлатӣ мераванд.

Ин ҳама аз беҳабарии ин табақаҳои аҳолии Конститутсия ва Кодекси андоз, қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, меҳнатӣ ва соҳибкории фарди сар мезанад. Дар қанори баҳси ин масъала таъкид намудан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои дигари марбут ба ин зиёд шудани ришвахорӣ дар ҷомеа маҳсуб мешавад. Ин нуқта борҳои дар суҳанронҳои Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид гардидааст. Дар Паёми навбати ҳам ин нуқсонҳои ҷойдошта чунин зикр гардид: *«Дар баробари қомебиҳо имрӯз мушкидоту масъалаҳои ҳалталаби ҳаёти ҷомеа ва давлат, инчунин вазифаҳо барои ҳаллу қасли онҳо муайян ва мушаххас қарда шуданд.*

Таъкид менамоям, ки қартараф қардани қамбудиҳои мавҷуда ва ҳалли мушкилоти ҷойдошта, қабл аз ҳама, вазифаи қонии ҳар як роҳбар – аъзои Ҳукумат, Маҷлиси Миллӣ, вақилони Маҷлиси намояндагон, қарисони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, қамоатҳои шаҳраку деҳот, роҳбарони сохтору мақомоти давлатӣ, ташиқлоту муассисаҳо, хизматчиёни давлатӣ, аҳли зиё, фаъолон ва тамоми қардуми шарифи кишвар мебошад».

Нақши Конститутсия ва маърифати ҳуқуқӣ дар ҳаёти кишвар аз он иборат аст, ки он ба ҳаёти қамбиятӣ низом ва муташиққили оварда, дар низоми давлатию–ҳуқуқии он тартиботи ҳуқуқиро қорӣ менамояд ва муносибати шаҳсро бо давлат танзим намуда, мавқеи инсонро дар ҷомеа муайян мекунад. Он принципҳои асосии ҳуқуқ, вазифаҳои мақомоти давлатӣ, усулҳо ва шаклҳои фаъолияти онҳоро меомӯзад. Бо назардошти ин амр қанде қабл таърифӣ нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи коррупсия" қабул шуд ва амалигардии Қонуни мазкур тақозои онро мекунад, ки тамоми табақаҳои иҷтимоии аҳолии дар ҳамқорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ барои решакан намудани ин зуҳуроти

номатлуб мубориза баранд. Қонунҳои иқтисодисодиву молиявӣ ва назоратиро тафтишотӣ имкон медиҳанд, ки дар заминаи фаҳмиш ва дарки дурусти онҳо барои пешгирии нофаҳмиҳои зиёд ва сар задани ҳар гуна амалиёти беруниқонунӣ шароит фароҳам ояд.

Шахсе, ки аз Конститутсия, қонунҳо ва қарорҳои Ҳукумат огоҳ нест, вай наметавонад, фаъолияти тичоративу соҳибкоронашро ривоч диҳад ва дар ғанӣ гардонидани бачаи маҳалли саҳмгузор бошад. Роҳбари давлат ба ҳамаи соҳибкорону сармоягузори бонангу номуси кишвар барои ташаббусҳои созандашон ба хоҳири ободиву пешрафти Ватани маҳбубамон миннатдории самимӣ изҳор карданд. Ҳамзамон, Сарвари давлат Ҳукумати мамлакат ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро вазифадор карданд, ки барои баланд бардоштани шаффофият, боз ҳам баҳтар гардонидани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва бартараф кардани монеаҳои маъмуриву сунӣ дар ин самт тадбирҳои саривақтиро амал созанд ва ташаббусҳои соҳибкоронро ҳаматарафа дастгирӣ намоянд.

Конститутсия ва маърифати ҳуқуқӣ мустақилияти нисбии ҳадафҳо, усулҳои мушаххаси ноил шудан ба онҳо ва шаклҳои ташкили дорад. Ин фаъолияти бисёрҳадафаест, ки мавҷудияти ҳадафҳои стратегӣ, дарозмуддат ва ҳадафҳои тактикӣ, фаврӣ, умумӣ ва мушаххасро пешбинӣ мекунад. Мақсадҳоро бо назардошти хусусиятҳои субъект ва объекти таъсири тарбиявӣ, шаклу воситаҳои дар ин фаъолият истифодашаванда, инчунин институтҳое, ки таълими ҳуқуқӣ машғул мебошанд, муайян кардан мумкин аст. Ҳадафи стратегии маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин барпо намудани давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунёвӣ, ягона, иҷтимоӣ ва ҷомеаи адолатпарвар мебошад. Таҳлил ва омӯзиш собит менамояд, ки имруз асосҳои қонунии фаъолияти соҳибкорӣ ҳануз ба таври кофӣ мукамал нагардидаанд ва ҳамин номукаммалӣ боис ба сар задани нофаҳмиҳо ва эҷоди монеаҳои пешрафт мегардад. Аз сӯи дигар, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ашхоси ба ин навъи фаъолият машғул буда имкон медиҳад, ки мо бештару пештар дар ривочу раванги он, муваффақият шуда ба дастовардҳои назаррас шароит фароҳам оварем [4, с.4].

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавии муносибатҳои байналмилалӣ зиёд шудани сомонаҳои иҷтимоии гуногун раванд барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон зарур аст, ки аз ҷониби намояндагони муассиса ва идораҳои дахлдори давлатбо иштироки доираи васеи табақаҳои мухталифи ҷомеа чорабиниҳои ташвиқотию тарғиботӣ бештар ба роҳ монда шавад. Дар шароити баланд гардидани маърифати ҳуқуқии аҳоли кишвар барои пешгирии қонунвайронкуниҳо, таъмини волоияти қонун, риояи Конститутсия ва қонунгузории амалкунандаи давлат, инчунин эътирофу эҳтиром, риоя ва ҳифзи

ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандон мусоидат менамояд. Тавре, ки илми муосир ва тичрибаи давлатҳои мутараққӣ собит кардааст, кишваре, ки дар он омӯзиш ва риояи қонун ва маърифатнокии ҳуқуқӣ дар сатҳи ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қарор дорад, рушди истехсолот ва иқтисодиёти муътадил низ дар он ба даст меояд. Зеро дарки асосҳои қонунии ҳар навъи фаъолият метавонад, ки пешрафти воқеии онро таъмин намояд. Вобаста ба ин зарур аст, ки имрӯз Барномаи сеюм – «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 – уми ноябри соли 2019, №599) чиҳати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли ба таври шоиста ба маҳалли иҷрои гузашта шавад ва аз ҷониби дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, яъне дар вилояту шаҳру ноҳияҳо зарур аст, ки оид ба тарбияи ҳуқуқии аҳоли тадбирҳои иловагӣ андешида қабул шуда то ба самъти мардум, махсусан ниёзмандон бирасанд.

Хулоса, маърифати ҳуқуқӣ ин доштани фаҳмиши ҳуқуқӣ, ба андозаи муайян бархӯрдор будан аз илми ҳуқуқшиносӣ мебошад. Имрӯз дар мамлакат вазъи ҳуқуқии тамоми соҳаҳо бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим ва таҳким меёбанд. Мавҷудияти заминаи мустаҳками қонунгузорӣ рушди пайвасти соҳаҳои кишварро таъмин намуда, ба омилҳои асосии инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ замина мегузорад. Рушди давлати соҳибистиклол, демокративу ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ба сатҳи дониш ва маърифати ҳуқуқии аҳоли вобастагии зиёд дошта, барои ташаккули маърифати ҳуқуқӣ бояд аҳамияти аввалиндараҷа дод. Барои ҳамин ҳам, маърифати ҳуқуқ - сарчашмаи худшиносии ҷомеа мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 28 декабри соли 2023.– Душанбе: Шарқи озод, 2023.-64 с.
2. “Ваҳдат” №16 (480) августи соли 2024.– С.4.
3. “Народная газета” №36(20473). 04.09.2024.– С.3.
4. Ҳасанова Ш. Маърифати ҳуқуқӣ ва усули таълими он. «Масъалаҳои методикаи таълим» №5, майи соли 2024.– С.2.

**КАФОЛАТҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАЪМИНИ ДАХЛНОПАЗИРИИ
ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ҲАНГОМИ
АМАЛИШАВИИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚӢ**

Мирпочоева Г.Ф.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

E-mail: gulnoza.tamadjonova@bk.ru

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба кафолати конститусионии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, дахлнопазирии моликият, дахлнопазирии манзил мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола оиди ҳуқуқҳои шахсии шаҳрвандон сухан рафта, дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, роҳҳои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллифи мақола бо истифодаи методи анализ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро вобаста ба дахлнопазирии шахсӣ таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: дахлнопазирӣ, дахлнопазирии озодии ҷисмонӣ, дахлнопазирии озодии ахлоқӣ, дахлнопазирии озодии маънавӣ, дастгиркунӣ, чораҳои маҷбурӣ, маҳдуд кардани озодии шахс, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахс, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд.

**КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА
И ГРАЖДАНИНА ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ НОРМ
И ОБЕСПЕЧЕНИИ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ**

Мирпочоева Г.Ф.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Аннотация. Данная статья посвящена конституционной гарантии права на личную неприкосновенность, неприкосновенность частной жизни, неприкосновенность собственности, неприкосновенность жилища в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан. В статье рассказывается о личных правах граждан, анализируется неприкосновенность прав и свобод человека и гражданина, пути защиты прав и свобод человека и гражданина. Автор статьи на основе аналитического метода проанализировал законодательство Республики Таджикистан, регламентирующее вопросы, связанные с личной неприкосновенностью.

Ключевые слова: неприкосновенность, неприкосновенность физической свободы, неприкосновенность моральной свободы, свобода, задержание, принудительные меры, ограничение личной свободы, защита прав и свобод личности, гарантия прав человека и гражданина.

**CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AND A
CITIZEN IN THE IMPLEMENTATION OF LEGAL NORMS AND ENSURING THE
INVIOABILITY OF**

Mirpochoeva G.F.

Tajik State University of Law, Business and Politics

Annotation. This article is devoted to the constitutional guarantee of the right to personal inviolability, inviolability of private life, inviolability of property, inviolability of housing in accordance with the Constitution of the Republic of Tajikistan. The article describes the personal rights of citizens, analyzes the inviolability of human and civil rights and freedoms, ways to protect

human and civil rights and freedoms. The author of the article analyzed the legislation of the Republic of Tajikistan regulating issues related to personal integrity on the basis of an analytical method.

Keywords: *inviolability, inviolability of physical freedom, inviolability of moral freedom, freedom, detention, coercive measures, restriction of personal freedom, protection of personal rights and freedoms, guarantee of human and civil rights.*

Давлат инсонро дар маркази ҳама гуна манфиатҳо қарор дода, муҳимтарин рукнҳои зоҳирёбии инсон – ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олӣ эътироф намудааст. Зеро бе арзиши олӣ эълон намудани инсон таъмини волоияти қадру манзалати он имконнопазир аст. Таъмини волоияти мақоми инсон дар ҳомае танҳо дар натиҷаи риояи волоияти ҳуқуқу озодиҳо ва иҷрои масъулияти қонунӣ имконпазир мегардад. Давлат ҳуқуқу озодиҳои инсонро арзиши олӣ эътироф дошта, ба мақомоти давлатӣ масъулияти таъмини онро вогузор менамояд, ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсонро ҳамчун маҳаки марказӣ ворид намуда, дигар усулу принципҳоро дар атрофи он муттаҳид сохтааст. Аз ин хотир, ҳамаи ҳуқуқҳои инсон, ки аз лаҳзаи таваллуд то дами марг барои мавҷудияти инсон шарт ва заруранд, дар Конститутсия ҳамчун арзиши олӣ эътироф шуда, бо меъёрҳои Конститутсия ва санадҳои байналмилалӣ муқаррар ва ҳифз гардидаанд.

Тибқи муқаррароти моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олӣ эътироф намуда, тамоми мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдорро ӯҳдадор намудааст, ки дар фаъолияти худ пеш аз ҳама ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро ба назари эътибор гирифта, риоя ва иҷрои онҳоро таъмин намоянд [1, с. 5].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намудаанд, ки “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, дар он таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, волоияти қонуну тартиботи ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст [2, с. 32]”.

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ кафолат дода шудааст, дахлнопазирӣ шахсӣ (моддаи 18), дахлнопазирӣ ҳаёти шахсӣ, дахлнопазирӣ моликият (моддаи 32), дахлнопазирӣ манзил (моддаи 22) ва ғайраҳо. Оиди мафҳум ва моҳияти дахлнопазирӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон олимони мутахассисони ватанию хориҷӣ дар тадқиқотҳои худ гуногун шарҳ дода шудааст.

Мувафиқи ақидаи олими барҷастаи илми ҳуқуқшиносӣ Ф.М. Рудинский дахлнопазирӣ ба се навъ ҷудо мешавад, ки инҳо дахлнопазирӣ ҷисмонӣ, маънавӣ ва рӯҳӣ [3].

Дахлнопазирии озодии ҷисмонӣ (ҳаёт, тандурустӣ, аз ҷумла озодии чинсӣ), ки таъмини кафолатнокии чораҳоеро дар бар мегирад, ки шахс наметавонад беасос аз озодӣ маҳрум шавад, таҳти зӯрварӣ ё табобати маҷбурӣ, озмоиши маҷбури тиббӣ ва илмӣ, шиканча ва дигар муносибатҳои бераҳмона қарор гирад.

Дахлнопазирии озодии маънавӣ, ки ба он озодии изҳори ақида, эътиқод, шаъну шараф, обрӯю нуфуз ташкил медиҳад. Озодии шаън ифодакунандаи сифат ва арзишҳои мебошад, ки шахс онҳоро лоиқи худ медонад. Масалан, ному насаб, номи падар, чинс, миллат, касбу кор, эътиқод, ақида ва ғ. Озодии шараф ифодакунандаи сифату арзишҳои мебошад, ки аҳли ҷомеа онҳоро лоиқи шахс медонад.

Дахлнопазирии озодии руҳӣ, ки ҳар як шахс имконияти аз рӯи иродаи худ амал карданро дошта бошад, яъне ҳар гуна таъсиррасонии ақлӣ, руҳӣ, ҳиссиётӣ, ки шахсро маҷбур мекунад ғайри хоҳишу иродаи худ амал намояд, истисно карда мешавад.

Коркунов В.М. чунин ақида дорад, ки ин принцип ҳуқуқи ҳар як шахсро ба ҳимояи давлатӣ аз таҷовузи ҷиноят ва ҷинояткорӣ ифода мекунад [4, с. 38].

Ба ақидаи Воеводин Л.Д. принципи дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд нораво будани татбиқи ҳама гуна тарзу воситаҳои ғайриқонунӣ ва беасос нисбати ҳуқуқу озодиҳои шахс дар чараёни пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аст [5, с. 293].

Петрухин И.Л. тарафдори ақидае мебошанд, ки тибқи он дахлнопазирӣ ифодакунандаи маҷмӯи кафолатҳои муроғиавӣ аз ҳама гуна маҳдудият ва чораҳои маҷбурӣ мебошад [6, с. 252]. Масалан, В.М. Корнуков қайд кардааст, ки “меъёрҳои, ки талаботҳои ин принципро пешбинӣ мекунанд, ҳадди муайян ва шартҳои асосии маҳдуд карда шудани ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳангоми татбиқи чораҳои маҷбурӣ дар муроғиаи ҷиноятӣ мебошанд [7, с. 38]”. Аз нигоҳи Л.Д. Воеводин принципи дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар муроғиаи ҷиноятӣ бояд ба тариқи васеъ шарҳ дода шавад, ки мазмунӣ он ҳам кафолати муроғиавӣ аз таҷовузи ҷинояткорӣ, ва аз ҷониби дигар, ҳамчун воситаи ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахс аз татбиқи ҳабс ва дастгир карданро дар бар мегирад [8, с. 291-292].

Мутобиқи моддаи 18 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат дахлнопазирии шахсро кафолат медиҳад [9]. Ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир ва ҳабс кардан мумкин нест (моддаи 19). Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахс маънои онро дорад, ки ҳеҷ кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад, ба ғайр аз асосҳои бо қонун муқарраршуда аз озодӣ маҳрум карда шавад, дар бораи сабабҳои ба ҳабс гирифтани ва айби ба ӯ эълоншуда хабардор карда шавад, ҳар шахси ҳабсшуда ё боздоштгардида барои муайян намудани қонунӣ будани боздошти ӯ ба назди суд бояд таъҷилан ҳозир карда шавад, агар дар натиҷаи

ғайриқонунӣ ба ҳабс гирифтани ӯ дар ҳабс нигоҳ доштан ҷабр дида бошад, ба ҷуброне, ки дорони эътибори даъво мебошад, ҳуқуқ дорад.

Бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурий маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд имконпазир аст. Қонунгузорӣ маҳдуд намудани ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсро инчунин дар сурати дастгир шудан бо гумони содир намудани ҷиноят, дар асоси ҳалномаи суд татбиқ намудани чораҳои маҷбурии тиббӣ пешбинӣ менамояд.

Тибқи таҳлилҳои ҳолатҳои вайрон намудани ҳуқуқҳои инсон ҳангоми дастгиркунӣ ба баъзе номукаммалии қонун низ вобастаанд. Қонунгузорию мурофиавӣ мафҳуми “дастгиркунии воқеӣ”-ро муайян накардааст.

Олими рус Петрухин И.Л. мафҳуми дастгир карданро чунин шарҳ додааст – дастгир намудан дар мурофиаи ҷиноятӣ ин ба мӯҳлати муайян маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои шахс дар содир намудани ҷиноят бе иҷозати прокурор ва қарори суд татбиқ карда мешавад [10 с. 256]. Юлдошев Р.Р. бар он ақидаанд, ки дастгир намудани шахс - ин як намуди чораи маҷбуркунии мурофиавӣ мебошад, ки дар муддати кӯтоҳ бе иҷозати суд, шахси гумонбар дар содир намудани ҷиноят аз озодӣ маҳрум карда мешавад [11, с. 240].

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ аз ақидаҳои олимониро ба инобат гирифта қайд кардан зарур аст, ки дастгир кардани шахс ин чораи маҷбуркунии таъҷилие мебошад, ки аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ нисбати шахси гумонбаршуда (айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда) дар содир намудани ҷиноят дар асоси қонунгузорию мурофиаи ҷиноятӣ татбиқ карда мешавад.

Тибқи қонун қарорҳои ҳифзи ҳуқуқи дастгиршуда аз ҳуқуқ ба ҳимоя ҳангоми дастгиршавӣ, ҳуқуқ ба мулоқот бо ҳешовандону наздикон, ҳуқуқ ба фаҳмонда дода шудани ҳуқуқҳои ҳангоми дастгиршавӣ иборат мебошад.

Қонун муайян кардааст, ки баъди ба мақомоти таъқиби ҷиноятӣ овардани дастгиршуда бояд протокол тартиб дода шавад. Дар ин ҳолат аз лаҳзаи воқеан дастгир шудан то тартиб дода шудани протокол вақти муайян мегузарад ва маҳз дар ҳамин давра дастгиршудагон баъзан мавриди шиканҷа қарор дода мешаванд.

Яке аз ҳолатҳои риоя нашудани ҳуқуқи инсон ҳангоми дастгиркунӣ риоя накардани ҳуқуқ ба ҳимоя мебошад. Мувофиқи моддаи 49 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимоятгар аз лаҳзаи дар ҳаққи гумонбар баровардани қарори оғози парвандаи ҷиноятӣ, инчунин аз лаҳзаи воқеан дастгир шудани ӯ, ба наздаш роҳ дода мешавад. Лаҳзаи дастгир шудан аз рӯи протоколи дастгиркунӣ муайян карда мешавад, ки дар амалия бо лаҳзаи воқеии дастгир шудани гумонбаршуда рост намеояд.

Таҳлили қонунгузории мавҷуда оид ба ҳуқуқи шахс ба ҳимоя нишон медиҳад, ки меъёрҳои ҳуқуқи дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ муқарраршуда ба яқдигар муҳолифат менамоянд. Масалан дар моддаи 94 Қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ки баъди дастгир шудани гумонбар дар муддати 3 соат протоколи дастгиркунӣ тартиб дода, дар он ба ҳимоятгар ҳуқуқ доштани ӯ бояд фаҳмонида шавад. Ин талаботи моддаи 94-и қонунгузорӣ ба талаботи моддаи 49-он дар бораи аз лаҳзаи дастгир шудани гумонбар ба ҳимоя ҳуқуқ доштани ӯ муҳолифат менамояд.

Номукаммалии дигари қонун дар он аст, ки ҳангоми расмӣ қунонидани дастгиркунӣ қайд намудани номи шахсро, ки гумонбарро дастгир кардааст, талаб наменамояд. Ба ҷои ин дар баъзе мавридҳо дар китоби бақайдгирӣ шахсе, ки ба сифати муфаттиш таъин шудааст ва дар дастгиркунӣ иштирок накардааст, имзо мегузорад. Ин норасоии қонун дар таҷриба баъзан ба он оварда мерасонад, ки дастгиршуда ҳангоми расман дастгир шуданаш мавриди азобу шиканча қарор дода мешавад ва муайян намудани шахси ин гуна кирдорро содир карда ба сабаби дар ягон ҷой қайд нашудани номаш душвор мегардад.

Яке аз ҳолатҳои дигари риоя нашудани ҳуқуқи инсон ҳангоми дастгиркунӣ хабар надодан ба ҳешовандони наздики дастгиршуда мебошад. Оғохонидани ҳешовандон оид ба боздошти шахс масъалаи хеле муҳим мебошад. Тибқи қонунгузории мурофиавӣ мақомоти пешбурди мурофиаи ҷиноятӣ, ки шахсро дастгир намудааст, вазифадор аст, ки дар давоми 12 соат аз лаҳзаи дастгиркунии воқеъ дар бораи дастгиркунӣ ва ҷои нигоҳ доштани дастгиршуда ягон аъзои болиғи оила ё ҳешовандони наздики ӯро хабардор кунад ё ба худи дастгиршуда чунин имкониятро диҳад.

Хабар додан ба ҳешовандони наздик метавонад барои бо ҳимоя таъмин намудани дастгиршуда имконият фароҳам орад. Аммо дар бисёр ҳолатҳо ин меъёр на ҳама вақт аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтишот риоя мегардад.

Ҳамин тариқ, дар Конститутсия татбиқи шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсониро, ки дар Ёлломияи умумии ҳуқуқи башар ҳамчун таҳқири қадру қимати инсон ва поймол кардани ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии инсони маҳкумшуда арзёбӣ мешавад, манъ менамояд.

Вобаста ба ҳолатҳои дар боло овардашуда тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- дар қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ба таври дақиқ муайян намудани “лаҳзаи воқеии дастгиршавӣ”;

- ба қонуни мурофиавии ҷиноятӣ дохил намудани меъёри ўҳдадоркунанда, ки тибқи он корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки шахсро дастгир мекунад, ўҳдадор карда шавад, ки шахси дастгиршударо оид ба асосҳои дастгиршавӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя бо хоҳиши ӯ, аз ҷумла ҳуқуқ ба ёрии ҳуқуқии ройгон, ҳуқуқи ба суд

шикоят намудани дастгиршуда, ҳуқуқи риоя кардани хомӯшӣ (ба муқобили худ шохидӣ надодан) хабардор намояд;

- ба қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ворид намудани тағйирот вобаста ба масъалаи ба ҳабс гирифтани натавонанд мутобиқи вазнинии ҷиноят, инчунин ба назар гирифтани дигар асосҳои зарурӣ;

- дар Маркази таълимии судяҳо, Маркази тақмили ихтисоси корман-дони мақомоти прокуратура гузаронидани чорабиниҳои ба таълимӣ вобаста.

Боварӣ дорам, ки масъалаҳои номбаршуда диққати мутахассисони соҳаро ҷалб мекунад ва барои тақмил додани маҳорати касбии кормузони мақомоти таъкиби ҷиноятӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳои солҳои 1999, 2003 ва 22 майи соли 2016. Душанбе, “Нашриёти Ганҷ”, 2016. – С.5.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ. Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016. Душанбе, Шарқи Озод, 2016. С.32.
3. Рудинский Ф.М. Право неприкосновенности личности. // Право и жизнь. № 67. 2000г. Варианты электрон. Ниг ба сайти: www.law-n-life.ru
4. Коркунов В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве.– Саратов. 1978. – С.38.
5. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан.- М.: Юр. лит., 1972. – С.293.
6. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе //Отв. ред. И.Б. Михайловская; АН СССР, ин-т государства и права.- М.: Наука, 1989. – 252 с.
7. Ниг.: Коркунов В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве.-Саратов. 1978.– С.38
8. Воеводин Л.Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. - М., 1972. – С. 291-292.
9. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйироту иловаҳои солҳои 1999, 2003 ва 2016. <http://www.mmk.tj> сомонии расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ.
10. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе. М.: Наука, 1989. – 256 с.
11. Юлдошев Р.Р., Нозиров Н.А., Имомназаров Ф.С. Мурофиаи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ / Зери таҳрири Р.Р. Юлдошев. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. 240 с.

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦИОННО – ПРАВОВОГО СПОРА: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Муродзода У.У.

Таджикский национальный университет

E-mail: murodzoda.umed@mail.ru

Аннотация. Для того чтобы исследовать любое юридическое явление прежде всего надо раскрыть его сущность и рассмотреть по отдельности его составные части и элементы. Именно теоретико-практический анализ структурной характеристики конституционно-правового спора позволит выявить его элементы тем самым отличить от других видов споров. В настоящей статье автор, приводя суждения отечественных и зарубежных ученых раскрывает сущность конституционно-правового спора, дает уникальную характеристику конституционно-правовому спору, рассматривают каждую составную часть (элементы) конституционно-правового спора по отдельности.

Ключевые слова: структурная характеристика, теоретико-практически анализ, конституционно-правовой спор, спор, конфликт, элемент.

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE CONSTITUTIONAL LEGAL DISPUTES: THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS

Murodzoda U.U.

Tajik national university

Annotation. In order to investigate any phenomenon, first of all, it is necessary to reveal its essence and consider separately its constituent parts and elements. It is the theoretical and practical analysis of the structural characteristics of the constitutional and legal dispute that will allow us to identify its elements, thereby distinguishing it from other types of disputes. In this article, the author, citing the judgments of domestic and foreign scientists, reveal the essence of the constitutional and legal dispute, give a unique description of the constitutional and legal dispute, consider each component (elements) of the constitutional and legal dispute separately.

Keywords: structural characteristic, theoretical and practical analysis, constitutional and legal dispute, dispute, conflict, element.

Конституционно-правовые споры – это сложное юридическое явление, которое, активно начало исследоваться в последнее время. В юридической науке существуют различные виды споров, тем не менее отличить их может не каждый. Поэтому для того, чтобы выявить отличительные элементы конституционно-правовых споров от других видов споров нам поможет структурных анализ. Как верно отмечает Диноршоев А.М. именно структура позволяет отличить конституционно-правовые споры как от смежных категорий (таких как, конституционная ответственность, конституционный конфликт и т.д.), так и от других разновидностей споров (в частности, от административно-правовых) [1, с.46]. Согласившись с позицией ученого отметим, что для выявления природы конституционно-правового спора следует разобраться в его структурные характеристики.

Структура представляет собой единство элементов, составляющих внутреннюю организацию какого-либо предмета или явления [2, с.76]. Лукин Ю.Ф. справедливо отмечает, что любой спор (конфликт) – это динамически взаимосвязанная система, процесс, растянутый во времени, то его структура - это совокупность устойчивых связей, обеспечивающих целостность спора (конфликта), функционирование его системы какое-то время в социальном пространстве [3, с.121]. Структурная характеристика позволит нам более детально выявить и анализировать элементы и составные части конституционно-правового спора и на основе этого сформулировать единый подход к пониманию конституционно-правового спора как сложного социального явления. Стоит также отметить, что структурный анализ не является новым методом научного исследования.

В теории конституционно права существуют различные точки зрения относительно структурной характеристики конституционно-правового спора. В частности, Замотаева Е.К. под структурой конституционно-правового спора понимает совокупность следующих четырех элементов: 1) участники (стороны), 2) содержание, 3) объект и 4) предмет [4]. Данный подход основан прежде всего на концепции «правовой спор как правоотношение». Именно данная концепция выделяет в структуре спора субъекты, объект и содержание [5, с.50-51]. Замотаева Е.К. придерживается данного подхода при рассмотрении конституционно-правового спора с небольшим отличием, кроме объектов конституционно-правовых споров, к которым она относит правовые отношения называет также и предмет спора.

Другой ученый Никитина А.В. предлагает схожую формулировку: «структура конституционно-правового спора включает три взаимосвязанных элемента: 1) субъекты (стороны), 2) предмет спора и 3) основание его возникновения» [6, с.222]. В отличие от Замотаевой Е.К. Никитина А.В. не перечисляет объект как структурный элемент конституционно-правового спора, однако выделяющим фактором ее подхода заключается в том, что она приводит «основание возникновения спора» как составную часть конституционно-правового спора. Доказывает это тем, что основанием конституционно-правового спора является юридический факт или совокупность юридических фактов, служащих непосредственным поводом к его возникновению (юридический состав), имеющий правовое значение и последствия в виде юридически оформленных разногласий [7].

Существует также другая позиция относительно структуры конституционно-правового спора как юридического конфликта. В частности, Т.В. Худойкина полагает, что ее образуют следующие четыре элемента: 1) субъекты, 2) объект, 3) субъективная сторона, 4) объективная сторона [8, с.16-20].

Относительно данного подхода стоило бы отметить, что рассмотрение правовых споров сквозь призму правовых (юридических) конфликтов привело к заимствованию из конфликтологии различных точек зрения о структуре конфликта [9, с.81-89]. Самая распространенная из них основана на позиции Т. В. Худойкиной, которая исследовала юридический конфликт как совокупность таких же элементов, как и элементы состава правонарушения – субъект, объект, субъективная и объективная стороны [10]. Данный подход не был принят широким кругом ученых и подвергся критике. Прежде всего, это связано с существенными отличиями правового спора, представляющего собой «систему правомерных действий», от правонарушения как противоправного поведения, для квалификации которого важное значение имеют элементы субъективной стороны – форма и степень вины субъекта правонарушения, мотив, цель и т.д. [11, с.218-219].

Обобщая приведенные суждения можно сказать, что для характеристики конституционно-правового спора преобладающее значение имеют: его стороны (без них спор возникнуть не может), предмет или объект – (то, по поводу чего спор возникает, на защиту чего направлены действия участников спора).

Исходя из этого, под структурной характеристикой конституционно-правового спора, мы понимаем совокупность пяти взаимосвязанных элементов: 1) субъекты (стороны), 2) содержание, 3) объект, 4) предмет, и 5) основание его возникновения спора. Рассмотрим каждый элемент по отдельности:

Наиболее ярко выраженный признак конституционно-правового спора – это его субъектный состав. Ведь именно понимание природы субъектов (сторон) конституционного правового спора позволяет отличить конституционно-правовой спор от схожего ему спора – административно-правового. Следует особо подчеркнуть, что субъекты конституционно-правового спора имеют не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку оказывает колоссальное влияние на статус сторон конституционного судопроизводства.

Субъекты (стороны) конституционно-правового спора – это заинтересованные в его разрешении лица, выступающие в защиту частного и (или) публичного интереса. Субъектами (сторонами) конституционно-правовых споров выступают участники соответствующих правоотношений: 1) народ Республики Таджикистан; 2) государство; 3) физические лица – граждане Республики Таджикистан, их группы и собрания, лица без гражданства (апатриды) и иностранные граждане; 4) административно-территориальные единицы; 5) государственные органы; 6) органы местного самоуправления; 7) должностные лица; депутаты законодательных органов Республики Таджикистан; 8) общественные объединения граждан; 9) коммерческие организации.

Необходимо отметить, что, по крайней мере, одной стороной спора (конфликта) должен быть субъект, осуществляющий функции публичной власти и наделенный для этого определенными полномочиями. Это обусловлено спецификой конституционных правоотношений, имеющих ярко выраженный властно-политический характер.

Содержанием правового отношения – это совокупность прав и обязанностей его участников, выражающуюся в их поведении (поступках, действиях либо бездействии). Органы и лица, выступающие субъектами рассматриваемых конфликтов, тоже обладают определенным набором прав и обязанностей. В их числе, например, такие, как: право на судебную защиту и связанный с ним комплекс судебно-процессуальных прав и обязанностей; право на урегулирование разногласий другими средствами, не противоречащими закону; право иметь собственную позицию относительно предмета спора и право ее защищать всеми законными способами; обязанность принимать все возможные меры для скорейшего преодоления конфликта и не совершать действий, усугубляющих противоборство или ведущих к подрыву основ конституционного строя, нарушению прав, свобод и законных интересов других субъектов права. Названные права и обязанности вытекают из содержания Конституции и законодательства, а также могут закрепляться в иных актах, регламентирующих спорные отношения.

Объект конституционно-правовых споров – это правовые отношения, возникающие, изменяющиеся и прекращающиеся в сферах конституционно-правового регулирования. В юридической конфликтологии данная дефиниция созвучна потенциальному объекту юридического конфликта [12, с.18]. В то же время, некоторые представители указанного научного направления под объектом конфликтных юридических отношений понимают «противостоящее поведение его контрсубъектов» [13, с.82]. Как отмечает О.Е. Кутафин, «в юридической науке сама постановка вопроса об объекте конституционно-правового отношения является спорной» [14, с.316-367]. По нашему мнению, названные правоотношения, в том числе конфликтные, имеют не только свой объект, но и предмет.

Предмет конституционно-правового спора представляет собой более узкое по смыслу понятие, чем объект. В отличие от объекта, очерчивающего лишь область или круг общественных отношений, в рамках которых зарождается, развивается и прекращается правовая связь, предмет всегда конкретен. Он связан с четко обозначенными явлениями и предметами окружающего мира – имущественными и неимущественными благами и ценностями, а также – с поведением, по поводу которых возникает, изменяется и прекращается взаимодействие субъектов конституционного права. Предметом

конституционно-правовых споров является нарушение конституционных прав граждан и иных субъектов конституционных правоотношений [15, с.62]. Как отмечает В.С. Жеребин, «...предмет юридического конфликта отвечает на относительно самостоятельный и специфический вопрос: вещь как материальное и нематериальное благо имеет ценность для контрсубъектов, которые выдвигают по отношению друг к другу одинаковые и вместе с тем взаимоисключающие претензии на ее присвоение, отчуждение, владение, пользование и распоряжение» [16, с.91].

Основание возникновения спора. Своевременное определение момента возникновения правового спора имеет большое научно-теоретическое и практическое значение. Как выше было упомянуто Е. К. Замотаева среди причин возникновения споров называет конфликты интересов участников общественных отношений на почве экономических, политических, национально-этнических и иных социальных противоречий [17, с.73-74]. «Конституционно-правовые споры в процессе создания и деятельности политических партий, – пишет Г. Г. Аминова, – могут возникать по политическим причинам» [18, с.35]. При анализе избирательных споров указываются такие причины, как низкий (или недостаточный) уровень политической грамотности и правовой культуры участников избирательного процесса, в том числе, знания действующего избирательного законодательства, навыков его применения [19]. Стоит отметить и слишком большую «отдаленность» от момента возникновения самих споров многих из подобных причин. В то же время основания правового спора – это правовая категория, характеризующая не любые, а только юридические предпосылки его возникновения.

Возникновение спора связано с моментом, когда субъект узнает о действительных или мнимых действиях (или бездействии) другого субъекта, которые ущемляют его права, интересы либо вносят неопределенность в его правовое положение. Очевидно, что у субъекта возникает желание защищать свои права в связи с получением информации о нарушении или оспаривании прав. Можно сказать, что в основе конституционно-правовых споров лежит сложная правовая конструкция, важнейшим элементом которой является факт действительного или предполагаемого нарушения конституционно-правовых норм правовыми актами, действием или бездействием конституционно-правовых субъектов, которое рассматривается заявителем спора как нарушение: а) своих конституционных прав и свобод, компетенции (полномочий, предметов ведения); б) конституционных обязанностей, компетенции (полномочий, предметов ведения) другой стороны спора; в) конституционно защищаемых

публичных интересов, конституционных прав и свобод неопределенного круга лиц.

Таким образом, структура конституционно-правового спора включает в себя пять взаимосвязанных элементов: субъекты (стороны), содержание, объект, предмет спора и основание его возникновения.

Литература

1. Диноршоев, А. М. К понятию избирательного спора как разновидности конституционно-правового спора / А. М. Диноршоев, У. У. Муродзода // Правовая жизнь. – 2021. – № 1(33). – С. 46.
2. Замотаева Е.К. Судебный нормоконтроль как способ разрешения конституционно-правовых споров в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. – С. 76.
3. Лукин Ю. Ф. Конфликтология: управление конфликтами: Management of the conflicts: учебник для вузов. М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – С. 121.
4. Замотаева Е.К. Указ раб. – С. 76.
5. Зайцев И. М. Хозяйственный спор как охранительное правоотношение. – С. 50–51.
6. Никитина А. В. Конституционно-правовые споры: дисс. ...докт. юрид. наук: 12.00.02. Хабаровск, 2019. – С. 222.
7. Там же. – С. 284.
8. Худойкина Т.В. Юридический конфликт: динамика, структура, разрешение. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1996. – С. 16-20.
9. Наимов, Б. Г. Административное судопроизводство как гарант защиты прав граждан в Республике Таджикистан / Б. Г. Наимов, У. У. Муродзода // Государствоведение и права человека. – 2020. – № 2(18). – С. 81-89.
10. См. об этом, напр.: Худойкина Т. В. Юридический конфликт: теоретико-прикладное исследование: дис. ... докт. юрид. наук. М., 2002. С. 117; Князев, С. Д. Избирательные споры: юридическая природа и порядок рассмотрения: монография / С. Д. Князев, Р. А. Охотников. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2005. – С. 15; Курушин А. А. Трудовые споры: понятие, структура, виды, подведомственность: дис. ... канд. юрид. наук. Ульяновск, 2003. – С. 35–36.
11. Зеленцов А. Б. Теоретические основы правового спора: дис. ... докт. юрид. наук. М., 2005. – С. 218–219.
12. Худойкина Т.В. Указ. соч. – С. 18.
13. Жеребин В.С. Правовая конфликтология: Курс лекций. Ч. 1. Владимир, 1998. – С. 82.
14. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. – С. 316-367.
15. Муродзода У.У. Понятие и сущность судебного конституционного нормоконтроля / У.У. Муродзода // Государствоведение и права человека. – 2020. - № 3(19) – С.62.
16. Кутафин О.Е. указ раб. – С. 91.

17. Замотаева Е.К. Указ раб. – С. 73–74.
18. Аминова Г.Г. Конституционно-правовые споры в процессе создания и деятельности политических партий: дис. канд. юрид. наук. М., 2016. – С. 35.
19. Галушко, И. В. Избирательные споры и судебная практика их разрешения в избирательном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук / И. В. Галушко. – М., 2004. – С. 10; Казанцев А. О. Указ. соч. С. 26; Мостовщиков В. Д. Территориальные избирательные комиссии: система, государственно-правовой статус, порядок формирования и компетенция: учеб. -метод. пособие. Екатеринбург, 2002. – С. 143.

УДК 342.4

КОНСТИТУТСИЯ ВА ТАНЗИМИ ҶАШНУ МАРОСИМ - ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ МАРДУМ

Набизода М.С., Ҷабборзода И.Р., Эркаев С.А.

Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

E-mail: mirzo-3787@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола Конститутсияи Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон ва танзими ҷашну маросим - омили баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, Конститутсияи ҳамчун асоси рушди қонунгузории халқи тоҷик дар соҳаи танзими ҷашну маросим, қабули қонун, илова ва тағйиротҳо ба қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсияи Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ ва ғайраҳо мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Конститутсия, қонунгузорӣ, танзим, ҷашн, маросим, омил, баланд бардоштани сатҳу сифат, зиндагӣ, мардум, Тоҷикистон.

КОНСТИТУЦИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЕ ТОРЖЕСТВ И ОБРЯДОВ - ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ

Набизода М.С., Джабборзода И.Р., Эркаев С.А.

Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

Аннотация. В статье исследуется роль Конституции в регулировании торжеств и обрядов, как фактора повышения уровня и качества жизни народа.

Ключевые слова: Конституция, законодательство, регулирование, праздник, церемония, фактор, повышение уровня и качества жизни, народ, Таджикистан.

THE CONSTITUTION AND REGULATION OF CELEBRATIONS AND CEREMONIES - A FACTOR IN IMPROVING THE LEVEL AND QUALITY OF PEOPLE'S LIVES

Nabizoda M.S., Jabbor zoda I.R., Erkaev S.A.

Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov

Annotation. The article examines the role of the Constitution in regulating celebrations and rituals as a factor in improving the level and quality of life of the people.

Keywords: Constitution, legislation, regulation, holiday, ceremony, factor, improvement of the standard and quality of life, people, Tajikistan.

“Бовар дорам, ки занон ва модарону бонувону духтарони арҷманди мо минбаъд низ риояи муқаррароти қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим”, “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, ба ҳаёти мустақилона омода намудани фарзандон, рушди ҳунарҳои мардумӣ ва беҳтар гардидани зиндагии ҳар як оилаи мамлакат нақши арзишманди худро мегузоранд”

Эмомалӣ Раҳмон

Расму оин ва анъанаву маросим яке аз шаклҳои муҳимтарини шуури ҷамъиятии ҳар як миллату ҷомеа мебошанд. Бо назардошта ин, ханӯз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ давлат ва Ҳукумати кишвар зери роҳбарии хирадмандонаи фарзанди фарзонаи миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба хотири манфиати умумии мардуми мамлакат тамоми имкониятҳоро истифода намуд, то пеши роҳи исрофкорӣ ва маросими серхарҷ гирифта шавад. Дар асоси Конститутсияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар таҳрири нав қабул гардида, бо мақсади ҳифзи арзишҳои аслии фарҳанги миллӣ, пешгирии хурофоту таассуб, зиёдаравию исрофкорӣ дар баргузориҳои ҷашну маросим, анънаҳо, тӯю маъракаҳо, баланд бардоштани маънавият ва сатҳи иҷтимоию иқтисодии мардуми Тоҷикистон, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ ва умумбашарӣ равона шудаанд [1, с.5].

Танзими расму оин ва анъанаву маросим дар кишвар ҳадафи олии давлат ва Ҳукумати мамлакат мебошад. Аввалин бор 9-уми июли соли 1999 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷашну маъракаҳо ва расму ойинҳои мардуми дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул шуд. Инчунин, 27-уми ноябри соли 1999 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Комиссияи ҷумҳуриявӣ доир ба анъана ва маросимҳои миллӣ” қабул гардид. Комиссияи ҷумҳуриявӣ аз моҳи ноябри соли 1999 то моҳи майи соли 2007 фаъолият намуда, дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо оид ба танзими расму оинҳои мардумӣ конференсияҳои илмӣ-амалӣ, машваратҳои ҷумҳуриявӣ ва мулоқоту вохӯриҳо, саволу ҷавобҳо, сӯҳбатҳо доир намуданд, ки дар вақти қабули Қонуни мазкур фикру ақидаҳо ва пешниҳодҳои мардуми кишвар ба инобат гирифта шудаанд, яъни муаллифи қонун аҳолии мамлакат мебошанд. Ҳадаф аз таҳия ва қабули қонуни миллӣ пурзӯр намудани тарбияи фарзанд ва мардум, дар рӯҳияи инсондӯстӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ тарбия намудани фарзанд ва мардум эълон шуда буд ва табиист, ки аҳли ҷомеа ба ин масъалаи муҳим бетараф буда наметавонист. Баъд аз таҳрири нав санаи 20-юни соли 2024 яке аз қонунҳои миллии кишвар – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон номи

“Дар бораи танзими чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”ро гирифт, ки дар тӯли 17 соли амали худ, барои саодати мардум, баланд бардоштани сатҳи некуахволии шаҳрвандони мамлакат саҳми сазовор дорад, дар таҳрири нав қабул гардида номи нав гирифт ва аз он калимаҳои “анъана” хориҷ карда шуд. Сабаби такмил ва дар таҳрири нав қабул гардидани қонун инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, рушди ҷомеа ва давлат, ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллий, пешгирии хурофоту таассуб, зиёдаравӣ, худнамоӣ ва тақлиди бемаврид, баланд бардоштани маънавият ва фарҳанги зиндагӣ, оиладорӣ, сатҳи иҷтимоӣю иқтисодии мардуми кишвар ба шумор меравад. Аз сабаби муҳимият ва барои танзими муносибатҳои ҳамаҷузъи зиндагии мардум робитаи муҳим доштани қонуни мазкур хостем дар бораи дигаргунӣҳо ва паҳлуҳои нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (минбаъд Қонун) дар муқоиса бо қонуни қаблӣ чанд, андешаву мулоҳизаҳои худро баён намоем. Қонуни қаблӣ аз 5 боб ва 16 модда иборат буда, қонуни дар таҳрири нав қабулгардида, аз 6 ва 22 модда иборат мебошад, ки дар он як боб ва шаш модда илова карда шудааст [2, с.4].

Боби аввал “Муқаррароти умумӣ” номида шуда, аз 3 модда иборат, моддаи 1-уми Қонун мафҳумҳои асосӣ ном гирифта, дар он мафҳумҳои “маросим” ва “чашн” ба таври зайл баён карда шудааст: “маросим” – маҷмуи амалҳои рамзӣ ва анъанавӣ, ки муносибати шахс ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ба падидаҳои муҳимми ҳаёти фарҳангии ҷомеа ифода менамояд, “чашн” – таҷлили рӯйдодҳо ва ё санаҳои таърихӣю фарҳангӣ, ҷамъиятӣ, касбӣ ва оилавӣ мебошад. Мутобиқи қисми 2-юми моддаи 2-и Қонун намоёндагони дину мазҳабҳои дигар, чашну маросими худро дар асоси расму оинҳои худ мегузаронанд, аммо ҳангоми гузаронидани чашну маросими дар Қонун муқарраргардида, бояд талаботҳои муқарраргардидаро риоя намоянд. Дар моддаи 3-ум қонунгузори дар бораи танзими чашну маросим баён шудааст.

Боби дуюми Қонун “Салоҳият ва ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот оид ба танзими чашну маросим” номгузорӣ карда шуда, аз 6 модда иборат аст, дар он салоҳиятҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 7 банд, ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар 15 банд, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот дар 5 банд, комиссияҳои доимӣ дар 13 банд, комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими чашну маросим мушаххас баён карда шудааст.

Мутобиқи моддаи 5 ваколатҳои мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими чашну маросим, яъне Қумитаи кор бо дин, танзими чашну маросим муқаррар гардидааст, ки дар баробари амалигардонии сиёсати давлатӣ дар ин самт, таҳияи лоиҳаи қонунҳо доир ба танзими чашну маросим, мақоми мазкур

тартиби гузаронидани маросими дафну азодорӣ, ҳаҷ ва умра, додани тавсияҳо чиҳати дуруст амалӣ кардани корҳои хайриявӣю эҳсонкорӣ, андешидани тадбирҳо чиҳати аз байн бурдани хурофоту таассуб, зиёдаравӣю исрофкорӣ, пешгирии ақди никоҳи бармаҳал ва ғайрирасмӣ ва ғайраҳо вазифадор мебошад, ки дар Қонуни қаблӣ чунин муқарраротҳо мавҷуд набуданд.

Дар қонуни нав дар моддаи алоҳида (моддаи 6) ваколатҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот ба монанди: иштирок дар амалигардонии сиёсати давлатӣ оид ба танзими чашну маросим, андешидани чораҳо чиҳати амалигардонии қонун, таъмини ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, инчунин иштирок дар тарғиби адабиёти илмию оммавӣ оид ба танзими чашну маросим муқаррар карда шудааст, ки он низ падидаи нав мебошад.

Моддаи 7-и Қонун бевосита ба комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими чашну маросим бахшида шудааст, ки мутобиқи қисми якуми моддаи мазкур, чиҳати амалигардонии Қонуни мазкур дар назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими чашну маросим таъсис дода мешавад. Дар қисми дуюми ин модда ваколатҳои комиссияҳои доимӣ дар 13 банд нишон дода шудааст. Дар муқоиса ба қонуни қаблӣ дар қонуни нав ваколатҳои комиссияҳои доимӣ ба таври зайл илова карда шудааст: додани тавсияҳо чиҳати дуруст сафарбар кардани корҳои хайриявӣ, эҳсонкорӣ, пешгирии зиёдаравӣю исрофкорӣ, андешидани чораҳо чиҳати аз байн бурдани хурофоту таассуб ва пешгирии ақди никоҳи бармаҳал ва ғайрирасмӣ.

Дар Қонун Комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими чашну маросим барои тадбиқи Қонун дар вазорату идораҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаю муассисаҳо саҳми назаррас дошта, дар сохторҳое, ки на кам аз 30 нафар корманд доранд, ташкил карда мешаванд. Инчунин комиссияҳои ҷамъиятӣ дар сурати риоя нагардидани талаботи Қонун дар муҳлати се рӯз бояд ба мақоми ваколатдор ё комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими чашну маросим хабар диҳад.

Дар асоси қисми дуюми моддаи 9-и Қонун дар рӯзҳои Идҳои Рамазон ва и Қурбон дастархони камхарҷи идона ороста шуда, исрофкорӣ, зиёдаравӣ, тақдими ширинӣ ва тухфаҳои дигар (идгардак) манъ карда шудааст. Дар моддаи мазкур калимаҳои “тақдими шириниҳо”, “тухфаҳои дигар” ва “идгардак”, ки дар қонуни қаблӣ дида намешуд, ҳамроҳ карда шудааст.

Қонуни мазкур тартиби гузаронидани чашну маросимҳоро муайян карда, бо мақсади ҳифзи арзишҳои аслии фарҳанги миллӣ, пешгирии хурофоту таассуб, баланд бардоштани маънавиёт ва сатҳи иҷтимоӣю иқтисодии мардуми кишвар равона гардидааст. Масалан, тибқи талаботи моддаи 11-и қонуни мазкур маърақаҳои номгузорӣ, ғаҳворабандон, чиллагурезон, мӯйсаргирони тифл ва

чамъомади дигари вобаста ба таваллуди кўдак дар доираи оила, бе забҳи чорво ва хизматрасонии ҳунармандон баргузор карда мешаванд. Маросими хатнасур ба таври ихтиёрӣ танҳо дар доираи оила ва бе хизматрасонии ҳунармандон гузаронида мешавад. Хатна бо розигии падару модар давоми як моҳи баъди таваллуди писар дар муассисаҳои тиббии дахлдор бо тартиби муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ба таври райгон гузаронида мешавад. Гузарогтжани маъракаи ақиқа қатъиян манъ аст.

Тибқа талаботи моддаи 12-ум тўйи домодию арўсӣ бо гузаронидани на зиёда аз ду маърака ва давоми на бештар аз ду рӯз ба таври ихтиёрӣ бо ороستاني зиёфат барои 150 нафар ва додани оши тўй барои то 200 нафар аз ҳисоби ҳар ду ҷониб гузаронида мешавад. Ташкили маъракаҳои *фотиҳаи тўй, маслиҳатошӣ, идонабарӣ, сандуқбарон, сарупобинон, чойгаиштак, раисталбон, қудаталбон, нонишканон, хонакашон, модарталбон, падарталбон, рўйбинон, чодарканон, муборақбодӣ, шоҳтозон (роҳбандон), тақдими сарупо барои меҳмонони тарафҳо ва хешу табори домоду арўс ва маъракаҳои дигари бо тўйи домодию арўсӣ алоқаманд*, ба истиснои тақдими тўхфаҳо бароли домоду арўс ва падару модори онҳо, *манъ мебошанд*. Гусели арўсу домод бо истифодаи на бештар аз 4 автомашинаи сабукрав гузаронида мешавад. Маросими домодталбош ва арўсбинон ба таври ихтиёрӣ дар доираи оила бо иштироки то 15 нафар гузаронида мешаванд. Падару модари домоду арўс ва ё шахсони онҳоро ивазкунанда бо маслиҳати тарафҳо метавонанд ба ҷойи додани зиёфат ё оши тўй маблағи онро ҷиҳати беҳтар гардонидани шароити зиндагии навхонадорон ё барои хайрияву эҳсонкорӣ сарф намоянд. Қонуни мазкур дар баробари маросими ҳаҷ, ҳаҷи умраро низ ба танзим даровардааст. Дар номи моддаи 13 дар баробари ҳаҷ, умра ҳамроҳ карда шуда, ба хоҷиён ва умракунандагон тавсия дода шудааст, ки ба ҷои маъракаҳои серхарчи манъгардида метавонанд ба корҳои хайриявию эҳсонкорӣ, аз ҷумла таъмири роҳ, кашидани хатти об, сохтмон ва ё таъмири иншооти иҷтимоӣ ва пулҳо машғул гарданд.

Боби 3-ум “Танзими ҷашну маросим” номида шуда, аз 6 модда иборат аст ва мавҳумҳои *“ҷашнҳои расмӣ”, “зодрӯз”, “хатнасур ва маросими дигари вобаста ба таваллуди кўдак”, “тўйи домодию арўсӣ”, “маросими ҳаҷ ва умра”, “маросими дафну азодорӣ”, “ҷойи баргузори ҷашну маросим”, “вақт ва давомнокии баргузори ҷашну маросим”* ва *ғайраҳо* таҳлил карда шудааст.

Боби 4-ум “Тартиби хизматрасонӣ дар ҷашну маросим” номида шуда, аз як модда иборат аст. Боби 5-ум “Уҳдадорӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин ҷалби аҳли ҷомеа ҳангоми гузаронидани ҷашну маросим” номида шуда, аз 2 модда иборат аст. Моддаи 18-и Қонун, ки ба уҳдадорӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми гузаронидани ҷашну маросим бахшида шудааст, таҳрир гардида, дар қисми 2, 3, 4 ва 5-уми он ороستاني зиёфат ба муносибати таъин шудан ба мансаби

давлатӣ, гирифтани мукофоти давлатӣ, рутба, унвон, чоиза, мукофоти дигар, дараҷа ва унвонҳои илмию таҳассусӣ, дар ҷашну маърака пошидан ва ҷаспондани пул манъ карда шудааст.

Яке аз хусусиятҳои хоси Қонуни нав дар он зоҳир мегардад, ки субъектони назорат ва татдибқунандаи муқаррароти қонунро мушаххас намуда, дар баробари мақомоти давлатӣ ва комиссияҳои ҷамъиятӣ, инчунин сархатибон, имомхатибон, имомҳои масҷидҳои панҷвақта, ходимони ғайрирасмии динӣ, раисони маҳаллаҳо ва роҳбарони мақомоти худфаъолияти ҷамъиятиро уҳдадор намудааст, ки риояи талаботи Қонунро дар ҳудуди деҳаю маҳалли истиқомат ва ё фаъолият назорат намоянд. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ низ уҳдадор гардиданд, ки рукнҳои фарҳанги миллий, аз қабili забони давлатӣ ва пӯшидани либосҳои миллиро риоя намоянд. Инчунин минбаъд воридот, фурӯш, тарғиби либосҳои ба фарҳанги миллий бегона, инчунин дар ҷойҳои ҷамъиятӣ пӯшидани чунин либосҳо манъ мебошанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” бо тағйиран аз муқаддима, 7 боб ва 25 модда иборат буда, дар масъалаи танзим ҳам аҳамияти таърихӣ доранд. Муҳимияти қонуни нав ин аст, ки дар чордаҳ моддаи он муносибатҳо оид ба масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак ва ҳуқуқи ўҳдадорихо аз ҷониби падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда, омӯзгор, муассисат таълимӣ, комиссияҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақоми ваколатдор ва дигар вазорату идораҳо ва аҳли ҷомеа дар моддаҳои алоҳида оварда шудаанд. Тибқи талаботи моддаи 15-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” ба танзими русум – тартиби зиндаги эътибори махсус дода, оиди ин масъалаҳо ўҳдадорихои падару модар дар таълими кӯдак муайяну мушаххас шудааст, яъне падару модар таълим гирифтани кӯдакро таъмин намоянд; ба гирифтани таҳсилоти миёнаи умумии кӯдак монёе наshawанд; кӯдакро бо воситаҳои зарурии таълимӣ таъмин карда, барои таълимии ў шуроит муҳайё намоянд; риояи пӯшидани либоси дахлдори муассиса таълимиро аз ҷониби кӯдак дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таъмин ва назорат карда, донишомӯзӣ ва иштироки хонандаро дар раванди таълим назорат карда, бо маъмурияти муассисаи таълимӣ, омӯзгорон ва кормандони дигари соҳаи маориф оид ба таълими кӯдак мунтазам ҳамкорӣ намоянд; ба омӯзиши забони давлатӣ, инчунин забонҳои хориҷӣ мусоидат намоянд; дар ҷаласаҳои падару модар ва чорабиниҳои дигари муассисаи таълимӣ фаъолона иштирок намоянд; талаботи дахлдори қоидаву тартибот ва санадҳои дохилии муассиса таълимиро, ки кӯдак дар он таълим мегирад, риоя намоянд; дар ҷашну маросим ва таҷлили зодрӯзи кормандони муассисаҳои таълимӣ пешниҳоди тўҳфаҳои молию пулиро аз

чониби кўдак манъ намоянд; гирифтани таълими ғайриқонунӣ, аз ҷумла тадриси ғайриқонунии диниро аз чониби кўдак роҳ надиханд ва ғайраҳо [3, с.2].

Моддаи 19 ба ҷалби аҳли ҷомеа ҳангоми гузаронидани тӯю маъракаҳо бахшида шудааст, ки дар қонуни қаблӣ мавҷуд набуд. Тибқи муқаррароти моддаи мазкур мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзими ҷашну маросим, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот метавонанд иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва диниро ҷиҳати гузаронидани чорабиниҳои омӯзишӣ ва маърифатӣ оид ба таъмини риояи талаботи Қонуни мазкур, аз ҷумла пешгирии зиёдаравию исрофкорӣ дар баргузори ҷашну маросим, ақди никоҳи бармаҳал ва ғайрирасмӣ ва ҳуқуқвайронкунииҳои дигар дар ин самт, ҷалб намоянд [4, с.2].

Боби 6-ум “Муқаррароти хотимавӣ” номида шуда аз 3 модда иборат аст ва дар он ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонун баён карда шудааст. Инчунин дар баробари қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим” ба *моддаи 481-и* Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгариро барои вайрон намудани муқаррароти қонуни мазкур, муқаррар менамояд, тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, ҷавобгарӣ барои вайрон намудани ҷашну маросимҳои гуногун дар алоҳидагӣ муқаррар карда шуд. Ба моддаи мазкур панҷ бандҳои нав ҳамроҳ гардида, айни ҳол он аз 8 банд иборат мебошад. Маблағи ҷаримаҳо бо нишондод барои ҳисобҳо баланд бардошта шуда, барои шахсони воқеӣ, мансабдор ва ҳуқуқӣ дар алоҳидагӣ муқаррар карда шуд.

Дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи нав *моддаи 334² – Вайрон кардани талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи танзими ҷашну маросим* илова гардид, ки тибқи муқаррароти он соҳибкори инфиродӣ, муассис ё роҳбари ташкилоти тижоратӣ, сархатиб, имомхатиб, имоми масҷиди панҷвақта, ходимони ғайрирасмӣ динӣ, раиси маҳалла ва дигар роҳбарони мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ҳангоми дағалона ё дар шароити пайдоиш ва паҳншавии пандемияи бемориҳои сироятӣ, вазъияти фавқулода вайрон кардани талаботи қонунгузорӣ дар бораи танзими ҷашну маросим, агар онҳо ҳуқуқвайронкуниро дар давоми як соли пас аз татбиқи ҷазои маъмурӣ, тақроран содир карда бошанд, ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида мешаванд. Дар Қонун қайд карда шудааст, ки “*бо ҷарима ба андозаи аз ду ҳазору дусад то ду ҳазору панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то се сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ҳамин муҳлат бидуни он ҷазо дода мешавад*” [5,с.4].

Истифодаи самаранок ва оқилонаи буҷаи оилаи тоҷик назар ба давлатҳои мутараққӣ тафовути зиёд дорад. Сарвари кишвари тоҷикон таҷрибаи бузурги

роҳбарӣ дошта, дар тӯли собиқаи хизматиашон ба миллати тоҷик ба мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон сафар карда, таҷрибаи давлатҳои пешқадамро омӯхтаанд, ки барои аҳли кишвар таҷриба ва мактаби Пешвои миллат худ дастурамал барои расидан ба зиндагии шоиста мебошад. Риояи талаботҳои Қонуни мазкур ислоҳоти махнавию иҷтимоӣ, фазои мафкуравӣ ва ҳаёти иҷтимоии мардумро аз хурофоту таассуб озод мегамоянд ва дар худ паёмадҳои мусбиро доро мебошад. Ҳамин тариқ, дар замони муосир танзими муносибатҳои баргузори ҷашну маросим дар Тоҷикистон амри зарурӣ ба шумор рафта, барои баланд бардоштани некуахлоқии мардум, ҳифзи арзишҳои миллӣ, забон, фарҳанг, либоси миллӣ, пешгирии зиёдаравӣ, худнамоӣ, ҷудоиандозӣ, хурофоту таассуб, фарҳанги бегона ва роҳсипор намудани мардум ба корҳои ободонӣ, хайру эҳсонкорӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагонии шахварндони кишвар саҳми беандоза дошта, риояи меъёрҳои он масъулияти тамоми сокинони ба шумор меравад. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон орзуи ҳар як шахрвандро борҳо қайд намуданд. *“Имрӯз мардуми мо хуб дарк мекунанд, ки зиндагии осудаву ороми ҳар як оила, амалӣ гардидани нияту орзуи ҳар як шахрванд, ободии Ватан ва нешрафти давлат танҳо дар сурати пойдор будани сулҳу суботи комил имкон дорад”* – [6, с.1].

Аз маълумоти оморӣи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки баъди қабули Қонуни миллӣ(2007) аз 70 номгӯи ҷашну маросими зодрӯз, хатнасур, домодию арӯсӣ, дафну азодорӣ ва ҳаҷ 15 номгӯи он боқӣ монд. **Намудҳои ҷашну маъракаҳо ва маросимҳо:** гаҳвора бандӣ, номгузорӣ, чиллагурезон, ақиқа, мавлуд, сартарошӣ, хатнасур, ордбезон, маслиҳатошӣ, оши хатна бо иштироки ҳофизон, оши наҳор, бузкашӣ, гӯштингирӣ, хонамеҳмонӣ(қўноқ), сартарошӣ, тӯйи домодию арӯсӣ, хостгорӣ, нонбандон, сафедгирон, парчабуррон, нонишканон, сарупобарон, маслиҳатошӣ, ҳамсинфон, оши тӯйи арӯсӣ, чойгаиштак, оши тӯйи домодӣ, зиёфат, арӯсбарон, сарҷилав, пойандоз, ҳафтталабон, тақдими туфаҳо барои домоду арӯс ва падару модари дар тӯйи домодиюарӯсӣ, бахтикушӣ, мушкулкушӣ, худои, эҳсоношӣ, хатм, домодталабон, оши наҳор, арӯсбинон, додабинон, модарбинон, ҳаҷравӣ, гусел, пешвозгирӣ, ҳоҷиошӣ, ҳоҷиталабон, зиёрати ҳоҷӣ, тақдими тасбеҳ ва чойнамоз, зодрӯз, хатна, ҷашниҳо шахсӣ, вазифавӣ, маросими дафну азодорӣ, оши сари тахта, ҳайрот, се, ҳафт, бист, чил, шашмоҳагӣ, сол, бегоҳи ҷумъа, 52 ҳафта, бегоҳи якшанба, зиёфат барои дифоъ рисолаи илмӣ, оши мардикорӣ, мукофоташӣ, гапхӯрӣ, оши хатмқунии мактабҳо, чойхонагаиштак, ва ғайраҳо мебошад, ки дар шароити истиқлолият ба низом дароварда истодааст. Дар ҳақиқат, таҳлил собид месозанд, ки дар асоси Конститутсия қабул шудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” воқеан, барои беҳбудии зиндагии мардуми мамлакат

нақши муҳим бозид. Таърих гувоҳ аст, ки таҷрибаи ҳабадхсолаи амалишавии қонун нишон дод, ки дар раванди ба низом овардани маъракаи маросим қорҳои муайян ба субут расидааст. Зиндагӣ собиқ сохт, ки Қонуни миллии бо ташаббуси Пешвои миллат пешниҳод ва қабулгардида иқдоми саривақтиву зарурӣ буд ва ба ҳар як сокини мамлакат манфиати худро расонид.

Қонуни мазкур санади қомилан миллии буда, барои танзими ҳаёту фаъолият ҳар сокини мамлакат, пешгирии хурофоту зиёдаравӣ, шӯҳратпарастиву зоҳирпарастӣ нигаронида шуда, дар баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии мусоидат намуда истодааст. Мақомоти қонунгузор дар асоси талоботи Конститутсия бо омӯхтани баъзе ҷузъиёт соли равон ба ин санади мардумӣ тағйиру иловаҳо ворид намуд, ки барои боз ҳам беҳбуд бахшидан ба қору рӯзгори мардуми кишвар нагарионида шудааст.

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни мазкур ҷашн, маросимҳои домодию арусиро бо харчи кам гузаронид, дар ивази харчи зиёдатӣ сармояи оиларо ба таъмин намудани шароити беҳтарини зиндагӣ барои худ ва аҳли оила, аз ҷумла фарзандон, муҳайё кардани имкониятҳои хуби таҳсил барои онҳо, ки худшинносу худогоҳ ба воя расанд, ободу зебо кардани хонаву қашонаи худ ва маҳалла зист равона намуд. Барои ҳамаи ҳам Қонуни мазкур аҳамияти таълимӣ, амалӣ, илмӣ, тарбиявӣ ва умумҷаҳонӣ доранд. Баробарҳуқуқии мардумро таъмин намуда, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро ҳифз менамояд. Дар андарзҳои сосониён қайд карда шудааст, ки *озод зиндагони қардан хоҳӣ, ғуломи қонун бош!* Дар асоси талоботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҷашну маросим – қафили некӯаҳволи мардуми кишвар мебошад ва амали гардидани ҳадафи олии давлат баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум ҳисобида мешавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №6, 2007. – Душанбе: Шарқи озод, 2007.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе: Шарқи озод, 2024. “Қонун ва ҷомеа” №26 (788), 26.06.2024.– С.3-4.
3. “Тирози ҷаҳон” №63 (3268), 24.08.2024.-С.1-2
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. “Суғд ҳақиқати” 2024 йил 6 июл, № 56-57 (3122-3123). – С.2.
5. “Қонун ва ҷомеа” №26(788),26.06.2024.– С.4.
6. “Қонун ва ҷомеа” №26(788),26.06.2024.– С.1.

**ПУБЛИЧНО-ПРАВЫЕ И ЧАСТНОПРАВОВЫЕ НАЧАЛА
НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ДОЛЕВОГО УЧАСТИЯ В
СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЖИЛОГО ЗДАНИЯ**

Одинаев А.К.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

E-mail odinaev.ahlidin88@gmail.com

Аннотация. В статье исследуются особенности правового регулирования договоров долевого участия в строительстве жилых зданий в Республике Таджикистан. Автор анализирует взаимодействие частноправовых и публично-правовых норм, регулирующих отношения между застройщиком и дольщиком. Особое внимание уделяется законодательству, таким как Гражданский кодекс, Градостроительный кодекс и Закон "О защите прав потребителей", а также влиянию публично-правовых норм на обеспечение качества строительства. Рассматриваются примеры регулирования в других странах СНГ, таких как Россия и Казахстан, для сравнительного анализа правовых подходов. В статье подчеркивается важность соблюдения баланса между частными и публичными интересами в правовом регулировании долевого участия в строительстве.

Ключевые слова: долевое участие, строительство, частноправовое регулирование, публично-правовое регулирование, Гражданский кодекс, Таджикистан, договор долевого строительства, защита прав потребителей, качество строительства, государственное регулирование.

**PUBLIC-LAW AND PRIVATE-LAW PRINCIPLES OF NORMATIVE-LEGAL
REGULATION OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF SHARED PARTICIPATION
IN THE CONSTRUCTION OF A RESIDENTIAL BUILDING**

Odinaev A.K.

Russian-Tajik Slavonic University

Annotation. The article explores the legal regulation of shared construction agreements for residential buildings in the Republic of Tajikistan. The author analyzes the interaction between private law and public law norms that govern the relationships between developers and equity holders. Special attention is given to legislation such as the Civil Code, the Urban Planning Code, and the Law "On Consumer Protection," as well as the impact of public law norms on ensuring construction quality. Comparative examples of legal regulation from other CIS countries, such as Russia and Kazakhstan, are provided to analyze different legal approaches. The article emphasizes the importance of balancing private and public interests in the legal regulation of shared participation in construction.

Keywords: shared construction, residential buildings, private law regulation, public law regulation, Civil Code, Tajikistan, shared construction agreement, consumer protection, construction quality, state regulation.

Договор долевого строительства жилого здания представляет собой юридическое соглашение между застройщиком и дольщиком долевого строительства, которое регулирует отношения между сторонами в процессе строительства жилого объекта. Этот вид договора является особенным в рамках

недвижимости, поскольку позволяет дольщику вложить средства в строительство недвижимости и приобрести право на получение жилого помещения в будущем.

На сегодняшний день правоотношения в области долевого участия в строительстве жилого здания регулируются в Республике Таджикистан как частноправовыми, так и публично-правовыми нормами.

Так, договор долевого строительства жилого здания регулируется Гражданским кодексом Республики Таджикистан от 24 декабря 2022г, №1918. Статья 1158 ГК РТ предусматривает, что «по договору долевого строительства жилого здания одна сторона (вкладчик) обязуется оплатить с соблюдением условий и срока договора определенную цену другой стороне (застройщику), а другая сторона (застройщик) обязуется построить объект долевого строительства жилого здания и передать другой стороне (вкладчику)» [1].

В Таджикистане разработана Стратегия развития строительной отрасли Республики Таджикистан на период до 2030 года. Данная стратегия «разработана с целью реализации прав граждан Республики Таджикистан на благоприятную среду для жизни, развитие социальной, инженерной, транспортной и производственной инфраструктуры, охрану и разумное использование историка культурного наследия, охрану окружающей среды, рациональное использование природных ресурсов, и целей долгосрочного развития строительной отрасли Республики Таджикистан в свете Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, решения задач, поставленных в посланиях Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан, с учетом прогноза социально-экономического развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» [2].

В жилищном строительстве с 2000 года по 2020 год годовые объемы ввода жилья выросли с 245 тысяч кв. м до 1463,4 тысяч кв. м. [2].

Одним из нормативно-правовых актов, регулирующих правоотношения в области долевого строительства жилых здания может выступать Закон РТ «О защите прав потребителей» от 9 декабря 2004 года № 72 [3]. В то же время, это достаточно спорный вопрос. Следует акцентировать внимание на том, что мнение учёных, поддерживающих мнение о распространении норм Закона «О защите прав потребителей» на сферу регулирования отношений по долевному строительству жилого здания основан на признании «дольщика» в качестве «потребителя». Но в соответствии с Законом РТ «О защите прав потребителей» «потребитель – физическое или юридическое лицо, имеющее намерение заказать или приобрести либо заказывающее, приобретающее или использующее товары (работы, услуги) исключительно для личных, семейных, домашних и иных нужд, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности» [2].

Если вспомнить, что понятие «здание» определено в Градостроительном кодексе РТ как «объект градостроительной деятельности и строительной системы, состоящей из несущих, ограждающих или совмещенных конструкций, образующих замкнутый объем, который в зависимости от функционального назначения предназначается для проживания и пребывания людей, для выполнения различного вида производственных процессов» [1], то нужно констатировать тот факт, что в жилом здании, возведённом застройщиком, помимо жилых квартир могут быть расположены магазины, садики, салоны красоты, медицинские клиники и т.д. Как правило в большинстве новостроек, такие объекты расположены на первых и вторых этажах здания. В данном случае может возникнуть проблема признания «дольщика» в качестве потребителя, поскольку в данном случае, последний имеет целью получить часть здания, которое предназначается для осуществления предпринимательской деятельностью. Скорее всего при таком раскладе, достаточно сомнительной представляется возможность отнесения дольщика к категории «потребитель».

До 1 сентября 2023 г. в Таджикистане действовал Закон «О лицензировании отдельных видов деятельности» [4] который регулировал вопросы получения лицензии на строительную деятельность. С принятием Закона РТ «О разрешительной системе» от 22 июня 2023 года №1968 [5] прежний закон утратил силу. На сегодняшний день, данный закон регулирует вопросы получения разрешения на строительство у исполнительного органа и вопросы получения лицензии. Лицензирующим органом строительной деятельности в Республике Таджикистан выступает Комитет архитектуры и строительства.

Для занятия строительной деятельностью, застройщик помимо разрешения на строительство, лицензии и иных документов должен иметь проектную документацию. Понятие проектной документации прописано в ст.1 Градостроительного кодекса РТ, в соответствии с которой «проектная документация – документация, содержащая материалы в текстовой форме и в виде карт (схем) и определяющая архитектурные, функционально-технологические, конструктивные и инженерно-технические заключения для обеспечения капитального строительства, реконструкции объектов строительства, их частей, капитального ремонта, если при его проведении затрагиваются конструктивные и другие характеристики надежности и безопасности объектов капитального строительства» [1].

При отсутствии разрешительных документов, застройщик не имеет права на заключение договора долевого участия в строительстве жилого здания, как это иногда бывает на практике.

Правовое регулирование договора долевого строительства жилого здания в Таджикистане играет важную роль в обеспечении защиты прав дольщиков и

создании стабильных условий для развития строительной отрасли. Как и в других странах, отношения по долевого строительству в Таджикистане при котором граждане и юридические лица вкладывают средства в строительство жилых зданий и получают право на будущую собственность, возникает на основании договора долевого участия в строительстве. Данный процесс требует четкого законодательного регулирования для обеспечения правовой защиты всех участников.

Изучение опыта других стран показывает, что в государствах-членах Содружества Независимых Государств (СНГ), таких как Российская Федерация и Республика Казахстан, деятельность по совместному строительству жилых домов регулируется при помощи целого ряда соответствующих нормативно-правовых актов. Так, в Российской Федерации действует Федеральный закон от 30.12.2004 г. № 214-ФЗ (редакция от 02.07.2021 г.) «Об участии в долевом строительстве многоквартирных домов и иных объектов недвижимости». Этот закон устанавливает обязательные требования к содержанию договора, порядок государственной регистрации договора и прав вкладчиков, а также меры ответственности застройщика за нарушение своих обязательств.

Согласно закону, застройщик обязан предоставлять вкладчикам полную и достоверную информацию о проекте, включая разрешительную документацию, проектные декларации и финансовую отчетность. Это позволяет вкладчикам оценить надежность застройщика и принять обоснованное решение о вложении средств. Кроме того, закон требует обязательной государственной регистрации договора долевого участия, что обеспечивает его юридическую силу и защиту прав вкладчиков.

Для регулирования отношений, связанных с заключением договоров долевого участия в жилищном строительстве, 7 апреля 2016 года был принят Закон Республики Казахстан «О долевом участии в жилищном строительстве». Анализ этого закона показывает, что многие его положения схожи с положениями российского Закона о долевом строительстве.

Закон Республики Казахстан «О долевом участии в жилищном строительстве» ввел механизм с участием инжиниринговых компаний [6, с.70]. Эти компании играют ключевую роль в обеспечении минимизации рисков, связанных с использованием средств дольщиков на этапе строительства жилья. Инжиниринговые компании осуществляют надзор за ходом строительства, контролируют целевое использование денежных средств и соблюдение строительных норм и стандартов, что позволяет защитить интересы дольщиков и обеспечить успешное завершение строительных проектов.

Таким образом, следует отметить, что правовое регулирование долевого строительства в Таджикистане основано на нескольких ключевых

законодательных актах, к которым относится Гражданский кодекс Республики Таджикистан, содержащий основные положения, регулирующие договорные отношения, включая договоры долевого участия в строительстве. Он определяет общие правила заключения, исполнения и расторжения договоров, а также права и обязанности сторон; Закон Республики Таджикистан «О защите прав потребителей», направленный на защиту прав дольщиков, рассматриваемых как потребителей, и устанавливающий требования к качеству предоставляемых услуг, ответственности застройщика за нарушение обязательств и механизмы защиты прав потребителей; Градостроительный кодекс Республики Таджикистан, регулирующий вопросы градостроительства, включая проектирование, строительство и эксплуатацию объектов недвижимости. Он устанавливает требования к проектной документации, разрешительной системе и качеству строительства; Закон Республики Таджикистан «О разрешительной системе», устанавливающий требования к лицензированию деятельности в сфере строительства, включая обязательное получение лицензий застройщиками для ведения строительной деятельности, а также порядок получения разрешения на строительство жилого здания.

Из всех перечисленных нормативно-правовых актов только ГК РТ содержит нормы, связанные с договорным регулированием отношений в области долевого участия в строительстве жилых зданий.

Итак, в РТ большую долю составляют публично-правовые основы регулирования деятельности отношений в области долевого участия в строительстве жилых зданий, что касается частноправового нормативного регулирования, то оно достаточно скудное. Причём следует заметить, что нормы частноправового регулирования тесно переплетается с публично-правовыми нормами.

Так, к примеру ст. 1164, затрагивающая вопросы качества в договоре долевого строительства жилого здания предусматривает обязанность застройщика предоставить объект долевого строительства жилого здания с учетом качества, предусмотренного в условиях договора и требованиях проектно-сметных документов. Таким образом качество в случае заключения договора долевого строительства гарантируется не только частноправовыми нормами, но и публично-правовыми нормами. Гарантии качества регламентированы также Градостроительным кодексом Республики Таджикистан, а также Законом «О разрешительной системе».

В соответствии со ст.13 Градостроительного кодекса, Комитет архитектуры и строительства осуществляет контроль за соблюдением градостроительных норм и правил, технических регламентов, технологического качества

строительных работ, строительных материалов и изделий, а также иных градостроительных законодательных актов.

В данном случае, вопросы качества контролируются как со стороны дольщиков, так и со стороны специально уполномоченных государственных органов. При несоблюдении основных требований к качеству, предусмотренных в договоре, застройщик не сможет получить технический паспорт здания, поскольку по окончании строительных работ застройщиком, жилое здание должно пройти государственную комиссию на качество строительных и иных работ.

В частноправовой части основное внимание уделяется принципу свободы договора, защите интересов дольщиков как потребителей и соблюдению обязательств, взятых на себя сторонами.

В то же время государство должно активно участвовать в регулировании отношений долевого участия с целью защиты прав и интересов граждан, а также обеспечения стабильности и предсказуемости на рынке недвижимости, что выражается в лицензировании и получении разрешительных документов на строительство, подтверждающие их надежность и соответствие установленным требованиям.

Органы государственной власти осуществляют контроль за деятельностью застройщиков, соблюдением строительных норм и правил, а также за выполнением обязательств по договорам долевого участия.

Важным является поиск баланса между частными и публичными интересами, чтобы обеспечить справедливость и эффективность правового регулирования. Частноправовые начала способствуют гибкости и адаптивности договорных отношений, тогда как публично-правовые начала обеспечивают защиту общественных интересов, предотвращение злоупотреблений и создание устойчивых условий для развития строительной отрасли.

Таким образом налицо переплетение частноправовых и публично-правовых начал регулирования правоотношений в области долевого участия в строительстве жилого здания. Приобретение прав по договору на долю не может существовать в отрыве от решения органов государственной власти на приём объекта.

Литература

1. Градостроительный кодекс Республики Таджикистан (в редакции Закона РТ от 23.07.2016г.№1348, от 02.01.2019г.№1577, от 02.01.2019г.№1578, от 02.01.2020г.№1677). – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=14736 (дата обращения 23.04.2023).

2. Стратегия развития строительной отрасли Республики Таджикистан на период до 2030 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tajsotmon.tj/pdf/strategy_rus.pdf (дата обращения 22.05.2023).
3. Закон Республики Таджикистан «О защите прав потребителей» (в редакции Закона РТ от 6.10.2008г. №424, 436, от 28.12.2013г. №1052, от 18.03.2015г. №1193, от 02.01.2018г. №1498, от 29.01.2021г. №1769, от 23.12.2021г. №1847, от 15.03.2023 №1959, от 22.06.2023 №1980) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=3041 (дата обращения 22.05.2023).
4. Закон Республики Таджикистан «О лицензировании отдельных видов деятельности» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2004 г., № 5, ст. 348; 2005 г., № 3, ст. 120; 2006 г., № 7, ст. 343; 2007 г., № 6, ст. 433; 2008 г., № 1, ч. 2, ст. 14, № 6, ст. 457, № 10, ст. 816; 2009 г., № 3, ст. 78, № 5, ст. 326, № 9-10, ст. 544; 2010 г., № 12, ч. 1, ст. 821; 2012 г., № 12, ч.1, ст. 1005; 2013 г., № 3, ст. 193, № 11, ст. 787; 2014 г., № 7, ч. 2, ст. 406, ст. 407, № 11, ст. 666; 2015 г., № 3, ст. 206, ст. 213, № 11, ст. 967; 2016 г., № 5, ст. 369, № 7, ст. 631, № 11, ст. 885; 2017 г., № 5, ч. 1, ст. 291; 2019 г., № 6, ст. 327) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=2493 (дата обращения 23.04.2023).
5. Закон РТ «О разрешительной системе» от 22 июня 2023 года №1968 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=27557 (дата обращения 23.07.2023).
6. Кысыкова Г. Б., Жаксылыкова А. К. К вопросу о совершенствовании механизмов долевого участия в жилищном строительстве // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2020. – № 3(61). – С. 66-74.

УДК 343

СУБЪЕКТНИ ФАЪОЛИЯТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ

Раҳимов Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: rrahimov@inbox.ru

Аннотатсия. *Пешигирии амалҳои коррупсионӣ дар заминаи фаъолияти зиддикоррупсионӣ амалӣ карда мешавад. Фаъолияти зиддикоррупсионӣ ҳамчун фаъолиятест, ки ба пешигирӣ ё таъқиб кардани коррупсия, мубориза бо коррупсия ё танзими муомилоти иқтисодӣ ба тарзе, ки сатҳи коррупсия коҳиш ёбад, нигаронида шудааст. Нақшаҳои ҳукумат оид ба мубориза бо коррупсия метавонанд амали сиёсӣ, танзим, таъқиб, маорифи мардум, аудити дохилӣ ва ҳисоботро дар бар гиранд.*

Калидвожаҳо: *муқовимат бо коррупсия, фаъолияти зиддикоррупсионӣ, субъектҳо, пешигирии амалҳои коррупсионӣ, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ.*

СУБЪЕКТЫ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рахимов Р.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Предупреждение коррупции осуществляется на основе антикоррупционной деятельности. Антикоррупционная деятельность – это деятельность, направленная на предотвращение или преследование коррупции, борьбу с коррупцией или регулирование экономических операций таким образом, чтобы снизить уровень коррупции. Планы правительства по борьбе с коррупцией могут включать политические действия, регулирование, судебное преследование, просвещение общественности, внутренний аудит и отчетность.

Ключевые слова: сопротивление коррупции, антикоррупционная деятельность, субъекты, профилактика коррупции, правоохранительные органы.

SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES

Rakhimov R.

Tajik National University

Annotation. Prevention of corruption is carried out through anticorruption activities. Anti-corruption activities are activities aimed at preventing or prosecuting corruption, combating corruption, or regulating economic transactions in such a way as to reduce the level of corruption. Government plans to combat corruption may include policy action, regulation, prosecution, public education, internal auditing, and reporting.

Key words: resistance to corruption, anti-corruption activities, subjects, corruption prevention, law enforcement agencies.

Сатҳи ҷиноятҳои коррупсионӣ имрӯз дар кишвар баланд бардоштани самаранокии ҷаҳолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, таъмини ҳамоҳангии боз ҳам бештар дар ҷаҳолияти сохторҳои байниидоравӣ ва таъмини ҳамкориҳои ҳамаҷониба оид ба ҳама гуна масъалаҳои ба миёномадаро тақозо менамояд. Хусусияти ҳоси ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ дар қор ташкил ва ҷаҳолияти гурӯҳҳои қориҳои байниидоравӣ мебошад, ки робитаи доимии байни ҳамаи зинаҳои мақомоти прокуратура таъмин менамоянд. Ба ҳайати гурӯҳҳои қориҳои байниидоравӣ дар баробари прокурорҳо, ба ақидаи бисёр муҳаққиқон, барои таъмин намудани дараҷаи баланди ҷаҳолияти қорқунони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дохил қардан лозим аст. Ин гурӯҳҳои қорӣ ҳамчун як «ситод» хизмат мекунанд, ки мушкилоти қорӣ дар самти мубориза бо ҷиноятҳои қорқунониро муайян ва ҳал мекунанд. Самти асосии ҷаҳолияти гурӯҳҳои қорӣ дар баробари масъалаҳои умумии пешгирӣ, ошқор, тафтиши ҷиноятҳои қорқунони, пешбурди ҷаҳолияти муайяни муштарақ ва ҳамоҳангшуда аз рӯи маводи тафтиш ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ қабули қарори мушаххас мебошад.

Бояд тазаққур дод, ки пешгирии амалҳои қорқунони дар заминаи ҷаҳолияти зиддиқорқунони амалӣ қарда мешавад. Ҷаҳолияти зиддиқорқунони ҳамчун ҷаҳолиятест, ки ба пешгирӣ ё таъқиб қардани

коррупсия, мубориза бо коррупсия ё танзими муомилоти иқтисодӣ ба тарзе, ки сатҳи коррупсия коҳиш ёбад, нигаронида шудааст. Нақшаҳои ҳукумат оид ба мубориза бо коррупсия метавонанд амали сиёсӣ, танзим, таъкиб, маорифи мардум, аудити дохилӣ ва ҳисоботро дар бар гиранд. Тавре муҳаққиқон қайд мекунанд ҳар як мақоми давлатӣ дар сатҳи дохилиидоравӣ воҳиди худро дорад, ки ба пешгирии ҷиноятҳои коррупсионӣ машғул аст. Маҳз онҳо дар сатҳи маҳдудтар дар дохили сохтор пешгирии ҷиноятҳоро амалӣ мекунанд ва дар мавриди зарурат пеши роҳи онҳоро мегиранд. Азбаски ин воҳидҳо тобеи роҳбари мақомоти дахлдор мебошанд, аз ин рӯ, фаъолияти онҳо дар самти мубориза бо коррупсия хеле маҳдуд аст. Вобаста ба ин, онҳо метавонанд ба муқобили ҷиноят танҳо дар сатҳи ибтидоӣ дар дохили идора, сохтор ё ташкилоти муайян самаранок мубориза баранд [1, с. 105]. Ба андешаи мо, ба чунин воҳидҳо мустақилияти муайян дода, робитаи бевоситаи онҳоро бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ таъмин намуда, фаъолияти ҳамоҳангсозиро ба мақомоти прокуратура дар сатҳи зарурӣ таъмин кардан лозим аст.

В.А. Никонов қайд мекунад, ки «мубориза бо коррупсияро метавон ҳамчун фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ дар доираи ваколатҳои худ муайян кард: а) пешгирии коррупсия, аз ҷумла ошкор ва рафъи минбаъдаи сабабҳои коррупсия (пешгирии коррупсия); б) ошкор, пешгирӣ, рафъ, ошкор ва тафтиши ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ (мубориза бар зидди коррупсия); в) то ҳадди имкон кам кардан ва (ё) рафъи оқибатҳои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ» [2]. Дар навбати худ, Д.В. Шадрин мегӯяд, ки “фаъолияти зиддикоррупсионӣ” ин фаъолияти давлат, мақомоти он, шахсони мансабдор, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, соҳибкорон, шахсони воқеӣ мебошад, ки ба паст кардани сатҳи коррупсия, рафъи (маҳаллӣ, безараргардонӣ, барҳамдиҳӣ ва ғайра) омилҳои коррупсионӣ ва мубориза бо рафтори коррупсионӣ нигаронида шудааст [3]. Аз андешаҳои зикргардида, баъзе субъектҳои фаъолияти зиддикоррупсиониро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар соҳаи мубориза бар зидди ҷиноятҳои коррупсионӣ ба Палатаи ҳисоб, ки фаъолияти он ба ошкор намудани истифодаи нодурусти маблағҳои буҷетӣ, ки ба ҳар як мақоми давлатӣ ворид мешавад, нигаронида шудааст, аҳаммияти хоса дорад. Натиҷаҳои коре, ки аз ҷониби Палатаи ҳисоб амалӣ карда мешавад, аксар вақт барои санҷишҳои маъмурӣ ва ҷиноятӣ асос мешаванд. Мурочиатҳо ва маводҳои, ки аз Палатаи Ҳисоб ба Прокуратураи генералӣ ворид мешаванд, бояд фавран тафтиш ва қарори қонунӣ қабул карда шаванд [1, с. 105]. Аз Стратегияи муқовимат ба коррупсия бармеояд, ки мубориза бо коррупсия кори дастаҷамъона ва умум буда, дар он мақомоти давлатӣ дар ҳамбастагӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бо иштироки ҳар як фарди ҷомеа метавонад ба натиҷаҳои дилхоҳ ба даст оварад.

Маврид ба зикр аст, ки дар назди мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба пешгирии коррупсия таъсис дода шуда, дар баробари намояндагони мақомоти давлатӣ дар асоси принсипи баробарҳуқуқӣ, намояндагони зиёиён, дин, ассотсиатсияҳо, собиқадорони ҷангу меҳнат ва дигар табақаҳои ҷомеаи шаҳрвандиро дар бар гирифта, назорат ва баррасии масъалаҳои амалигардонии сиёсати зиддикоррупсионии давлат, дар қорҳои фаҳмондадиҳии қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ, тарғибу ташвиқи зиддикоррупсионӣ, ташаккули мафкура ва фазои тоҷатнопазир ба коррупсия ширкат намуда истодаанд [4]. Тадбирҳои пешгирию муқовимат ба ҷиноятҳои коррупсионӣ дар сатҳи субъектҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳамкориҳои зич бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд. Фаъолият оид ба мубориза бар зидди ҷиноятҳои коррупсионӣ дар низомии маориф аз ҷониби мақомоти гуногуни ваколатдор, ки дорои салоҳиятҳои гуногун мебошанд, вобаста ба хусусиятҳои соҳаи муайян амалӣ карда мешаванд.

Субъектҳои махсусе, ки барои пешгирӣ ва муқовимат бо ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷиноятҳои коррупсионӣ дар низомии маориф машғуланд, инҳоянд: мақомоти қорҳои дохилӣ, ки вазифаҳои ҳифзи шахс, ҷамъият ва давлатро аз таҷовузҳои ҷинояткорӣ гузоштааст, ки кирдорҳои ҷиноятиро пешгирӣ ва рафъ менамоянд, сабабҳои содир намудани ҷиноят, маҷмӯи шароитҳое, ки ба содир намудани ҷиноят мусоидат кардаанд, муайян мекунанд; барои рафъи оқибатҳои кирдори содиршуда чораҳо андешад, бо шахсоне, ки нияти содир кардани ҷиноятро доранд, қори инфиродии профилактики гузаронад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” дар моддаи 7 муқаррар менамояд, ки субъектҳои муқовимат ба коррупсия аз субъектҳои бевосита ба коррупсия муқовиматкунанда ва субъектҳое, ки дар муқовимат ба коррупсия иштирок менамоянд, иборат мебошанд.

Мутобиқи моддаи 8 Қонуни мазкур [5] субъектҳои бевосита ба коррупсия муқовиматкунанда инҳоянд: Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мувофиқи моддаи 10 [5] субъектҳое, ки дар муқовимат ба коррупсия иштирок менамоянд инҳоянд: Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии

Тоҷикистон; Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Хадамоти иҷроии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; Бонки миллии Тоҷикистон; мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлати; мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот; мақомоти дигари давлатӣ; субъектҳои хоҷагидор; ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ; намоёндагҳои созмонҳои байналмилалӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунад; шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.

Бархе аз талошҳои мубориза ба коррупсия дар маҷмӯъ ба коррупсия нигаронида шудаанд, дар ҳоле ки баъзеи дигар ба ҳолатҳои мушаххаси коррупсия ё коррупсияи созмонӣ тамаркуз мекунад. Баъзе кишварҳо кӯшиш мекунад, ки ҳолатҳои алоҳидаи коррупсияро ошкор ва мубориза баранд; дигарон сабабҳои асосии коррупсияро ҳал мекунад. Баъзе аз усулҳои маъмултарини мубориза ба коррупсия иборатанд аз мониторинг, омӯзиш, аудит, таъкиб ё чораҳои танзимкунада ва маблағгузори талошҳои зидди коррупсия.

Дар муқовимат ба коррупсия нақши Воситаҳои ахбори омма хеле калон мебошад. ВАО дар самти тарғиботу ташвиқоти зиддикоррупсионӣ нақши хеле муҳим дошта, иштироки фаъолонаи онҳо дар ин самт ба паст кардани шиддати коррупсия дар миқёси кишвар мусоидат карда метавонад. Ҳамаи шабакаҳои телевизиониву радиои ва рӯзномаву маҷаллаҳои миқёси ҷумҳурӣ метавонанд дар таҳия ва пешкаши аҳоли гардонидани маводи зарурӣ вобаста ба оқибатҳои вазнини ҳуқуқвайронкунии коррупсионӣ фаъолона ширкат намоёнд ва бо ташкили барномаҳои махсус ва наворҳои видеои кӯтоҳ аз оқибатҳои содир гардидани ҷиноятҳои коррупсионӣ ба аҳоли иттилоъ диҳанд.

Нақши олимону муҳаққиқон низ дар фаъолияти зиддикоррупсионӣ назаррас мебошад. Онҳо метавонанд бо наشري мақолаҳои тарбиявӣ омӯзишӣ дар соҳаи муқовимат ба коррупсия дар рӯзномаву маҷаллаҳо дар муқовимат ба амалҳои коррупсионӣ саҳми сазовори ҳудро расонанд. Ҳамин тавр, доираи субъектҳои фаъолияти зиддикоррупсионӣ хеле васеъ буда, танҳо дар якҷоягӣ метавонанд бо ин падидаи номатлуби ҷомеа муқовимат нишон диҳанд.

Адабиёт

1. Ахмедханова С.Т. Основные субъекты противодействия преступлениям коррупционной направленности / С.Т. Ахмедханова // Право и практика. – 2022. – № 3. – С. 102-107.

2. Никонов В.А. Современная российская политика / под ред. В.А. Никонова. – М.: СПМА-ПРЕСС, 2018.
3. Шадрин Д.В. Совершенствование противодействия коррупции в рамках Национального плана противодействия коррупции на 2016-2017 годы. // Журнал: novainfo.ru – 2017. – Том. 3. – № 62. – С. 433-436.
4. Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ба фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 августи соли 2021, №222 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.10.2024).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” аз 7 августи соли 2020, №1714 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.10.2024).

УДК 343

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТИИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Раҳмонов Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: shrahmonov@mail.ru

Аннотатсия. Дар асоси таҳлили қонунгузори қиноятии як қатор давлатҳои хориҷӣ метавон хулоса кард, ки падидаи порадиҳӣ дар ҳамаи давлатҳои хориҷӣ ба назар мерасад. Кодекси қиноятии кишварҳои хориҷӣ барои порадиҳӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст. Ҳар як кишвари хориҷӣ ба ин падида муносибати гуногун дорад, аммо он чизе, ки ҳама кишварҳо муштарак доранд, ин аст, ки саҳттарин нави ҷавобгари ҳуқуқӣ барои порадиҳӣ – ҷавобгари қиноятӣ муқаррар шудааст.

Калидвожаҳо: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, қонунгузори қиноятӣ, кишварҳои хориҷӣ, додани пора, қиноятҳои коррупсионӣ.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДАЧА ВЗЯТКУ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Рахмонов Ш.

Таджикский национальный университет

Аннотация. На основе анализа уголовного законодательства ряда зарубежных стран можно сделать вывод, что явление взятка наблюдается во всех зарубежных странах. Уголовный кодекс зарубежных стран предусматривает ответственность за дачу взятку. В каждом зарубежном государстве свой подход к этому явлению, но общим для всех стран является то, что установлен самый строгий вид юридической ответственности за дачу взятку – уголовная ответственность.

Ключевые слова: сравнительно-правовой анализ, уголовное законодательство, зарубежные страны, дача взятку, коррупционные преступления.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF LIABILITY FOR GIVING A BRIBE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Rakhmonov Sh.

Tajik National University

Annotation. *Based on the analysis of criminal legislation of a number of foreign countries, it can be concluded that the phenomenon of bribery is observed in all foreign countries. The criminal code of foreign countries provides for liability for giving a bribe. Each foreign state has its own approach to this phenomenon, but what is common to all countries is that the strictest form of legal liability for giving a bribe is established - criminal liability.*

Key words: *comparative legal analysis, criminal legislation, foreign countries, bribery, corruption crimes.*

Яке аз усулҳои муҳиме, ки дар омӯзиши таҷрибаву донишҳои ҳуқуқӣ мусоидат менамояд усули таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Дар ин хусус дар сарчашмаҳо қайд мегардад, ки муқоиса яке аз усулҳои маъмултарини маърифати илмӣ мебошад. Умуман, моҳияти он дар муқоисаи предметҳо бо мақсади муайян кардани шабоҳат ва фарқияти байни онҳо иборат мебошад [1, с. 538]. Ба ақидаи А.А. Малиновский, моҳияти усули муқоисавии ҳуқуқӣ дар падидаҳои ҳуқуқии давлатҳои гуногун барои муайян намудани шабеҳият ва тафовутҳо мебошад [2, с. 4]. Ба гуфтаи А.Х. Саидов, «тадқиқоти муқоисавии ҳуқуқӣ, аввалан, имкон медиҳад, ки падидаҳои воқеияти ҳуқуқӣ, ки қаблан дар доираи масъалаҳои ҳуқуқӣ фаро гирифта нашуда буданд, аз доираи низоми ҳуқуқии миллии худ берун баромада шаванд; дуюм, ба як қатор проблемаҳои анъанавии илми ҳуқуқ бо назардошти тамоюлҳои инкишофи ҳуқуқ дар ҷаҳони муосир аз мавқеи махсус назар карда мешавад» [3, с. 31]. Бояд гуфт, ки андешаҳои дар боло баёнкардаи олимони оид ба аҳаммияти тадқиқоти муқоисавии ҳуқуқӣ метавонанд дар ошкор намудани камбудииҳо ва азхуд намудани таҷрибаи мусбати рушди қонунгузорӣ мусоидат кунанд. Бо вучуди ин, инчунин бояд ба назар гирифт, ки ҳангоми таҳлили муқоисавӣ бояд хусусияти ҳар як низоми ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои фарҳангиро ба назар гирифт, то таҷрибаҳои пуларзишро ба даст оранд ва онҳоро ба ниёзҳои худ мутобиқ созанд. Зеро ҳар як давлат дар муайян кардани доираи қонуни ҷиноятӣ худ мустақилият дорад.

Бояд таъakkур дод, ки яке аз ҷиноятҳои хавфноки ҷамъиятӣ, ки ба гурӯҳи ҷиноятҳои коррупсионӣ шомил мебошад додани пора ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати мубориза бо ин падидаи номатлуб дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ҷораандешӣ шуда истодааст. Дар байни ҷиноятҳои коррупсионӣ додани пора бештар маъмул аст, зеро он қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат мушоҳида мешавад. Дар баробари ин додани пора, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст, ки ба категорияи ҷиноятҳои латентӣ тааллуқ дорад. Ин бошад, дар навбати худ, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар ошкор кардани ин

чиноятҳо, ки бо манфиати субъектҳо, чӣ ба додани пора ва чӣ ба гирифтани пора, пинҳон доштани ин далел алоқаманд аст, душвор мегардонад.

Дар айни замон коррупсия ҳамчун падидаи байнидавлатӣ эътироф карда мешавад, зеро он на танҳо ба як давлати алоҳида, балки ба тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ зарар мерасонад. Ба андешаи Д.М. Берова, ҳама кишварҳои ҷаҳон барои аз байн бурдани ин падидаи номатлуб манфиатдоранд, дар ҳоле ки мубориза бо коррупсия дар ҳар як давлат бо роҳҳои гуногун ва самтҳои гуногун сурат мегирад [4, с. 189]. А.Ю. Ковалева низ қайд намудааст, ки кишварҳои хориҷӣ низ аз падидаи порадиҳӣ дур набуда, унсурҳои онро дар кодексҳои ҷиноятии кишварҳояшон муқаррар кардаанд ва бо ин васила ҷазои ҷиноятии сангинтаринро муқаррар мекунад [5]. Аз сабаби он, ки додани пора дар шаклҳои гуногун зоҳир шуда, ба обрӯи эътибори умумии кишвар таъсири калон мерасонад, дар ҷумҳурӣ ба қор карда баромадани шаклу усулҳои ошкор ва муборизаи зидди ин ҷиноят фаъолона дар сатҳи ҷаҳонӣ қорҳои зарурӣ анҷом дода шуда истодааст.

Қобили зикр аст, ки дар кишварҳои дигари пасошӯравӣ муҳлати ҳадди аксари маҳрум кардан аз озодӣ барои додани пора бидуни таҳассус нисбат ба Русия баландтар аст. Хусусан, Қонунгузории ҷиноятии Ўзбекистон дар қисми 1-и моддаи 211 то 5 соли пешбинӣ мекунад [4, с. 190]. Ҳаминро бояд гуфт, ки қонунгузории ҷиноятии кишварҳои мавриди назар мафҳуми миёнаравро ҳангоми додани пора ё гирифтани пора пешбинӣ накардааст. Ба назари мо, қорӣ намудани ҷавобгарии махсус барои чунин субъект метавонад ба қоҳиши сатҳи ғасод низ таъсир расонад. Санксияҳои ҳадди аксар барои унсурҳои таҳассусии ҷиноят дар Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Қазоқистон ба ҳам мувофиқанд. Аммо бояд қайд кард, ки бар хилофи қонунгузории Русия дар Ҷумҳурии Қазоқистон хусусияти таҳассусии додани пора тақрорист. Ҳамин тариқ, Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба Кодекси ҷиноятии Федератсияи Русия қораҳои қиддии ҷазои ҷиноятиро барои додани пора дар муқоиса бо Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия хеле вазнинтар пешбинӣ мекунад, ки гуманитарии самти ҷазодиҳии сиёсати ҷиноии Русияро нишон медиҳад.

Мо инчунин қайд мекунем, ки дар робита ба озодкунӣ аз ҷавобгарӣ барои додани пора, қонунгузории Русия, бар хилофи қонунгузории Ҷумҳурии Қазоқистон, зарурати саҳми шахсии субъектро нишон додааст. Ҳамин тариқ, амалияи муосири қонунгузории Русияро дар соҳаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар робита ба додани пора ба вучуд меоянд, бешубҳа инсондӯстона номидан мумкин аст. Дар баробари ин, ба назар мерасад, ки барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Федератсияи Русия, ба назар гирифтани таҷрибаи кишварҳои пасошӯравӣ дар робита ба пурзӯр кардани ҷавобгарӣ барои порадиҳии оддии беихтисос тавсия дода мешавад.

Агар қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои хориҷиро ба назар гирем, пас, масалан, қонунгузории ҷиноятӣ Муғулистон барои гирифтани пора ва додани пора ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар кардааст, инчунин миёнаравӣ дар порагирӣ дар ду модда муқаррар шудааст. Барои шахсони бонуфузи сиёсии Муғулистон ҷазои саҳттарин барои ин ҷиноятҳо пешбинӣ шудааст, ки тибқи қонунгузории ҷиноятӣ Муғулистон, агар ҷиноят аз номи ӯ ва ба манфиати ӯ содир шуда бошад, онҳо шахсони алоҳидаро низ ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин аст [6, с. 6].

Агар қонуни ҷиноятӣ Олмонро ба назар гирем, Қонуни асосии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Федеративии Олмон ҷазоро барои додани пора дар фасли коррупсия муқаррар кардааст. Қонунгузории ҷиноятӣ ҳам нисбат ба шахсоне, ки пора медиҳанд ва ҳам ба шахсоне, ки пора мегиранд – шахсони мансабдор ва хизматчиён, бидуни муайян кардани вобастагии рутба ё кишваре, ки ин гуна муомилот дар он сурат гирифтааст, татбиқ мегардад. Агар хариди судя вучуд дошта бошад, он гоҳ гунаҳкор хеле саҳттар ҷазо дода мешавад ва амалан дар иваз кардани ҷарима ҳамчун алтернатива ба ҳабс вучуд надорад, ҷазо ба андозаи пора мувофиқ аст, яъне ҳамон қадар пора зиёдтар бошад, ҷазо низ ҳамон қадар саҳттар мешавад [7, с. 80].

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон ҷавобгарӣ барои гирифтани пора дар қонунгузории ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст. Шахсоне, ки вазифаҳои давлатиро иҷро мекунанд ё шахсони дигари ба онҳо баробаркардашуда субъектҳои порагиранда эътироф мешаванд. Дар Қазоқистон ҳамчун аломати махсуси таҳассусӣ тақроран содир кардани ҷиноят (банди «г»-и қисми 4 моддаи 311) ҳамчун хусусияти гирифтани пора нигоҳ дошта шудааст. Моддаи 311-и Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Қазоқистон, ки тибқи он шахсе, ки барои амали (беамалии) қонунии қаблан содиркардааш подош гирифтааст, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад, агар ин кирдор бори аввал содир шуда бошад ва дар ин бора созиши пешакӣ надошта бошад (подоши пешакӣ муайяннашуда), ба шарте ки маблағи подошпулии гирифташуда аз ду нишондиҳан-ҳдаи ҳисоботи моҳона зиёд набошад. Унсурҳои додани пора дар моддаи мазкур пешбинӣ шудаанд. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Қазоқистон имконияти аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карданро барои порахуре, ки бори аввал ба шахси мансабдор баъди содир кардани амали (беамалии) қонунӣ мукофоти ғайриқонунӣ додааст, муқаррар кардааст, агар ин мукофот пешакӣ пешбинӣ нашуда бошад. Мисли қонунгузории Русия, қонунгузории ҷиноятӣ Қазоқистон ҷавобгариро барои миёнаравӣ дар порадиҳӣ пешбинӣ мекунад. Бар асоси ин меъёр миёнаравӣ дар порадиҳӣ кумак ба порагир ё порадиҳанда дар ба даст овардани созиши байни онҳо дар мавриди гирифтани пора ё иҷрои минбаъдаи чунин созишнома мебошад. Навъҳои таҳассусии ин ҷиноят тақрори он ё содир намудани кирдор аз ҷониби гурӯҳи муташаккил ё шахсе мебошад, ки бо истифода аз мақомоти

хизмати худ амал мекунад [8, с. 2357]. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус миёнавириро дар порадиҳӣ муқаррар кардааст, ки ҷазоро барои аз номи порадиҳанда ё порагир бевосита додани пора муқаррар мекунад [9, с. 163].

Имрӯз Чин дар ҳама ҷабҳаҳо мавқеи пешсафро ишғол мекунад, аммо мутаассифона падидаи порахӯрӣ аз ин кишвар ҳам канор намегирад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ дар якҷанд модда (моддаҳои 385-393 Кодекси ҷиноятии Чин) пешбинӣ шудааст. Моддаи 393-и Кодекси ҷиноятӣ муқаррар мекунад, ки ташкилоте, ки бо мақсади ба даст овардани неъматҳои ғайриқонунӣ пора додааст ё бар хилофи қоидаҳои давлатӣ ба хизматчиҳои давлатӣ дар ҳузури ӯ пора ё подош додааст, дар ҳолатҳои вазнинкунанда, бо ҷарима ва роҳбарони бевосита масъули ташкилот ва шахсони бевоситаи масъул ба мӯҳлати то панҷ сол аз озодӣ маҳрум карда мешаванд [10, с. 100]. Қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Озарбойҷон дар моддаҳои 311 ва 312-и Кодекси ҷиноятӣ ҷавобгариро барои гирифтани ё додани пора муқаррар мекунад [11].

Дар асоси таҳлили қонунгузориҳои ҷиноятии як қатор давлатҳои хориҷӣ метавон хулоса кард, ки падидаи порадиҳӣ дар ҳамаи давлатҳои хориҷӣ ба назар мерасад. Кодекси ҷиноятии кишварҳои хориҷӣ барои порадиҳӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст. Ҳар як кишвари хориҷӣ ба ин падида муносибати гуногун дорад, аммо он чизе, ки ҳама кишварҳо муштарак доранд, ин аст, ки саҳттарин навиҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои порадиҳӣ – ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шудааст. Ҷамъият чӣ қадар муташаккил бошад, чӣ қадар бомуваффақият тараққӣ кунад, порахӯрӣ ҳамеша рӯй медиҳад. Вазифае, ки дар назди ҳар як давлат гузошта шудааст, аз он иборат аст, ки тақрибан ба сифр коҳиш додани зухуроти номатлуб, аз қабилҳои порахӯрӣ ва пайваста пурзӯр кардани ҷавобгарӣ ва фароҳам овардани сатҳи шоиста дар кишвар мебошад. Роҳҳои дигари мубориза бо порахӯрӣ аз инҳо иборатанд: 1) пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои додани (пешниҳод, миёнаравӣ) ба шахсони мансабдори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва судӣ; 2) таъсиси мақомоти ягонаи давлатӣ, ки вазифаи асосии он мубориза бо коррупсия мебошад; 3) баланд бардоштани дараҷаи ҷавобгарии ҷиноятии шахсони мансабдори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва суд.

Адабиёт

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М., 2001. – 719 с.
2. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. – М.: Международные отношения, 2002. – 376 с.
3. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности). – М.: Юрист, 2003. – 448 с.
4. Берова Д.М., Тутуков А.Ю. Компаративистский анализ законодательства Российской Федерации и Республики Казахстан об ответственности за дачу

- взятк // Проблемы экономики и юридической практики. – 2019. – №1. – С. 189-190.
5. . Ковалева А.Ю. Законодательство зарубежных стран о взяточничестве // Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». – 2018. – Т.6, №2 (22). <http://esj.pnzgu.ru>
 6. Гулина Е.В. Уголовная ответственность за взяточничество в России и Монголии и проблемы правового просвещения иностранцев, въезжающих на территорию РФ / Е.В. Гулина, Е.И. Попова // Тенденции развития науки и образования. – 2017. – № 32-1. – С. 5-9.
 7. Подгрушный М.А. Правовое регулирование уголовной ответственности за взяточничество в международных документах и законодательстве некоторых зарубежных стран / М.А. Подгрушный // Вестник КРАГСИУ. Серия «Государство и право». – 2014. – № 18. – С. 76-84.
 8. Волколупова В.А. Регламентация ответственности за взяточничество в уголовном законодательстве некоторых зарубежных стран: компаративистский аспект / В.А. Волколупова, А.С. Сенцов // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 2356–2360.
 9. Копылов М.Н., Гаврюшкин Ю.Б. Уголовная ответственность за посредничество во взяточничестве в зарубежных странах / М.Н. Копылов, Ю.Б. Гаврюшкин // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2013. – № 2. – С.162-166.
 10. Фёдоров А.В. Уголовная ответственность юридических лиц за коррупционные преступления в Китайской Народной Республике / А.В. Фёдоров // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2014. – № 4 (52). – С. 92-102.
 11. Ковалева А.Ю. Законодательство зарубежных стран о взяточничестве // Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство». – 2018. – Т.6, №2 (22). <http://esj.pnzgu.ru>

УДК 340

МАҒҲУМИ ВА МОҲИЯТИ КАФОЛАТҲОИ ИҚТИСОДИИ ҚОНУНИЯТ

Сайдалиев А.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: atsadaliev@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур мағҳум ва моҳияти кафолатҳои иқтисодии қонуният мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Қайд гардидааст, ки кафолати асосии иқтисодии қонуният ин таъмини баробарии шаклҳои гуногуни моликият, аз он ҷумла моликияти хусусӣ мебошад.

Калидвожаҳо: қонуният, кафолатҳои иқтисодӣ, моликияти хусусӣ, озодии фаъолияти иқтисодӣ.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ГАРАНТИЙ ЗАКОННОСТИ

Сайдалиев А.Т.

Таджикский национальный университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие и сущность экономических гарантий законности. Отмечается, что основной экономической гарантией законности является обеспечение равенства различных форм собственности, включая частную собственность.

Ключевые слова: законность, экономические гарантии, частная собственность, свобода экономической деятельности.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF ECONOMIC GUARANTEES OF LEGALITY

Saydaliev A.T.

Tajik National University

Annotation. This article discusses the concept and essence of economic guarantees of legality. It is noted that the main economic guarantee of legality is to ensure equality of various forms of ownership, including private property.

Keywords: legality, economic guarantees, private property, freedom of economic activity.

Мафҳуми қонуният танҳо тавассути рафтори қонунии одамон, тавассути ҷаъолияти амалии одамон, ҷомеа ва давлат дар ҳаёт таҷассум мегардад. Ба мафҳуми «қафолати қонуният» ҳамчун категорияи илми ҳуқуқӣ мазмунӣ муштакил додан ҳеле муҳим аст. Қафолати қонуният шартӣ зарурии татбиқи принципҳои қонуният мебошад.

Зери мафҳуми қафолати қонуният бояд шартҳо, усулҳо ва воситаҳои муайянкардаи қонунҳои рушди ҷомеа дарк карда шавад, ки иҷрои талаботҳои қонунҳои ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои субъективӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, имконоти онҳоро ба раванди эҷоди қонун ва иҷрои он таъсир расонидан ва ҳамзсммон ба ташаккули давлати ҳуқуқбунёд мусоидат намудан, таъмин мекунад.

Қафолатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ қонуниятро ҷудо намудан мумкин аст. Дар мақолаи мазкур мо кушиш намудаем қафолатҳои иқтисодии қонуниятро баррасӣ намоем.

Шароити воқеӣ ҳаёти иқтисодии ҷомеа барои татбиқи қонуният аҳамияти бузург дорад. Иқтисодиёти ҷомеа аз бисёр ҷиҳат хусусияти низомӣ сиёсӣ ҳуқуқӣ ва дараҷаи демократикунонии ҷомеаро муайян мекунад. Танҳо дар сурати мавҷуд будани иқтисодиёти воқеан ҳам самаранок амалкунанда дар кишвар ҳуқуқҳои шахс, шахсони ҳуқуқӣ ва дигар субъектони ҷаъолияти хоҷагидорӣ таъмин кардан мумкин аст. «Қафолатҳои иқтисодии қонуният ин имкони кофӣ иқтисодии ҷаъолияти мақомоти қонунгузор, иҷроия ва ҳифзи ҳуқуқ баҳри татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки дар санади меъёрии муайян, ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон дарҷ гардидаанд, мебошанд» [1].

Кафолати асосии иқтисодии қонуният ин таъмини баробарии шаклҳои гуногуни моликият, аз он ҷумла моликияти хусусӣ мебошад. Дар шароити қунии рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ моликияти хусусӣ ба соҳибмӯлк ҳуқуқҳои васеи моликиятро медиҳад. Аз ин лиҳоз, ин озодии ирода ва ғайрияти ба ирода ва манфиатҳои ӯ таъсири калон расонда метавонад. Ба ӯ имконият медиҳад то нерӯи ғайри эҳодии худро дар самти ба даст даровардани фоида сарф намура, ба нафъи худ ва тамоми ҷомеа равона созад.

Моҳияти асосии кафолати иқтисодии қонуният дар он аст, ки ҳуқуқи моликият тавасути механизми «ҳокимияти худ ва манфиати худ» амалӣ мешавад. Дар шароити ҷомеаи худтанзимшавандаи шахрвандӣ ҳуқуқи моликият ва асоси он ҳавасмандии соҳибмӯлк ба истифода ва инкишофи сармояҳои худӣ, маблағгузорӣ ва даромадҳо, таҷдиди истеҳсолот, масъулият барои ғайрияти хоҷагии худ заминаи асосии ғайрияти иқтисодиро ташкил менамояд.

Озодии ғайрияти иқтисодӣ ва рақобат кафолати дуҷуми иқтисодии қонуниятро ташкил менамояд. Кафолати мазкури қонуният бевосита ба имконоти даҳолати давлат ба иқтисодиёт алоқаманд буда, худуд ва оқибатҳои он маъмулан мавзӯи баҳси шидати ҷонибдорони консепсияҳои давлати либералӣ ва давлатдорӣ гардидааст. Кафолатҳои иқтисодии қонуният даҳолати давлатро ба соҳаи иқтисодиёт то ҳадди ақали вазифаҳои давлатӣ коҳиш медиҳад. Тибқи қонуният танҳо бозори озод имкон медиҳад, ки манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии барои тамоми ҷомеа самаранок ва муфид муайян карда шавад. Дар робита ба ин, озодии ғайрияти иқтисодӣ ва рақобат барои қонуният, ки озодии ҳадди аксар инсонро ҳимоя мекунад, муҳимтарин кафолати иқтисодии қонуният мебошад.

Кафолати сеҷуми иқтисодии қонуният, ки дар принципи масъулияти давлат дар назди шахсият асос ёфтааст, ногузирӣ масъулияти моддии давлат мебошад.

Аммо қонуни ягонае, ки тартиб ва механизми ҷуброни масъулияти давлатро дар ин самт муқаррар мекунад, ҳанӯз қабул нашудааст, ки худ аз худ дағалона вайрон кардани принципҳои қонуният дар авлавияти ҳуқуқи инсон мебошад. Чунин санади ҳуқуқӣ дар низомии ҳуқуқии замони шӯравӣ мавҷуд буд, ки дар Укази Президиуми Судии Олии ИҶШС аз 18 май соли 1981 таҳти № 4892-Х «Дар бораи ҷуброни зараре, ки дар натиҷаи амалиёти ғайриқонунии ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ашхоси мансабдор ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ ба шахрвандон расонида шудааст» ифода ёфта буд [2].

Аз нуқтаи назари қонуният мушкilotи масъулият, аз ҷумла ҷавобгарии моддӣ, ки барои қабули санади «ҳуқуқвайронкунӣ» аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба миён меояд, хеле муҳим аст. Мутаассифона, дар илми ҳуқуқи ватанӣ равишҳо ба баррасии ин масъала ҳанӯз дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор доранд ва таҳқиқоти минбаъдаи назариявиро талаб мекунанд.

Аз нуқтаи назари ногузирии масъулияти моддии давлат ҳамчун кафолати иқтисодии қонуният раванди татбиқи масъулияти моддии ашхоси гунаҳкор аҳамияти махсус дорад. Асосҳои ҳуқуқии раванди мазкур дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст.

Кафолтаи чоруми иқтисодии қонуният *таъмини моддии фаъолияти суд ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ* мебошад. Таъмини моддии суд ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар низоми кафолатҳои иқтисодии қонуният аҳамияти бузург дорад, зеро яке аз ҷузъҳои муҳими мустақилии фаъолияти онҳоро ташкил медиҳад.

Дар робита ба ҳокимияти судӣ, ин кафолатҳо дар Принсипҳои асосии мустақилияти ҳокимияти судӣ [3], ки аз ҷониби Конгресси VII Созмони Милали Муттаҳид оид ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо ҷинояткорон таҳия ва қабул гардида, аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ тасдиқ шудааст ва амалиёти самараноки татбиқи Принсипҳои асосии мустақилияти судҳо, ки аз ҷониби Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ соли 1990, инчунин дар Хартияи Аврупо оид ба вазъи судяҳо, ки 10 июли соли 1998 қабул шудааст, пурра ифода ёфтааст.

Кафолати панҷуми иқтисодии қонуният, ки барои татбиқи принсипҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқҳои субъективии шаҳрвандон дар ҷомеа имкон медиҳад, *экспертизаи иқтисодии қонунҳои қабулшуда* мебошад.

Таваҷҷуҳи қонуният ба ташакули шакл ва мундариҷаи қонун, талаботи ҳатмӣ будани на танҳо қонунҳо, балки қонунҳои «ҳуқуқӣ» таваҷҷуҳи махсусро ба «асоси иқтисодии қонунҳо» муайян мекунад. Барои он ки қонун ба талаботи қонуният ҷавобгӯ бошад ва на танҳо ҳамчун шиори «расмӣ», эълонияи «ваъдаҳои зебо» боқӣ монад, гузаронидани экспертизаи иқтисодӣ ва молиявӣ аҳамияти бузург дорад.

Дар баъзе мавридҳо робитаи лоиҳаи қонун бо иқтисодиёт возеҳу ошкорост, дар ҳолатҳои дигар вай бояд ошкор карда шавад. Аммо новобаста аз ин нукта, муайян кардани «арзиш»-и қонун, яъне хароҷоти таҳияи он, гузаштани тартиби қонунгузорӣ ва иҷрои он, пешгӯии ғолида ва зарарҳои иқтисодӣ, аз ҷумла молиявӣ, ки дар натиҷаи татбиқи қонун ба вучуд омада метавонанд, ҳамеша муҳим аст.

Қонунҳо бояд вобаста ба шароити иқтисодию иҷтимоии кишвар қабул карда шаванд. Маҳз барои ҳамин экспертизаи лоиҳаи қонунҳо гузаронида мешавад. Масалан, барои муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнат ва ё нафақа, кӯмакпулиҳо ва дигар нишондодҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҷамъоварӣ ва таҳқиқи вазъи модию иқтисодии соҳа ва ё умуман кишвар лозим аст. Бинобар ин, кафолатҳои иқтисодии қонуният талаб мекунад, ки қонунгузор танҳо қонуни аз ҷиҳати иқтисодӣ қатъиян асоснокро қабул намояд, ё ин ки агар қонун аллакай

этибор пайдо карда бошад, барои татбиқи он тамоми имкониятҳои иқтисодиро ҷустуҷӯ намояд.

Ба инобат нагирифтани шароити иқтисодӣ боиси бесамарии амали қонун гардида, метавонад ба нигилизми ҳуқуқӣ оварда расонад. Аз ин лиҳоз нақши қонун, ки барои ҳавасмандгардонии равандҳои иқтисодии барои ҷомеа матлуб ва аз байн бурдани равандҳои зараровар пешбинӣ шудааст, хеле назаррас аст. Ҳамин тариқ, барои муборизаи бомуваффақият бо «иқтисоди манфӣ» таъсиси низоми муносиби молия ва андоз зарур аст, ки самаранокии иҷрои вазифаҳои умумии иҷтимоии давлатро таъмин намуда, ба рушди босамари истеҳсолот ва афзоиши неқӯаҳволии аҳоли мусоидат намояд.

Литература

1. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности. – Самара, 1999. – С. 46.
2. Ведомости Верховного Совета СССР. — 1981. - №21. – Ст. 741.
3. Основные принципы независимости судебных органов 1985 г. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. - М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРА – М, 2000. – С 168–170.

УДК 341

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ПАЙДОИШ, ИНКИШОФ ВА ДАВРАБАНДИИ ИНСТИТУТИ ЭЪТИРОФНАМОЙ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Сайфуллоев С.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: sayfullozoda.0000@gmail.com

Аннотатсия. Мутахассисони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ таҳқиқи масъалаҳои падидаи эътирофро яке аз масъалаҳои мубрам ва мушкилтарину баҳсбарангези ҳуқуқи ҷиноӣ меноманд. Мубрамияти масъалаи мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки бе муайян намудани ҷойгоҳ, манзалати давлат дар ҷаҳони муосир, ин давлат шинохта намешавад ва ҳатто вуҷуд дошта наметавонад. Пеша аз он, ки масъалаи падидаи эътирофнамоӣ мавриди муҳокима қарор дода мешавад, бояд назари ба таърихи он намуд. Дар мақолаи мазкур масъалаи даврабандии рушди ҳуқуқи байналмилалӣ муосир, хусусиятҳои хоси ҳар давра ва маҳакҳои асоси ташакулдиҳандаи институти эътирофнамоӣ ҳуқуқи байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: эътирофнамоӣ, давраи классӣ, санад; ҳуқуқи байналмилалӣ; субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ; конвенсияи Монтевидео; рушди институти эътирофнамоӣ; монарх.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, РАЗВИТИЯ И ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА ПРИЗНАНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Сайфуллоев С.Р.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Специалисты в области международного права называют исследование института признания одним из наиболее актуальных, сложных и противоречивых вопросов в юриспруденции. Важность этого вопроса обосновывается тем, что без определения места государства в современном мире это государство не может быть признано и даже существовать. Прежде чем обсуждать институт признания, необходимо взглянуть на его историю. В данной статье рассматривается периодизация развития современного международного права, особенности каждого периода, а также основные суды, формирующие институт признания международного права.

Ключевые слова: признание, классический период, документ; международное право; субъект международного права; Конвенция Монтевидео; развитие института признания; монарх.

SOME ISSUES OF THE EMERGENCE, DEVELOPMENT AND PERIODIZATION OF THE INSTITUTE OF RECOGNITION IN INTERNATIONAL LAW

Sayfulloev S.R.

Tajik national university

Annotation. Abstract: Experts in the field of international law call the study of the institution of recognition one of the most pressing, complex and controversial issues in jurisprudence. The importance of this issue is justified by the fact that without determining the place of the state in the modern world, this state cannot be recognized or even exist. Before discussing the institution of recognition, it is necessary to look at its history. This article examines the periodization of the development of modern international law, the features of each period, as well as the main courts that form the institution of recognition of international law.

Key words: recognition, classical period, document; international law; subject of international law; Montevideo Convention; development of the institution of recognition; monarch.

Пеш аз он ки ба пайдоши институти эътирофнамой диққат диҳем, бояд назаре ба маънои ҳуди калимаи эътирофнамой кунем. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо вожаи эътирофнамой дар истилоҳоти ҳуқуқи байналхалқӣ дар охири асри XVI ва ибтидои асри XVII мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ҳуқуқи байналмилалии муосир, эътирофнамоии байналхалқӣ санади яктарафаи сиёсӣ-ҳуқуқии давлат ба ҳисоб меравад, ки дар он бевосита ё бавосита мавҷуд будани факти ҳуқуқиро бо пайдоиши давлати нав дар арсаи байналхалқӣ расман тасдиқ менамояд ва инчунин, бо ин субъект омодагии ҳешро оид ба оғози барқарорсозии муносибатҳои расми дипломатӣ баён месозад.

Бояд қайд кард, ки институти эътирофнамоии ҳуқуқи байналмилалӣ солҳои 50 – 90 – уми асри XX аз ҷониби профессори Донишгоҳи давлатии Қазон Фелдман Д.И мавриди тадқиқоти амиқ қарор дода шудааст. Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ ғарбӣ таҳқиқотҳои олимони Джессап, Г. Кельзен, Д. Кроуфорд,

Г. Лаутерпахт, Л. Оппенгейм, А. Фердросс, Ч. Ч. Хайдро оид ба ин мавзуъ номбар кардан мумкин аст.

Институти эътирофнамоӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Агар ба таърих назар намоем, маълум мегардад, ки барои эътирофи давлати дигар танҳо ба подшоҳ, ба сарвари давлат ё сулола муроҷиат мешуд. Замони аниқ пайдоиши институти эътирофро муайян кардан ғайриимкон аст, вале метавон тахмин кард, ки намунаи баъзе унсурҳои он дар марҳалаҳои ибтидоии ташаккули давлатдорӣ пайдо шудааст. Аллакай дар аввалин шартномаҳое, ки байни монархҳо баста мешуданд, унсурҳои алоҳидаи эътирофнамоиро дидан мумкин буд, аммо ин танҳо ба қудрати монарх дахл дошт. Олимони ҳуқуқи байналмилалӣ қайд менамоянд ки дар ин марҳилаи инкишофи муносибатҳои субъектҳои муносибатҳои байналхалқӣ давлатҳо набуда, балки монархҳо – сохибхитиёриҳо ҳамчун барандаҳои тамоми ҳокимият буданд. Яъне эътирофнамоии давлат ин эътирофнамоии қудрати ҳокими он ё сулолаи он эътироф гардида, сарнагунгардии ҳоким ё сулола ҳамзамон сарнагунгардии давлат дар назар дошта мешуд. Таҷрибаи эътироф дар Чини қадим истифода мешуд. Ин амалияи начандон ибтидоӣ дар байни давлатҳо то охири асрҳои миёна боқӣ монд. Дар ин масъала ақидаи Лукашук И.И. ҷолиби диққат аст, ки тибқи он дар давраи аввали инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ на давлатҳо, балки ҳокимони онҳо шуморида мешуданд [1].

Олимони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ таҳқиқи масъалаҳои институти эътирофро яке аз масъалаҳои мубрам ва мушкилтарину баҳсбарангези ҳуқуқшиносӣ меноманд. Мубрамияти масъалаи мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки бе муайян намудани ҷойгоҳ, манзалати давлат дар ҷаҳони муосир, ин давлат шинохта намешавад ва ҳатто вуҷуд дошта наметавонад. Аз ин ҷо оғоз меёбад проблемаҳои танзимнамоии муносибатҳои эътирофнамоӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ.

Барои пурра ва ҳамаҷониба омӯختани проблемаҳои актуалии фаъолияти институти эътирофнамоии ҳуқуқии байналмилалӣ дар ибтидо ба таърихи ташаккули он рӯй овардан зарур аст. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо таърихи инкишофи институти эътирофи давлатҳо дар ҳуқуқи байналмилалӣ давраҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Давраи токлассикӣ (ҳазораи IV пеш аз милод – миёнаҳои асри XVII).

Оғози ин давра одатан бо пайдоиши аввалин сохтори протодавлатие, ки дар ҳудуди Мисри Қадим, Чин ва Байнаннаҳрайн дар ҳазораи 4 – 3-уми пеш аз милод ҷойгир шудаанд, алоқаманд аст. Хусусияти хоси ин давра ноустувории фаъолияти институтҳои давлатӣ аст. Муносибати байни давлатҳо қариб ки ғайриимкон буд, чунки давлатҳо миқдоран кам ва дар қитъаҳои гуногун ҷойгир

буданд. Дар ин замина, бо дарназардошти инкишофи ҷомеаи инсонӣ дар манотиқи алоҳидаи кураи замин, ки дар заминаи таъсиррасонии омилҳои ба ин минтақаҳо хос, ба амал меомаданд, ҳамгироии давлатҳои алоҳидаи дар манотиқи гуногуни сайёра мавҷудбуда, бо дарназардошти сатҳи инкишофи илму техника дар сатҳи пашти густариш қарор дошт. Дар ин марид ақидаи В.Н. Александрова мавриди дастгирӣ аст, ки тибқи он дар марҳилаи аввали инкишофи муносибатҳои байнидавлатӣ ҷаҳон ба қисмҳо порашуда буд ва дар он бутунияти комил мавуд набуд [2, с.17]. Табиист, ки дар ин марҳила равобити миёни давлатҳо дар доираи минтақаи муайян маҳдуд буда, эътирофнамоӣ миёни ҳамсоядавлатҳо ё давлатҳое, дар як манотиқи ҷуғрофӣ мавҷуд буданд, ба миён меомад. Дарачаи инкишофёбии муносибатҳои байналмилалиро намунаҳои гуногуни ҳамгироии давлатҳо муайян месозад. Намунаи олиии ин гуна ҳамгироӣҳо шартномаи байни фиръавн Рамзеси II ва шоҳи Ҳитт Ҳаттусили III, ки соли 1295 пеш аз милод баста шуда буд, унсурҳои эътирофро дар муносибатҳои байналмилалӣ қадим нишон медиҳад ва метавонад яке аз қадимтарин ёдгориҳои ҷаҳони қадим дар масъалаи эътирофнамоӣ бошад. Ин шартномаи иттифоқӣ буд, аммо тарафҳо дар асл якдигарро ҳамчун иштирокчиёни баробарҳуқуқи он эътироф карданд, ҳокимияти якдигарро эътироф, аҳди дустиву бародарии “ҷовидонӣ” баста буданд. Дар ин давра муносибатҳои байналмилалӣ ба дараҷаи муайяни инкишоф расида буданд, ки алақай миёни онҳо вобаста ба масъалаҳои гуногуни шарикӣ ва сулҳу рафқат шартномаҳои гуногун баста мешуданд. Табиист, ки то оне, ки ду монарх оиди шарикӣ ё дигар масъалаи актуалӣ шартнома бандад, якдигарро эътироф менамуданд. Пас аз ин бар меояд, ки ҳар шартномаи байналмилалӣ, ки баста мешуд, дар худ унсурҳои эътирофнаморию дар бар мегирифт. Аммо боиси таъкид аст, ки қоидаи шоҳ-дорандаи соҳибхитёрӣ на дар ҳама манотиқи ҷаҳон эътироф ва асали мегардид. Дар Юнони қадим, дар фарқият аз дигар манотиқи кураи замин дар асрҳои VI-IV то меллод, на монарх, балки давлат-полисҳо ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда мешуданд [3].

Асрҳои XV-XVI дар таърихи инсоният ҳамчун давраи инкишофи бузурги ҷуғрофӣ шинохта мешавад. Маҳз дар ҳамин давра, қитъаҳои нави олам кашф ва робитаи иқтисоди миёни давлатҳои гуногуни кураи замин барқарор мегардад. Инкишофи илму техника ва кашфиёти қитъаҳои нав заминаи бавучудоии мустамликадорӣ гардида, қолаби маъмулии маҳдудшавии ҳамгироии давлатҳоро дар қитъаҳои алоҳидаи ҷуғрофӣ вайрон намуда, зарурати эътирофнамоии давлатҳои навро ба миён овард ва ин зарурият мубрамияти мавҷудияти низоми танзимнамоии муносибаҳои эътирофнамоиро ба миён гузошт.

Қайд намудан зарур аст, ки дар ин давра категорияи эътирофнамоӣ на нисбати давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ, балки нисбати

ҳокими он изҳор карда мешуд. Яъне ҳокимияти ҳоким дар қаламрави муайяни чуғрофӣ – давлат эътироф мегардид.

2. Давраи классикӣ

Соли 1648 ҷанги сисола [4, с.95-104], ки миёни аксарияти давлатҳои аврупоӣ ба вуқӯъ пайваста буд, ба итмом расид. Ҷанги сисола соли 1618 дар заминаи гуногунадешии динӣ миёни равиёҳои протестантӣ ва католикии дини насронӣ ба миён омадааст. Оғози он дефенестатсияи Париж, ки 23 майи соли 1618, дар натиҷаи муқобилият нишон додани протестантҳои чехӣ ра раванди рекатоликазаткунонӣ, ки аз ҷониби шоҳи чех аз хонадони Габсбургҳо роҳандозӣ мешуд, ба миён омад. Дар як муддати кӯтоҳ низоӣ мазкур бар муқобили тамоми хонадони Габсбургҳо, ки дар Аврупо таъсиррасонии амиқ доштанд, равона карда шуд. Доираи низоми мазҳабӣ, ки аз империяи Чехия оғоз гардида буд, зуд ба империяи рими муқаддас гузашта буд, ки дар он аксарияти хонадонҳои ҳоким аз князигарӣҳои аврупоӣ мақом доштанд. Ин низо баъди чанде хусусияти локалиро гирифт. Ҷанг миёни Испания ва Нидерландҳо, ҷанг миёни Россия ва Полша, ҷанг миёни Полша ва Шведсия [5].

Баъди гузаштани 26 сол, алақай соли 1644 даври музокиротҳои ҷонибҳои даргир оғоз ёфта, воқеан он то соли 1659 идома намуд. Аммо алақай январи соли 1648 дар асоси нахустин қарори конгресс Воҳидҳои иттиҳодии Нидерландҳо мустақил эълон карда шуданд. Соҳибхитӣҳои онро Испания низ эътироф намуд. Соҳибхитӣҳои воҳидҳои иттиҳодии Нидерландҳо ва эътирофи он ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои байналмилалӣ дар асоси шартномаи миёни онҳо басташуд, ки дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун шартномаи Мюнстерс аз 30 январи соли 1648 эътироф гардидааст. Дар хусуси мазмуни асосии шартномаи Вестфалия бошад, он аз ду матн латинӣ иборат буд, ки 24 октябри соли 1648 имзо шудааст. Созишномаҳои Мюнстер ва Оснабрюк. Муноқишаи байни Фаронса ва Испания пас аз сулҳи Вестфал то бастанӣ сулҳи Пиреней ҳалнашуда боқӣ монд. То ин вақт Каталонияи мустақил, ки пойтахти он Барселона буд, соли 1651 боз аз ҷониби аскарони шоҳи Испания муҳосира карда шуд ва соли 1652 бо вуҷуди ин, аз подшоҳ Филипп IV ӯҳдадорӣ тасдиқи имтиёзҳои қадимии каталониро ба даст оварда, таслим шуд. Мувофиқи «Сулҳи Пиреней», шоҳи Франция Луи XIV акнун аз даъвоҳои худ ба Барселона даст кашид. Ба ивази ин, ӯ як замини дигари каталониро дар қанори фаронсавӣ қаторкӯҳҳои Пиреней – округи Руссильон гирифт, ки ба ҳайати салтанати Фаронса таъдир ёфт [6].

Арзишнокии муҳими созишномаи сулҳи Вестфал дар он дида мешавад, ки он ваколатҳои “беохир”-императори Рими муқаддас ва субъектҳои онро муайян намуд. Ин ваколатҳоро маҳдуд намуд, ва доираи мушаххаси ваколатҳои императорро муайян намуд, ки ин қоида то барҳамхурии империяи Рими

муқаддас, яъне то соли 1806 идома кард. Муайяннамоии сиёсати хориҷии давлатҳои аврупоӣ ва эътирофнамоии субъектҳои нави ҳуқуқи баналмилалӣ, баъди бастанӣ созишномаи Вестфал на дар маҳакаи динӣ, то он камал менамуд, балки дар заминаи манфиатҳои миллӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амалӣ карда мешуд. Маҳз ҳамин созишнома асоси сулҳгардӣ таъсиррасонии дин ҳамчун маҳаки идоракунондаи муносибатҳои байналмилалӣ гардид.

Муҳимтарин натиҷаи сулҳи Вестфал таҷаҷули низомӣ нави муносибатҳои байналмилалӣ миёни ҳудуди онҳо ва дигар давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Принсипҳои асосие, ки дар заминаи он созишномаи сулҳи Вестфал баста шуда буд, ин принсипи эътирофнамоии соҳибхитӣҳои давлатӣ ва баробарии соҳибхитӣӣ, ки минбаъд аз доираи давлатҳои Аврупоӣ баромада, ҳамчун принсипи фундаменталии муносибатҳои байналмилалӣ гардид, ба ҳисоб меравад. Дар заминаи ҳамин принсипҳо як қатор қоидаҳои асосӣ, ки дар созишномаи мазкур таҷассум ёфта, асоси танзимнамоии муносибатҳои давлатҳо гардиданд, қабул гардида буданд: – афзалиятманфиати миллӣ, – таъвозуни қувваҳо, афзалияти давлатҳо-миллатҳо, – таъмини соҳибхитӣҳои давлатҳо, – ҳуқуқи давлат ба талаб намудани даҳлат накардан ба қорҳои дохилии ҳуд, – баробарҳуқуқии давлатҳо, – уҳдадорӣ иҷро намудани шартномаҳои байналмилалӣ, – эътироф намудани ҳуқуқи байналмилалӣ ва истифодаи дипломатия дар муносибатҳои байналмилалӣ [7, с.95-104].

Дар инкишофи институтӣ эътирофнамоӣ ва умуман ҳуқуқи байналмилалӣ нақши инқилоби бузурги Фаронса, ки соли 1789 ба вуҷуд омаддаст, ниҳояд қалидӣ аст. Инқилоби бузурги Фаронса зуҳуроти миллии Фаронса аст, аммо бо дарназардошти он, ки он арзишҳои муҳими инсониро эътироф ва ҳимоя менмуд, барои дигар давлатҳо бе таъсир намонд [8]. Пайдоиш ва рушди минбаъдаи 2 принсипи ҳуқуқи байналмилалӣ маҳз ба ҳамин давраи таърихӣ алоқаманданд. Инҳо принсипи баробарӣ ва ҳудмуайянқунии халқу миллатҳо ва принсипи даҳлат накардан ба қорӣ дохилии давлати дигар. Ин принсипҳо дар Конституцияи Фаронса ва Эъломияи ҳуқуқи байналмилалӣ таҷассум ёфтаанд. Моддаи 3-и эъломияи мазкур пешбинӣ мекард, ки “ҳеҷ як халқе наметавонад чизе, ки дар соҳибии халқи дигар қарор дорад запт намояд, ўро аз ҳуқуқ ва манфиати табиияш маҳрум намояд”. Халқҳо, сарфи назар аз шумораи аҳоли ва андозаи территорияи ишғолкардашон, нисбат ба якдигар мустақил ва соҳибхитӣ мебошанд. Дар ин замина, баробарӣ ва соҳибхитӣҳои халқҳо, новобаста аз ҳусусияту шумораи онҳо эътироф арда шуданд. Дигар унсури муҳим дар он дида мешавад, ки “гузариш”-и соҳибхитӣӣ аз шох (монарх) ба халқ ҳамчун унсури таъсисдиҳандаи давлат дар ин сандҳо эътироф карда мешавад.

Дигар давраи муҳим дар марҳилаи классикии рушди институти эътирофнамоӣ ба ҳисоб меравад. Соли эътирофнамоӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ ин Санади Конгресси Вена аз соли 1815 ба ҳисоб меравад. Соли 1975 Фаронса, ки арзишҳо ва принципҳои муҳими низоми муносибатҳои байналмилалро, ки дар созишномаи сулҳи Вестфал ба даст омада буданд, вайрон намуда, ба ҷанги ишғолгаронаи худ оғоз намуд, ки он то соли 1814 идома намуд. Баъди дар муҳорибаҳо мағлуб гардидани Фаронса, соли 1815 бо иштироки аксарияти давлатҳои аврупоӣ (дар ин конгресс танҳо Туркия иштирок накарда буд) Конгресси Вена гузаронидашуда шуда буд, ки натиҷаи кори он якқатор созишномаҳои муҳими байналмилалӣ, аз ҷумла Эъломияи оиди корҳои Иттифоқи Гелвитегӣ аз 20 март соли 1815 қабул гардид. Маҳз дар ҳамин санад нейтралитети Швейтсария эътироф ва эълон гардида, принципи нави муносибатҳои байналмилалӣ-принципи мавқеи мустақили давлат дар арсаи байналмилалӣ тадиқ гардид.

Дар ташаккул ва рушди институти эътирофнамоӣ дар марҳилаи асрҳои XIX-XX принципҳои, ки давлатҳо ҳангоми эътирофнамоӣ ба роҳбарӣ мегирифтанд, таъсир расонидидааст. Принципҳои қонуният, миллият ва худмуайянкунии халқҳо, ки давра ба давра якдигарро иваз намудаанд, дар маҷмӯъ рушди институти эътирофнамоиро дар ҳуқуқи байналмилалӣ таъмин намуда тавонистанд. Миёни принципҳои, ки дар рушди институти эътирофнамоӣ таъсиргуздор гардидаанд, нақши принципи худмуайянкунии халқҳо калидӣ аст. Агар принциби қонуният, пайдоиш ва эътирофнамоии давлатҳои навро “суст” гардонида ва принциби миллият эътирофнамоии давлатҳоро аз руи як нишона ва амалигардии онро дар як минтақа-Аврупо дарназар мегирифт, принциби худмуайянкунии халқҳо хусусияти умумӣ касб намуда, минбаъд ҳамчун принциби калидӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ эътироф гардида, дар ташаккули минбаъдаи институти эътирофнамоӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ нақши созгор дорад [9].

3. Давраи муосири рушди институти эътирофнамоӣ.

Давраи муосири рушди институти эътирофнамоӣ аз аввали асри XX оғоз ёфта, таъсир ва тақсмоти кишварҳои мустамликавино аз ҷониби империяҳои ғуҷуқдрати ҷаҳонӣ дар бар мегирад. Оғози асри XX ҳамчун давари ташаккули ҳуқуқи байналмилалии классикӣ, аксаран ҳуқуқи байни давлатҳои аврупоӣ доништа мешавад. Субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо давлатҳои мутамаддин эътироф мегардиданд. Дар давоми асри XVIII ва XIX ҳарчанде, ки вбаста ба масъалаҳои ғуноғуне, ки давлатҳои аврупоӣ дар он манфитдор буданд, бо Чин, Туркия, Ҷопон шартномаи байналмилалӣ мебастанд, вале онҳоро ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф намекарданд. Дар ин марҳила ҳуқуқи байналмилали дар доираи маҳдуди аврупоӣ татбиқ мешуд, ки ҳамчун давлатҳо (халқҳо)-и мутамаддин донсита мешуданд [10]. Вылежанин А.Н. ҷайд менамояд,

ки дар ин марҳила субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо давлатҳо эътироф гардида, ҳуқуқи давлат ба ҷанг ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои асоси давлат ва воситаи асоси ҳали баҳсҳои байналмилалӣ эътироф карда мешуданд [11].

Ба миён омадани ҷанги якуми ҷаҳон ва созишномаҳои баъди он басташуда ҳамчун марҳилаи нави ташакули интитути эътирофнамоӣ ва умуман ҳуқуқи байналмилалӣ дар маҷмӯъ донсита мешавад. Баъди ба охир расидани ҷанги якуми ҷаҳонӣ низомии нави муносибатҳои байнамилалӣ ба роҳ монда шуд. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ онро аксаран низомии Версал – Вашингтон меноманд. Ин низом ҳамчун низомии муносибатҳои байналмилалӣ, ки фаъолияти бесамари байналмилалӣ намуда, дар як марҳилаи кутоҳи таърихӣ амал намудааст, баҳо дода мешавад. [12]. Ҳарчанде, ки ақидаҳои олимони дар ин масъала гуногун ва мухталифанд. Соли 1919 Лигаи миллатҳо ташкил карда мешавад. Он дар асоси Статут (Оиннома), ки қисми таркибии шартномаи сулҳи Версал мебошад, фаъолият менамуд. Масъалаи эътирофи давлатҳо дар асри XX, вақте ки низомии ҳуқуқии байналмилалӣ боз ҳам раванди мантиқӣ касб намуд, дубора мубрам гардид. Ҳангоми таъин ва баргузории конфронсҳо, ки аксаран дар натиҷаи қори онҳо созишномаҳои байналмилалии аҳмияти ҷаҳонидошта қабул карда мешуданд, зарурати муайян намудани меъёрҳои муайяне, ки дар асоси он давлатҳо узви созмонҳои байналмилалӣ мегардиданд ё ба конфронсҳо даъват карда мешуданд, ба миён омад [13]. Маҳз дар ҳамин давра қорқарди “меъёр”-ҳое, ки дар асоси он давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда шавад, қорқард карда шуданд. Баъди гузаронидани қонфронси байналмилалии Монтевидео дар соли 1933 гузаронида шуда буд, ки дар натиҷаи қори он Қонвенсия дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои давлатҳо қабул карда шуд, ки дар таърихи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун қонвенсияи Монтевидео маъруф аст. Маҳз ҳамин шартномаи байналмилалӣ муайянқунандаи меъёрҳои асосии эътирофнамоии давлат гардид. Тибқи талаботи моддаи 1-уми ҳамин шартнома пешбинӣ менамояд, ки давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ дорои нишонаҳо бошад: 1. аҳолии доимӣ, 2. мавҷудияти ҳудуди муайяни минтақавӣ; 3. мавҷудияти ҳуқумат; 4. тавоноии давлат дар муносибат бо дигар мамлакатҳо дар арсаи байналмилалӣ [14].

Марҳилаи навбатии муҳими таърихӣ, ки ба инқишофи интитути эътирофнамоӣ, таъсири қалон расонд, Инқилоби Октябри соли 1917 буд, ки дар натиҷаи он давлате ба вучуд омад, ки принципҳои нави муносибатҳои байни давлатҳо ва халқҳоро қорӣ намуд.

Оғози ин дигарқуниҳо дар яке аз аввалин санадҳои давлатӣ «Дерете дар бораи сулҳ» дарҷ ёфт ва инқунин дар он принципи ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянқунӣ пешбинӣ карда мешуд.

Мувофиқи ин ҳуҷҷатҳо Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои 1917 – 1921 истиқлолияти Финляндия, Эстония, Литва, Латвия ва дигар давлатҳоро эътироф кард [15]. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар баробари ин ҳуди Иттиҳоди Шуравӣ ба эътироф дар арсаи ҷаҳон хеле эҳтиёҷ дошт ва он танҳо дар миёнаи солҳои 30-ум, асосан, ба туфайли ба Лигаи Миллатҳо дохил шудани Иттиҳоди Шуравӣ аз ин мушкилӣ баромада тавонист. Чунон ки Р. Бобров ба он ақида аст, ки “шояд проблемаи асосии дер эътирофшавии ин давлат характери проблемавии аввалин дар ҷаҳон давлати сотсиалистӣ будани он бошад” [16].

Давраи қатъ гардидани мавҷудият ва фаъолияти Лигаи Миллатҳо бо давраи Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Тағйироти кулӣ дар низоми ҷаҳониро Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ба амал овард, ки дар натиҷаи он Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд – СММ) таъсис дода шуд, ки вазифаи асосии он таъмини кафолатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ амният ба давлатҳо буд. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид муқарраротро дар бораи баробарҳуқуқии миллатҳои калон ва хурд, дар бораи ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ, дар бораи инкишофи муносибатҳои дӯстонаи байни давлатҳо дар асоси эҳтироми принципи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо муттаҳид кардааст.

Минбаъд низ як қатор санадҳои байналхалқӣ қабул шуданд, ки онҳо принципҳои асосии ҳуқуқи байналмилалиро, ки ба ҳуқуқи худмуайянкунӣ дахлдоранд, ба таври муфассал муқаррар ва танзим мекунанд. Дар санадҳои Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида, аз ҷумла дар Оинномаи мустақам намудани муқаррарот дар бораи ҳуқуқи худмуайянкунӣ дар танзими масъалаҳои ба расмият шинохтани давлатҳои нав, муайян кардани ҳудуди онҳо нақшдоранд. Минбаъд ин принцип баъди анҷоми Ҷанги дуюми ҷаҳон барои сохибхитиёрии Куба, Алҷазоир, Ҳиндустон, Бангладеш ва ғайра асос шуд.

Дар ин давра давлатҳои нав зиёд пайдо шуданд, вале эътирофи онҳо мушкилот ба миён меовард. Аксар вақт аз ҷониби давлати дигар эътироф шудани давлати нав дар асоси инфиродӣ сурат мегирифт. Масалан, ИҶШС Франция, ШМА, Англия ва дигар давлатҳо (ҳар як алоҳида) Судон, Тунис, Марокаш, Ҳиндустон, Покистон, Индонезия, Малайя ва дигар давлатҳоро ба расмият шинохтанд [17].

Минбаъд дар охири асри XX дар натиҷаи пошхӯрии лагери мамлакатҳои сотсиалистӣ ва баъзе давлатҳои алоҳида дар арсаи сиёсӣ дигаргуниҳои калон ба амал омаданд, ки дар натиҷаи он, чунон ки М. Лебедев менависад, «се федератсияи мавҷудияти худро қатъ кард: ИҶШС (1991), Югославия (1991 – 1992), Чехословакия (1993) ва як давлати унитарӣ – РДГ (1990). Дар баробари ин зиёда аз 20 давлати нав солҳои 1990 аз нав эҳё шуданд» [18]. Ҳамзамон Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ташкил ёфт. Русия тибқи қарори Иттиҳоди Аврупо дар соли 1991 вориси ҳуқуқии СССР гардид. Қарори мазкур давлатро эътироф

намуда, субъекти ҳуқукии байналмилалии онро дар тамоми муносибатҳои ҳуқуқӣ таъмин менамояд.

Дар бораи концепсия, шакл ва меъёрҳои эътирофи давлатҳо В.Н. Дурденевский кайд карда буд, ки «масъалаи асосии ҳуқукии ташаккули давлати нав эътирофи чунин давлат мебошад» «Эътироф намудани ҳуқуки байналмилалӣ бо пайдоиши субъектҳои нави ҳуқуки байналмилалӣ, намояндагии субъектҳои мавҷуда дар арсаи байналмилалӣ ва муқаррар намудани муносибатҳои ҳуқукии байни субъектҳои ҳуқуки байналмилалӣ алоқаманд аст».

Хусусиятҳои муносибатҳои байни давлатҳоро аз ҷиҳати ҳуқуки худмуайянкунӣ ва аз ҷиҳати назариявӣ ва амалии он ба танзим медароранд. Ҳамин тариқ, дар тури садсолаҳои зиёд бо истифода аз таҷрибаи андӯхтаи назариявӣ ва амалии муносибатҳои байни субъектҳои давлатӣ дар баробари рушди ҷомеа ва давлат институти эътирофи байналмилалии ҳуқукии давлатҳо ташаккул ёфт, ки маҷмуи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Лукашук, Игорь Иванович. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин'т государства и права, Академ. правовой ун'т. — Изд. 3'е, перераб. и доп. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — 432 с
2. Александрова Н.В. Правовой институт признания государств : автореф. дис. канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2009. С. 17.
3. Фельдман Д И, Баскин Ю Я. История Международного права. М. 1990.
4. Саямов Ю.Н. Вестфальский мир и его принципы вчера и сегодня// Век глобализации. 2018, №3 – С. 95-104
5. Иволина Л. И., Прокопьев А. Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны. — Смоленск, 1996.
6. Саямов Ю.Н. Вестфальский мир и его принципы вчера и сегодня. // Век глобализации 2018, №3. С. 95-104
7. Гусева Е.В.. Влияние великой французской революции на развитие международного права. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань.1992.
8. Гасымов Ф.Р. Признание государств и правительств. Современная международно-правовая теория и практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань. 2005. — С.11
9. Международное право : учебник / отв. ред. А. Н. Вылегжанин. 2-е изд. — М.: Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2010.— С. 70.
10. Е.В. Хахалкина, А.В. Вагнер, О.Л. Ербахаев, П.А. Кулинич, Е.Е. Лукова. Версальско-вашингтонская система международных отношений глазами российских историков // Вестник Томского государственного университета. История. 2020. № 63
11. Д.В. Грушкин. Право народов на самоопределение: идеология и практика. М., 1997. — С. 8.

12. Конвенсия дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои давлатҳо. Моддаи 1.
13. Документы внешней политики СССР. Т. II. М., 1958. С. 340. Документы внешней политики СССР. Т. III. М., 1959. С. 29.
14. Бобров Р.Л. Шаг, продиктованный историей. М., 1982. – С. 13.
15. Крашенникова Н.А., Жидков О.А. История государства и права зарубежных стран / под ред. Н.А. Крашенниковой и О.А. Жидковой. М., 1991. – С. 389.
16. Лебедева М.М. Мировая политика. М., 2003. – С. 73-74.
17. Дурденевский В.Н. Главные правовые вопросы при образовании нового государства // Вопросы теории и практики международного права. Учетные записки ИМО. 1959. № 2. – С. 27.
18. Сайфуллоев, С. Р. История возникновения и развития института международно-правового признания / С. Р. Сайфуллоев, У. У. Муродзода // Государствоведение и права человека. – 2022. – № 4(28). – С. 275-285.

УДК 342.4

КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА

Сангинов К.Х.

Худжандский Государственный Университет имени академика Б. Гафурова
E-mail: sk_8888@mail.ru

Аннотация. Рассматривается и анализируется проблема конституции, как основа современных политических систем во многих странах мира. А также рассматриваются социально-исторические и политические предпосылки возникновения конституции в мире как основной источник строительства современной государственности.

Ключевые слова: Конституция, политическая система, органы государственной власти, права и свободы человека и гражданина.

CONSTITUTION - THE BASIS OF THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY

Sanginov K.Kh.

Khujand State University named after Academician B. Gafurov
(Khujand, Republic of Tajikistan)

Annotation. The problem of the constitution is considered and analyzed as the basis of modern political systems in many countries of the world. And also the socio-historical and political prerequisites for the emergence of the constitution in the world as the main source of building modern statehood are considered.

Key words: Constitution, political system, government bodies, human and civil rights and freedoms.

На протяжении истории существования государства и политической системы общества актуальным вопросом оставалась проблема обеспечения стабильности, развития и адаптация системы к внешним воздействиям. Немаловажным было и остается справедливое и гармоничное устройство политической системы, то есть

основа или первоисточник структуры политической системы. В течении всей истории существования политической системы у народов мира, во многом формирование ее структуры было зависимо от монарха или аристократической группы. Только с эпохи Нового времени и особенно после Великой французской революции возникли идеи передать первоисточник строительства политической системы от конкретного человека-монарха и социальной группы-аристократии или политической элиты другому по сути субъекту, который не имел бы возможности использовать ресурсы общества в угоду своим целям и интересам. Таким субъектом стали выступать нормы в форме конституции. Идея передачи основ политической системы и в целом власти конституции, заключалась в том, что конституция должна была отражать интересы всех членов общества, воплощенных в идеях демократии, правового государства и в том числе гражданского общества. Перечисленные общественно-политические институты по сути вместе с органами конституционного надзора политической системы и должны гарантировать действия и защиту конституции. «Предпосылкой защиты конституции в правовом смысле является определенный общественный консенсус по поводу ключевых ценностей, наличие определенной гражданской культуры, развитого гражданского общества, автономного индивиду-собственника, то есть всех тех предпосылок конституционализма, без которых реализация конституции будет всегда сталкиваться с большим количеством проблем» [1, с.39.]

Следует отметить, что конституция как нормативно-правовой акт, также не лишен субъективности и может служить интересам одного индивида или социальной группы так, как она пишется людьми. Но, однако идея конституции намного лучше, чем господство одного человека или группы.

«Конституцию как ценность характеризуют: верховенство в правовой системе государства; прямое действие закрепленных в ней норм; обеспечение правового статуса человека; установление основ жизнедеятельности общества и государства, что служит фундаментом для построения всех отраслей права; закрепление системы государственных органов и порядка осуществления публичной власти; соответствие деятельности государственных органов и государства в целом ее предписаниям; стабильность правового регулирования и в то же время необходимость отвечать насущным потребностям общественного развития» [2, с.57.]

Сегодня конституции мира можно условно делить на три части: нормы, устанавливающие политическую систему общества; нормы, определяющие объем прав, свобод и обязанностей человека и гражданина; также нормы, устанавливающие порядок изменения и дополнения норм самой конституции.

Если рассмотреть взаимосвязь конституции с существующей политической системой, то они друг друга взаимно отражают.

Мы можем заметить, что конституции многих стран по содержанию и структуре не отличаются коренным образом друг от друга. И что основой норм международного права также выступают косвенно конституции стран мира. Сегодня конституция существует для того, чтобы обеспечить равенство людей в обществе, дать равные возможности, сделать их вместе носителем суверенитета при формировании власти, предотвратить злоупотребление властью одним человеком или группой.

В действующей Конституции Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с дополнениями и поправками 1999, 2003 и 2016 гг. отражены нормы, выступающие основой формирования и развития политической системы общества. Эти нормы составляют первую главу Конституции под названием «основы конституционного строя». Так статья 1 Конституции РТ гласит, что «Республика Таджикистан – суверенное демократическое правовое светское унитарное государство» [3]. Таджикистан в современной истории в первые становится сувереной, то есть имеющий право и возможность осуществить и реализовать свою внутреннюю и внешнюю политику. Здесь также в декларативной форме отражается демократичность государства, где приоритет также дается господству народа как основной источник власти. В данной части статьи речь идет также о господстве принципа «верховенство закона» и «законность». Таджикистан в мировом сообществе объявляется светской страной, что непосредственно признает, прежде всего, права и свободы человека и гражданина и в том числе в сфере свободы совести. В этой же норме Таджикистан объявляется единым государством без сложных административно-территориальных единиц и государственных образований внутри страны. Далее во 2 части 1 статьи говорится, «Форма правления Республикой Таджикистан является президентской». Конституцией, Таджикистан, объявляется президентской республикой, так как президентская форма и статус республики по сути не должны пересматриваться на основе статьи 100 Конституции, где сказано «Республиканская форма правления в республике, территориальная целостность, демократическая, правовая, светская и социальная сущность государства неизменны». 3 часть 1 статьи объявляет, что «Таджикистан, являясь социальным государством, создает условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека». Сегодня в мире со времен прогрессивных идей либерализма, просвещения, социализма, многие государства берут на себя ответственность по обеспечению достойной условий жизни для своих граждан, и здесь Таджикистан не исключен, и государство на основе Конституции обязано реализовать нормы этой статьи.

Другим вопросом основы политической системы Таджикистана является, вопрос признания и объявления высшей ценностью прав и свобод человека и гражданина. Так в статье 5 части 1, говорится «Человек, его права и свободы являются высшей ценностью». [3] Во 2 части 5 статьи, сказано «Жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны». В этой части, государство и политическая система в целом не только обязаны гарантировать естественные права, но и защищать их от всяких посягательств. В 3 части данной статьи «Права и свободы человека и гражданина признаются, соблюдаются и защищаются государством», государство, как основной институт политической системы берет на себя и обязана не только соблюдать, но признать все права и свободы человека и гражданина.

В 6 статье Конституции речь идет об основном методе формирования и функционировании высшей государственной власти в стране и фактически форме организации политической системы общества. В этой норме народ непосредственно выступает носителем и источником власти в Таджикистане. Народ Таджикистана имеет право для реализации демократии в стране. Здесь же говорится о том, что демократическая власть не может быть незаконна захвачена или узурпирована. Данная статья дает право говорить от имени народа страны только парламенту и президенту страны.

Далее в статье 8 Конституции, демократическая сущность политической системы показывается через наличие существования политического и идеологического плюрализма. Также социальным группам и движениям дается право организации политических партий и объединений. В этой статье также развивается идея того, что Таджикистан является светским государством, и религиозные организации не могут заниматься политикой и государственными делами. 8 статья Конституции запрещает свержение конституционного строя, организацию вооруженных групп, а также экстремистских и террористических партий. Запрещается создание партий национального и религиозного характера в Таджикистане и их финансирование, любых партий, зарубежными источниками. Данная норма, можно сказать, направлена на защиту и обеспечение безопасности политической системы, и государства, в целом.

9 статья Конституции Таджикистана гласит, что «Государственная власть основывается на принципе ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную» [3]. В этой норме отражаются главный принцип и признак правового и демократического государства в Таджикистане, идея и возможность развития и усовершенствования парламентаризма в нашей стране, укрепление принципа «законность» и «верховенство закона» в обществе.

В статье 12 Конституции Таджикистана отражается экономическая основа политической системы общества. По сути либеральная основа экономических

отношений гарантирована существованием различных форм собственности. В этой норме государство берет на себя ответственность гарантий защиты всех форм собственности и свободы предпринимательской деятельности, как части экономических прав граждан.

13 статья Конституции Таджикистана гласит «Земля, ее недра, вода, воздушное пространство, животный и растительный мир и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства и государство гарантирует эффективное их использование в интересах народа» [3]. Народ Таджикистана на основе этой статьи Конституции, имеет исключительное право использовать все природные ресурсы страны во имя благополучия и развития всех сфер общественных отношений.

Таким образом, первая глава Конституции Таджикистана является нормативной основой политической системы общества и гарантией всеобщего развития нашего великого народа.

И сегодня нам предстоит в переходном периоде воспринимать ту систему, который демократическими путями были установлены. Насколько мы сможем выполнить задачу по построению демократического, правового и светского государства настолько поднимем авторитета и признание со стороны международного сообщества. Для преодоления вышеперечисленных проблем автор считает создание таких условия, а также факторов: во-первых, требуется государственное идеология повышающий авторитет конституционно-общественных институтов. Во-вторых, должны приниматься меры по усовершенствованию норм законодательства с целью предотвращения правовой коллизии и правового нигилизма в обществе; в-третьих, должны модернизированные средства пропаганды и правового воспитание подрастающего поколения.

Литература

1. Трифонов С. Г. Конституция как объект правовой защиты: историко-теоретический аспект // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. Т.6 (72). № 3. 2020. – С. 30-41.
2. Автономов А. Конституция как ценность // Сравнительное Конституционное обозрение. №3(64). 2008. – С.50–58.
3. Конституция Республики Таджикистан [электронный источник] // URL:<https://mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya> (дата обращения: 26.09.2024).

ИСТОРИЧЕСКАЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ КОНСТИТУЦИИ

Сангинов К.Х., Саидова М.И.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

E-mail: sk_8888@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется и рассматривается историческая и международная значимость и роль конституции в жизни народов мира и Таджикистана, а также тесная взаимосвязь с нормами международного права и правилами международных отношений.

Ключевые слова: конституция, история конституции, права и свободы человека, международная права.

HISTORICAL AND INTERNATIONAL SIGNIFICANCE OF THE CONSTITUTION

Sanginov K.Kh., Saidova M.I.

Khujand State University named after Academician B. Gafurov

Annotation. The article analyzes and examines the historical and international significance and role of the constitution in the life of the peoples of the world and Tajikistan, as well as the close relationship with the norms of international law and the rules of international relations.

Key words: constitution, history of the constitution, human rights and freedoms, international law.

Конституция призвана выступать гарантом политической, экономической, социальной, правовой стабильности в обществе и обеспечить развитие правового характера государства и гражданского общества. Идея конституции в свое время – это своего рода протест и противовес абсолютной власти монархии со стороны их политических оппонентов.

Оппонентами абсолютизма выступали политические силы буржуазного класса. Буржуазия, потеряв, точнее, не овладев полностью экономической и политической властью в период абсолютизма которая, так или иначе, колебалась между феодализмом и капитализмом, полностью стала поддерживать и защищать идеи естественного права, гуманизма, народного суверенитета, свободы и других политических идеи. Буржуазии необходимо было оправдать свои действия против абсолютизма либеральными ценностями. Класс буржуазии постепенно после буржуазно-демократических революций в Европе и особенно после образования Соединенных Штатов Америки, предложила идею конституции для нового политического строя. По сути, вооружившись, либеральными и демократическими идеями буржуазия изменила философию политического управления и господства суверена в обществе. Противопоставила конституцию власти абсолютного монарха времен абсолютизма. Несмотря на то, что первая конституция в истории человечества, конституция США установила институт президентства в качестве главы государства, но была

существенно ограничена власть президента, идеями разделения государственной власти на власть законодательную, исполнительную и судебную. Также разработан механизм и принцип сдержек и противовесов между этими властями. Разделения властей во многих конституциях стран мира и есть основной принцип предотвращения узурпации и абсолютизации власти в обществе, кем-либо из субъектов политики.

«Конституция (от лат. *constitutio* – «устройство, установление, сложение») – основной закон государства, особый нормативный правовой акт, имеющий высшую юридическую силу. Конституция определяет основы политической, правовой и экономической систем государства. Конституция – учредительный документ государства, в котором изложены основные цели создания государства» [1]. Использовалось ещё в древнем Риме как юридический документ. Конституция, в современном понимании, тесно связано просветительской и революционной деятельностью и событиями XVIII столетия, целью которого было установление устойчивых независимых от королевской власти, династии и отдельных элит или личностей, политического устройства и взаимоотношение человека и государства. Это было воплощение идей величайших мыслителей античности, эпохи возрождения, нового времени и современности. В XIX веке в ряде западных стран таких как США, Франция и Великобритания начинаются, коренные конституционные перемены, что привело к практическому применению Конституции как основного, основополагающего над всеми сферами общественных отношений с верховенствующим положением юридического документа. Так, например в 1787 г. Конституция принята в США (в 1791 г. Билль о правах) и во Франции (в 1789 г. «Декларация прав человека и гражданина»), хотя ряд правовых документов, фактически носящих характер конституционных актов, появился еще раньше – в 1215, 1628, 1679, 1689 гг. в Англии.

Итак, Конституция – это основной юридический документ общества (государства) определяющий и устанавливающий политический, правовой статус государственно – политического строя общества (формы правления, устройства и режима). А также правовой статус человека и гражданина (определяющий основной объем естественных, политических, экономических, социальных и др. прав и свобод), и основополагающие взаимоотношения между человеком и государством (взаимная ответственность, обязанности, права и привилегии). Конституция в обществе имеет огромного значение, так как является фундаментом права и правовой системы общества, имея прямое действие на все сферы жизнедеятельности общества и государства. Конституция выступает основным источником всех правовых отраслей правовой системы и является отправной точкой, базой для правотворчества. Абсолютно все текущие

законы, постановлений и другие нормативно - правовые акты государственных органов и должностных лиц должны соответствовать и не противоречить конституции. В том числе правовой статус должностных лиц государств не должно стоять выше норм конституции, что является признаком правового государства, то есть, наличие верховенства конституции и права над всеми сферами общества.

Многие государства (особенно постсоветские республики и страны восточной Европы) вследствие процесса мировой глобализации в экономике и политико-правовых отношений, возрастающего авторитета демократизации общества, усиление роли правового государства и гражданского общества, также значительное влияние крупных международных организации (ООН, ОБСЕ и др.) во внутренней жизни общества по поводу политического устройства, статуса гражданина, права и свободы человека и гражданина обязаны иметь конституцию, соответствующую требованиям современного мира. И именно этим соответствовать стандартам международного права и политики. Конечно, сегодня авторитет и роль суверенного государства, или так называемого, нации-государства в современном мире остается неизменным. «К внутренней компетенции государства, бесспорно, относятся вопросы государственного устройства, политического режима, административного режима и т.п., однако по другим вопросам проблема не имеет столь однозначного решения. В качестве примера можно обратиться к вопросам прав человека. До Второй мировой войны обеспечение прав человека считалось исключительно внутренним делом государства. С принятием Международных пактов о правах человека 1966 года, эти вопросы становятся предметом международно-правового регулирования и перестают быть исключительно внутренним делом государства» [2, с.20]. Здесь сказывается причины, процесс и итог Второй мировой войны, как безжалостно, бесчувственно нарушались элементарные, естественные и др. права и свободы человека и целых народов со стороны фашистов и нацистов. И это в итоге привело к созданию Организации Объединенных Наций, с целью обеспечения безопасности и защиты прав и свобод человека, а также установление международного механизма защиты прав и свобод человека, с целью недопущения повторения грубейших нарушений прав и свобод человека в будущем. Таким образом, по поводу защиты прав и свобод человека с помощью создания авторитетных международных организаций и механизмов регулирования, контроля и защиты прав и свобод человека превратилась и включилось в процесс мировой глобализации. Этим многие государства мира, особенно члены ООН, объявив основополагающие права и свободы человека и гражданина высшей ценностью, эти нормы включили в свои Конституции. Так, например, зафиксированы у многих государств конституции

основополагающие нормы, как политические, экономические, социальные, правовые и др., что показывает почти ничем не отличающий друг от друга, тождественность норм многих конституции мира, доказывающие, что происходит слияние в единое целое этих норм в международные стандарты. И неизбежное включение этих норм в конституции отдельными государствами мира.

История конституционного развития Республики Таджикистан связана с началом XX века, с государственным образованием и строительством Таджикистана в 1924 году. Этим событием мы стоим одним из немногих среди стран Востока первым, имеющим свою Конституцию. Как и было актуально в XVIII – XIX вв. провозглашение и закрепление естественных прав и свобод человека, права человека в участие в государственные дела и др., так и в начале XX века было актуальна идея общественного равенства, права народа на самоопределение. Так идеи социализма закреплялись в конституциях Советского Союза и союзных республик. 2 съезд Советов Таджикской АССР 29 апреля 1929 года, принял Конституцию Таджикской АССР. На ряду с другими атрибутами и признаками государства, нашему народу как одному из передовых и современных народов, необходимо было принять первую советскую конституцию. 5 декабря 1929 года постановлением ЦИК СССР, Таджикская ССР юридически стала частью СССР и на нашу страну стало распространяться действие Договора об образовании Союза ССР. До этого, 16 октября 1929 года, 3 Чрезвычайный съезд Советов СССР утвердил Декларацию о преобразовании Таджикской АССР в Таджикскую ССР. После образования самостоятельной Таджикской Советской Социалистической Республики в составе СССР возникла необходимость принятия новой конституции. С этого момента в истории государственности Таджикистана начинается конституционное строительство нашей страны. В общем, в истории Таджикистана пять раз была принята конституция, это 1929г., 1931г., 1937., 1978. и 1994 годы. Следует отметить, что «...сегодняшний этап развития нашего общества требует защиты государственности, потому что защита государства и национальной государственности остается очень важным жизненным вопросом. Этот вопрос приобретает еще большую значимость в осложнившемся геополитическом положении региона и мира, усилении столкновения интересов сверхдержав и угрозы для независимости национальных государств в условиях глобализации» [3, с.231.].

С началом процесса политического и экономического кризиса в конце 80 – х годов XX века в СССР и начало перестройки, развитие событий пошло по демократизации общества и государства по «западному» образцу и. что впоследствии, привело к параду суверенитетов в союзных республиках и отказа

от коммунистической идеологии. Таким образом, 24 августа 1990 года в Таджикистане была принята декларация «О государственном суверенитете», что было первым официальным шагом к государственной независимости. 9 сентября 1991 года Верховным Советом был принят закон «О государственной независимости Республики Таджикистан». С первых дней независимости начался процесс обновления Конституции, но по причине начала гражданской войны в 1992 году, Таджикистану удалось только в 1994 году принять Конституцию Республики Таджикистан во всенародном референдуме 6 ноября.

Итак, мы можем заметить, что конституции многих стран по содержанию и структуре не отличаются коренным образом друг от друга. И что основой норм международного права также выступают косвенно конституции стран мира. Сегодня конституция существует для того, чтобы обеспечить равенство людей в обществе, дать равные возможности, сделать их вместе носителем суверенитета при формировании власти, предотвратить злоупотребления властью одним человеком или группой.

Литература

1. Конституция [электронный источник] // URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 23.09.2024).
2. Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Проблемы теории государства и права. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 832с.
3. Абдуллоев И. Из истории реформирования политической системы в Таджикистане // История. – С. 224 – 232.

УДК

АҲАММИЯТ ВА НАҚШИ ПРИНЦИПҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Сафарова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Email: safarova_sh@gmail.com

Аннотатсия. Фаъолияти пурсамари институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд нигаронида шудааст, дар шароити риояи принципҳои бунёдӣ, ки бояд мақомоти давлатӣ ҳангоми амалисозии фаъолияти худ роҳнамоӣ кунанд, имконпазир ба назар мерасад. Вайрон кардани принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ гайри қобили қабул буда, боиси оқибатҳои номатлуб мегардад.

Калидвожаҳо: аҳаммият, нақш, моҳият, принципҳо, ҷавобгарии ҳуқуқ.

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ПРИНЦИПОВ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Сафарова Ш.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Эффективная деятельность института юридической ответственности, направленная на защиту прав и свобод человека и гражданина, возможна при условии соблюдения основополагающих принципов, которыми должны руководствоваться органы государственной власти при осуществлении своей деятельности. Нарушение принципов юридической ответственности недопустимо и приводит к нежелательным последствиям.

Ключевые слова: значение, роль, сущность, принципы, юридическая ответственность.

THE SIGNIFICANCE AND ROLE OF THE PRINCIPLES OF LEGAL LIABILITY

Safarova Sh.

Tajik National University

Annotation. Effective activity of the institute of legal responsibility, aimed at protecting the rights and freedoms of man and citizen, is possible subject to compliance with the fundamental principles that government bodies should be guided by in carrying out their activities. Violation of the principles of legal responsibility is unacceptable and leads to undesirable consequences.

Key words: meaning, role, essence, principles, legal responsibility.

Масъалаи принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳама давру замон аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам ба ҳисоб мерафт, аммо бо назардошти ташаккули давлати демократию ҳуқуқбунёд мубрамияти онҳо боз ҳам дучанд афзуда истодааст. Сарфи назар аз муттаҳид шудани ғояҳои (принсипҳои) асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки раванди татбиқи онро танзим меkunанд, дар фаъолияти амалӣ мушкилоти зиёде ба миён меоянд, ки ба таъмини самараноки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳалал мерасонанд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ то имрӯз дар бораи моҳият ва низоми принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаҳмиши ягона мавҷуд нест. Баъзе асосҳои масъалаҳо оид ба ҷавобгарӣ имкон намедиханд, ки доираи ҳақиқии он муайян карда шавад. Масалан, принсипҳои конститутсионӣ-ҳуқуқӣ, ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ, маъмурӣ-ҳуқуқӣ, маданӣ-ҳуқуқӣ, интизомӣ ва дигар намудҳои ҷавобгарӣ аз рӯи меъёрҳои соҳавӣ ҷудо карда мешаванд, на ҳамеша дарк карда мешавад, ки чӣ қадар шаклҳои ҷавобгарии соҳавӣ воқеан вучуд доранд [1, с. 55]. Вобаста ба доираи амал принсипҳои умумӣ, байнисоҳавӣ, соҳавӣ ва махсус (хусусӣ)-и ҷавобгарӣ ҷудо карда мешаванд, аммо ҷунин тақсимот аз сабаби мавҷуд набудани андешаҳои дақиқ дар бораи сохтори системаи ҳуқуқӣ низ худсарона аст.

Факти мустаҳкам намудани принсипҳо дар қонунгузорӣ аҳамияти калони амалӣ дорад. Дар қонунгузорӣ ғояҳо-принсипҳо объективонида шуда, маънои умумӣ ва мушаххасоти ҳатмӣ доранд. Принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷиҳати мантиқӣ ҳамчун муқаррароти умумии бунёди муайян карда мешаванд, ки бояд

рафтори қонуниро ҳавасманд кунанд ва ба раванди танзими муносибатҳое, ки ҳангоми содир кардани ҳуқуқвайронкуниҳо ва татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд, роҳнамоӣ кунанд [2, с. 89]. Аммо қайд кардан зарур аст, ки на ҳамаи принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар қонунгузорӣ танзим шудаанд, баъзеи онҳо дар санадҳои ҳуқуқӣ ифода наёфта, дар асарҳои илмӣ як қатор муаллифон инъикос ёфтаанд [3, с. 129]. Принципҳо бо шакли ғайримустақими татбиқ тавсиф мешаванд (мувофиқи онҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ тартиб дода мешаванд ва тамоми раванди танзими ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад, аммо онҳо инчунин метавонанд барои ҳалли парвандаҳо дар шакли татбиқ ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ хизмат кунанд).

Бояд таъкид кард, ки таърифи додшуда ода ба мафҳуми принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назари мо, моҳияти онро пурра инъикос намекунад, танҳо ҷиҳатҳои алоҳидаи ин падидаро ошкор мекунад. Масалан, таърифи А.Ф. Чердансев бештар ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нигаронида шудааст ва тақия ба принципҳои таъиншудаи мақомоти қонунбарориро ба назар намегирад, баръакс, ба ҳуди идеяи консолидацияи қонунбарорӣ нигаронида шудааст. Таърифи В.К. Бабаев ба мавқеи В.С. Нерсисян мувофиқ мебошад. Д.А. Липинский принципҳоро танҳо ғояҳо-принципҳое мешуморад, ки дар қонунгузорӣ таҳкими қонунӣ доранд, аммо онҳо бидуни таҳкими мустақим ба равандҳои таъмин ва татбиқи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ таъсир расонида метавонанд, ки аз моҳият ва ҳадафи онҳо ҳалал намерасонад. Мо мавқеъро дурусттар мешуморем, ки аз рӯи он «принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррароти асосӣ, ақидаҳои роҳнамо ва асосҳои мебошанд, ки асоси таъсис ва татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ баромад мекунад» [4, с. 94]. Маҷмӯи принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ моҳият ва нақши онро пурратар тавсиф намуда, ба хусусиятҳои гуногуни амали он таъсир мерасонанд.

Далели ба манфиати қонунгузорӣ таҳкими принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ин ҳолат аз он иборат аст, ки онҳо дар моҳияти худ меъёрҳои императивии универсалиро ифода мекунад ва ягонаи варианти имконпазири рафторро муқаррар мекунад, ки саркашӣ аз он метавонад боиси ҷавобгарии ҳуқуқӣ гардад. Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ робитаҳои амиқ ва устуворро инъикос мекунад, ки ба шарофати онҳо институти ҷавобгарӣ ҳамчун ҷузъи нисбатан мустақил дар низоми ҳуқуқ вучуд дорад [5, с. 85]. Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун ғояҳои бунёдӣ ҳам дар раванди эҷоди қонун ва ҳам дар фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ аҳаммияти калон доранд. Ҳамин тавр, қонунгузор дар доираи қонунсозӣ бояд ба назар гирад, ки меъёрҳои ҳуқуқи таҳияшаванда ба ин принципҳо муҳолиф буда наметавонанд, дар акси ҳол меъёрҳо ягонагии низоми ҳуқуқиро вайрон карда, бо дигар санадҳои ҳуқуқӣ муҳолифат мекунад.

Аҳаммияти принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо табиати ҳуқуқӣ ва моҳияти ҷавобгариро инъикос намуда, асоси мустаҳкам намудани қоидаҳои пешбиниамудайи ҷавобгарӣ мебошанд. Принципҳои хангоми қабули қарорҳои ҳуқуқӣ оид ба парванда як навъ нуқтаи ибтидоӣ буда, дар айни замон ҳамчун кафили ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд баромад мекунад [6, с. 129]. Сарфи назар аз он, ки мо дар доираи ин тадқиқот принципҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ шартан иерархия мекунем, дар бораи аҳаммияти баъзе принципҳои ҳарф зада, аҳаммияти дигареро кам кардан мумкин нест. Азбаски принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ягонагӣ ва робитаи мутақобила амал мекунад, ба хотири ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои на танҳо давлат ва ҷомеа, балки ҳуди ҳуқуқвайронкунанда низ амал мекунад. Ба ибораи дигар гуем, ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар тамоми зухуроти худ на як принциби алоҳида, балки маҷмуи принципҳои, ки бояд ба назар гирифта шаванд, доимо таъсир мерасонад [1, с. 66]. Ҳамин тариқ, ҳамаи принципҳои бо ҳам зич алоқаманданд ва вайрон кардани як принцип дар айни замон боиси вайрон шудани принциби дигар мегардад, ғайрияти умумии институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ вайрон мешавад, зеро онҳо дар як вақт ҳамчун талаботи татбиқи он баромад мекунад.

Як нуқтаи умумӣ дар он аст, ки принципҳои ҳамеша дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ифода ёфтаанд, вагарна ақидаҳои ҳуқуқие, ки дар меъёрҳои мушаххас таҷассум наёфтаанд, ҳосиятҳои ҳатмии умумӣ пайдо намекунад ва онҳоро ҳамчун принципҳои соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ ҳисоб кардан мумкин нест. Аммо ин маънои онро надорад, ки принципҳои бояд ҳамеша дар моддаи махсуси санади меъёрии ҳуқуқӣ ифода карда шаванд. Принципҳои метавонанд дар маҷмуи пурраи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва охирин дар навбати худ дар моддаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷойгир шаванд [7, с. 60]. Бояд қайд кард, ки нуқтаи назари ҷолиб аз ҷониби В.Т. Томин манзур гардидааст, ки ин принципҳоро метавон ҳамчун унсури ҷаҳонбинӣ - ғояҳои роҳнамо дар соҳаи татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ баррасӣ кард, ки ҳатто агар онҳо дар санади меъёрӣ мустақиман ифода нашуда бошанд ҳам, принципҳои боқӣ мемонанд [8]. Принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ самти зарурии рушди ҳуқуқро муайян мекунад, ки он имкон намедихад, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳадафи худ ва воситаи худсарӣ, ба зӯрварӣ ва бадӣ табдил ёбад ва бо ҳамин тариқ, дар ҷараёни татбиқи он ҳамчун кафолати ҳуқуқҳои шахс баромад кунад [9, с. 192]. Дурравӣ аз ин принципҳои ва вайрон кардани дастурҳои онҳо боиси деформатсияи институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ, деформатсияи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон, омехта шудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо институтҳои дахлдори ҳуқуқ мегардад [10, с. 42].

Хулоса, бояд гуфт, ки масъалаи принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ояндаи наздик аҳаммияти ҳудро гум накардааст ва гум нахоҳад кард. Сарфи назар аз як андоза устувории принципҳои таъиншудаи ҷавобгарӣ мазмуни (тафсири) онҳо

пас аз тағйироти иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мунтазам тағйир меёбад. Аз ин лиҳоз, муайян кардани сарҳади мазмуни принципҳои инфиродӣ душвор аст, ғайр аз ин, муқаррароти яке аз онҳо метавонад моҳияти дигар принципҳои ҷавобгарию қисман инъикос намояд. Ба фикри мо, дар амал принципҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ якдигарро пурра карда, имкон медиҳанд, ки байни манфиатҳои ҷамъиятӣ ва шахсии субъектҳои дахлдор созиш пайдо карда шавад, аммо ин имкони ихтилофи байни принципҳои алоҳидаро истисно намекунад. Ҳамчунин бояд гуфт, ки ба андешаи мо, дар замони муосир ба далели тезонидани суръати зиндагӣ ва густариши дидгоҳҳо чун таҳаммулпазирӣ, принципҳои самаранокӣ ва инсонпарварии ҷавобгарию ҳуқуқӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти пурсамари институти ҷавобгарию ҳуқуқӣ, ки ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд нигаронида шудааст, дар шароити риояи принципҳои бунёдӣ, ки бояд мақомоти давлатӣ ҳангоми амалисозии фаъолияти худ роҳнамоӣ кунанд, имконпазир ба назар мерасад. Вайрон кардани принципҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ ғайри қобили қабул буда, боиси оқибатҳои номатлуб мегардад.

Адабиёт

1. Максимцева А.А. Понятие, значение и система принципов юридической ответственности // Вопросы российской юстиции. – 2022. – № 20. – С. 54-69.
2. Иванов А.А. Роль принципов юридической ответственности: проблемы теории и практики // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №2(12). – С. 89-91.
3. Супонина Д.Т. К вопросу о реализации принципов юридической ответственности / Д.Т. Супонина // Преступность в СНГ: проблемы предупреждения и раскрытия преступлений: Сборник материалов, Воронеж, 26 мая 2022 года. Том Часть 2. – Воронеж: Воронежский институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – С. 129-130.
4. Кузьмин И.А. Юридическая ответственность и ее реализация: учебное пособие / И.А. Кузьмин. М.: ИГУ, 2013. – 219 с.
5. Носкова Е.А. Позитивная юридическая ответственность: монография. – Тольятти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 2003. – 143 с.
6. Супонина Д.Т. К вопросу о реализации принципов юридической ответственности / Д.Т. Супонина // Преступность в СНГ: проблемы предупреждения и раскрытия преступлений: Сборник материалов, Воронеж, 26 мая 2022 года. Том Часть 2. – Воронеж: Воронежский институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – С. 129-130.
7. Шамардин А.А. К вопросу о содержании принципа диспозитивности в уголовно-процессуальном праве // Оренбург. Вестник ОГУ. – 2004. – №3. – С. 60-64.
8. Томин В.Т. Избранные труды. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 33-34.

9. Липинский Д.А. Юридическая ответственность: монография. – Тольятти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 2002. – С. 192.
10. Алиев А.У. Принципы юридической ответственности и проблемы их реализации: дис. канд. юрид. наук. – Махачкала, 2005. – 178 с.

УДК 341

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО – КУЛЬТУРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

Асламов Б.С., Убайдуллоев Ш.Э.

Академия МВД Республики Таджикистан

E-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru

Аннотация. в статье авторы затрагивали актуальную тему в современном развитии культурной безопасности Республики Таджикистан в период государственной независимости. На основе взглядов, ученых рассматривалось особенности развития политической культуры в контексте светского государства, с сохранением принципа толерантности в таджикском обществе. С использованием научных источников и разных прогрессивных взглядов анализируется культурное обновление Республики Таджикистана с учётом сохранения национальной и общечеловеческой культуры.

Ключевые слова: культура, религия, мораль, таджики, принцип секуляризма, духовно-нравственное воспитание, культурная безопасность, глобализация, трансформация общества.

PROBLEMS OF SPIRITUAL AND CULTURAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF MODERN GLOBALIZATION AND TRANSFORMATION OF SOCIETY

Aslamov B.S., Ubaidulloev Sh.E.

The Academy of the Ministry of Internal Affairs

Abstract. in the article, the authors touched upon an urgent topic in the modern development of cultural security of the Republic of Tajikistan during the period of state independence. Based on the views of the scientists, the peculiarities of the development of political culture in the context of a secular state were considered, while preserving the principle of tolerance in Tajik society. Using scientific sources and various progressive views, the cultural renewal of the Republic of Tajikistan is analyzed, taking into account the preservation of national and universal culture.

Keywords: culture, religion, morality, Tajiks, the principle of secularism, spiritual and moral education, cultural security, globalization, transformation of society.

В современном обществе духовно-культурная безопасность занимает важное место. Для формирования личности людей духовно-нравственное воспитание является главным критерием формирования человека в условиях современной глобализации и трансформации общества.

«Управлять всем миром с одного центра или объединить их в один общественный строй невозможно, но существуют общепризнанные ценности, которые объединяют нации и народы мира. В их число входят:

- духовность и мораль всех религий;
- общечеловеческая мораль;
- общечеловеческие ценности и построение гражданского общества, на основе которых объединяются все нации земного шара» - отмечает выдающийся таджикский педагог Лутфуллоев М [1].

Одним из главных культурных признаков в построении демократического и правового государства является формирование духовного облика человека.

До приобретения независимости в Республике Таджикистан в таджикском обществе царила социалистическая культура. Она в основном считалась партийной, и все духовные ценности таджикского общества строились на базе коммунистического и атеистического мировоззрения. Однако, несмотря на это, даже в эпоху бурного развития социализма духовное зерно таджикского общества сохранилась и передавалась от поколения к поколению. К этим духовным ценностям относятся национальная культура, язык, религия, традиции и обряды.

Вопрос духовности и гармоничного развития человека и общества всегда стояли в центре внимания учёных исследовавшие проблему совершенствования человека с позиции влияющих факторов, особенно влияние духовных ценностей на формирование человека и общества.

Проблема культурно-духовного развития таджикского общества методологически рассматривается с точки зрения философской и политической науки. Во всех исторических эпохах, несмотря на экономический уклад, всё-таки доминировали культурно-духовные ценности. До завоевания арабов, компоненты духовной культуры как зороастрийская вера, так и согдийская письменность, имели огромное влияние. В эпоху Саманидов (IX в.) духовные ценности ислама стали основным компонентом таджикской культуры.

Эмомали Рахмон в своей работе «Таджики в зеркале истории» [2] пишет: «несколько слов об истории таджиков. Они являются древнейшей нацией. Несколько веков назад и до сих пор они живут в Центральной Азии и являются наследниками древних арийцев».

По мнению профессора Джалилова А. в ходе борьбы в IX-X вв. сложилась таджикская народность и таджикское централизованное феодальное государство Саманидов, которое охватывало Среднеазиатское междуречье, Хорасан и Северный Афганистан.

Создание собственной государственности и освобождение от гнёта арабского халифата, содействовали творческому росту таджикского народа, сумевшего в

IX-X веков возродить многие культурные традиции своих предков бактрийцев и согдийцев и на их основе создать новые культурные ценности.

Духовные ценности во все времена были стержнем ментальности таджиков. Не зря Шишов А. в своей работе «Таджики» пишет: из среды таджиков образовалось не только высшее интеллигентное сословие страны - духовенство, учителя народных школ, судьи, законодатели, но по тем временам, некоторые из них, захватывали верховную власть в свои руки и становились властителями.

Несмотря на высокие идеалы, идентичность таджикского народа в условиях пережитого социализма всё - таки в этот период были утрачены некоторые духовные ценности, в частности статус таджикского языка и культурные ценности ислама.

«Религия - по мнению политолога Зокирова Г.Н. – как социальное явление, является древней, чем политика и имеет существенное содержание и свойство». После завершения гражданской войны, вопрос сохранения мира после конфликта в Таджикистане, приобрел особое значение» [3].

Религия в основном ислам, занимает важное место в таджикском обществе. 99 % населения Таджикистана составляют мусульмане. Проживают в основном сунниты Ханафитского толкования. В Горно-Бадахшанской Автономной области проживают представители исмаилитов. В целях сохранения духовных традиций таджикского общества по инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона (Указ Президента №538 от 15- сентября 2001 г.) 2009 год был объявлен годом памяти Имама Аъзама Абухнифа – основоположника ханафитского толка ислама. 2009 году в Таджикистане были проведены ряд мероприятий приуроченные к этой знаменательной дате. Личность Имама Аъзама Абуханифа известен не только в исламском мире, но и в этической науке. Имеет свое место и широко популярен. Эмомали Рахмон в своей научной статье «Имоми Аъзам и диалог цивилизации», пишет: «Объявление 2009 года годом Имоми Аъзам, Правительством Республики Таджикистан направлено на глубокое изучение и представление всем слоям общества «этико-правовое» наследие, которое открывает новый путь его изучения. Имоми Аъзам основал правовую школу (фикх), которая устранила конфликт цивилизаций, в рамках развития общеисламской цивилизации». Именно толерантность ханафитского (мазхаба) толка сохранила многоформенность культур и цивилизаций многих народов в рамках ислама, расширяя его влияние».

Ныне появилось множество течений и толков, считающих своё учение как истину в последней инстанции, некоторые из них проповедуют противозаконные идеологические ценности, даже открыто призывают к насилию. Высшая мудрость согласия и примирения, суть которой заключается в терпимости, нашла

отражение в наследии выдающихся представителей таджикского народа, в том числе и в произведениях Великого Имама, основателя толерантного мазхаба в суннизме, прославленного правоведа Абуханифы Нуъмана ибн Сабита, и сегодня она может служить основой и ярким примером диалога различных культур и цивилизаций.

На основе исламских ценностей Великому Иمامу удалось создать для мусульманской общины такой толерантный мазхаб, который в рамках шариата предложил эффективные пути разрешения конфликтов и практического осуществления диалога цивилизации. Без всяких сомнений, суть учения и идей Абуханифы заключается в опоре на высшие общечеловеческие ценности, гуманизм, равенство, защиту сущности и статуса человека, его материальное и нравственное развитие и процветание [4].

Нужно отметить, что таджики на протяжении многих веков, в тесной связи с эволюцией играли большую роль в развитии исламской культуры и цивилизации. Совершенное ознакомление истории ислама без изучения и достойной оценки таджиков нельзя, исходя, из этого нужно отделить ислам от национальной культуры и национальную культуру от ислама. До приобретения государственной независимости в Республике Таджикистан, в разных исторических эпохах, исламская культура внесла свой интеллектуально – духовный вклад в формирование таджикского общества. Религиозная культура в философской и политической литературе считается как разновидность нравственной культурой общества. «Нравственное начало в политике утверждается изнутри из корней человека, а не из внешних принципов общественности» - пишет русский философ Н. Бердяев [5].

Исламская культура традиционно входит в национальную и общечеловеческую культуру. Нация – это исторически сложившаяся общность людей. Племя и народность представляют нацию, но нация не есть их прямое продолжение. Главные признаки нации – общность экономических связей, территория, язык. На этой основе возникает общность духовной жизни, национальные особенности психологии, характера, культуры, сознания, традиции. Единственным признаком науки считается общность психического склада и культуры. Философский вклад культуры не может обойти ещё один аспект взаимосвязи культуры в присутствии в ней разнообразных локальных, региональных, национальных, этнических различий.

Нация, которая лишилась самостоятельного сознания, истории, литературы, обычаев и культурных ценностей, не может защищать свой суверенитет. По своей функции роль нации в формировании политической культуры очень велика. Политическая культура включает в себе все те элементы и феномены общественного сознания, которые связаны с общеполитическими институтами и

политическими процессами. Оказывает свое значительное влияние на формы формирования, функционирования, развития государственных и политических институтов. Придаёт значительность и направление политическому поведению широких масс и населения, в частности. В связи с этим в настоящее время наряду с экономическими, международными, социальными проблемами, важное место занимает политическая культура, духовно-культурная безопасность и формируют новые политические школы в целях безопасности государств. Одной из таких политических школ, является политическая школа уважаемого Эмомали Рахмона, которая существенно повлияла на экономическую, социальную, культурно-духовную сферу общественной жизни Таджикистана в период с 16-ой сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. В ноябре 1992 года, во дворце Арбоб, председателем Верховного Совета Республики Таджикистан был избран уважаемый Эмомали Рахмон. В очень короткий период политической конфронтации, таджикское общество, которое остро нахватало духовно-моральных принципов, нуждалось в политическом диалоге, политической конструктивности и культурной безопасности в целом.

На этой исторической сессии ключевая позиция молодого лидера таджиков выражалась в том, что он сторонник светского демократического государства. Политический принцип секуляризма в обществе в этот исторический момент сохранил две полярные идеологические концепции – светскую и религиозную.

Конечно, в этот период многие скептики сомневались в политической воли и приверженности молодого руководителя. Политический портрет уважаемого Эмомали Рахмона формировался в сложных социально-политических условиях построения демократического, суверенного и светского государства. Взятый его политический курс был незаменимым и не имел альтернативности в этот судьбоносный период таджикского народа.

Происходящие события после распада СССР в странах СНГ поставили новые задачи по воспитанию и обновлению кадров, разработки концептуальных основ развития духовно – культурной безопасности. Перед государством стояли важные задачи – кардинально улучшить работу с населением, с учётом духовно – нравственных качеств, ориентированную на общечеловеческие, гуманистические ценности.

По мнению этнографа З. Мамаджановой, – «Многие ученые считают, что процессы, которые происходят в таджикском обществе, являются закономерным этапом становления самосознания любого народа, и в том числе таджиков, у которых произошли болезненные изменения в социальных связях и, реагируя на эти изменения, закономерно происходит переориентация социокультурных ценностей. Таджикикам пришлось пройти за этот короткий отрезок времени переориентацию культурологических ценностей и выйти на формирование

нового социокультурного пространства, которое выведет их на переходные смысловые звенья, объединяющие все регионы государства к новой форме самоидентификации таджикской нации. Это в основном должно выражаться в национальном самосознании других этносов, живущих в Таджикистане» [6].

Повышение эффективности духовно – нравственного воспитания народа неразрывно связано с совершенствованием научно – методических основ её организации.

Одним из наиболее важных звеньев научной организации духовно – нравственного воспитания является её научное планирование.

Планирование является отражением комплексного подхода к воспитанию. Духовно–нравственное воспитание невозможно осуществить с такими видами воспитания, как профессиональное, правовое, патриотическое, гуманистическое, эстетическое, экологическое и физическое воспитание. Планирование является отражением комплексного подхода к воспитанию человека. Планирование разделяется на комплексные, полугодовые, индивидуальные и исходящие из указаний и предложений Правительства Республики Таджикистан.

В частности, для духовно-нравственного воспитания существуют следующие разделы:

1. Мероприятия по индивидуально духовно-нравственной работе с гражданами.

2. Повышение профессиональных качеств будущих специалистов.

3. Культурно-просветительная работа с населением республики.

4. Воспитательная работа с участием ветеранов труда и войны.

Основными задачами духовно-нравственной работы с гражданами является:

1. Изучение и реализация Указов Президента Республики Таджикистан, другие нормативно - правовые акты, касающиеся совершенствованию духовно-нравственного воспитания в условиях глобализации.

2. Изучение духовно-нравственных изречений классиков таджикской литературы, русское и мировое наследие культуры.

3. Проведение индивидуально духовно – нравственной воспитательной работы с гражданами.

4. Проведение тематических вечеров по проблемам духовно- нравственного воспитания граждан, сотрудничество со СМИ.

5. Приобщение граждан к духовной культуре: посещение театров, музеев, библиотек, выставок, галерей и других культурных ценностей.

Как становится ясно, духовно – нравственное воспитание человека является основой духовно-культурной безопасности.

В современных условиях в Таджикистане активизировался рост самосознания и распространения духовного наследия таджиков как древнейшей

нации с богатым культурным наследием.

Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон о вкладе духовной культуры таджиков в мировую цивилизацию, пишет: «Вклад великих умов нашего народа в развитие мировой цивилизации очень велик. В мировой литературе золотыми буквами написаны имена всемирно известного Рудаки, Фирдоуси, Саади, Хафиз, Руми, Н. Хисрава и многих других представителей таджикской литературы» [7].

Разрабатываются комплексные меры духовно - нравственного воспитания граждан, вносятся предложения по совершенствованию духовно-культурной безопасности.

В целях улучшения данной работы необходимо:

1. Закрепление системы мер и требований к духовно-воспитательной работе, принятие ведомственного нормативного документа, который должен обязать руководителей всех уровней рассматривать воспитательную работу как одну из приоритетных направлений своей деятельности.

2. Немаловажное значение имеет институт поручительства.

Здесь следует отметить, что этот институт не новый, но использование в качестве поручителей людей среднего и старшего возраста, которые ещё помнят, как, когда-то относились к духовным ценностям представители старшего поколения.

Придать мощный импульс институту «Совет ветеранов», который обладает большим потенциалом в деле воспитания молодёжи.

3. Воспитательная работа должна, проводиться в тесной связи с социально-экономическими и правовыми условиями.

При планировании мероприятий воспитательного характера сделать уклон на совершенствование патриотического воспитания граждан, посредством введения исторической и музейной работы.

4. Использовать духовно – нравственный потенциал в работе по формированию положительного имиджа человека путём обращения к ценностям национального самосознания, чувствам национальной гордости, патриотизму.

5. Осуществить разработку новых учебных планов и программ переподготовки и повышения квалификации руководителей министерств и ведомств по организации духовно-воспитательной работы с гражданами.

Таким образом, в условиях глобализации и трансформации общества, навязывание чужой идеологии со стороны различных стран и геополитические интересы вызывают опасение в сфере духовно – культурной безопасности Республики Таджикистан.

Для обеспечения духовно – культурной безопасности Республики Таджикистан и противодействия росту радикализма в обществе, авторы предлагают активно вести духовно – просветительскую работу с

общественностью, соответствующими ведомствами Таджикистана и необходимость координирование своей деятельности в этом направлении.

Литература

1. Лутфуллоев М. Спасение через высокое моральное воспитание общечеловеческих ценностей (на таджикском языке). // Вахдат, 2002, – №3. – С.4.
2. Рахмонов Эмомали. Таджики в зеркале истории. – Душанбе: Ирфон, 1997. – С.4 (на таджикском языке).
3. Зокиров Г.Н. Политология (на таджикском языке). – Душанбе: Матбуот, 2003, – С.528–531.
4. Раджабов С.А. Международно-правовые аспекты учения Абуханифы и его значение. //Труды Академии №1. - Душанбе. 2010. – С.11–12.
5. Бердяев Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. – М.: МГУ,1990. - С.186.
6. Мамаджонова З. Национальные отношения в Таджикистане. Этносы Таджикистана: реальность и перспективы развития // Бизнес и политика. – №6. 2002.
7. Рахмонов Эмомали. Таджики в зеркале истории – Душанбе, Ирфон,1997. – С.6 (на таджикском языке).

УДК 347

ИНКИШОФИ ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ТАРАФҲОИ АҚДИ НИКОҲ

Файзова М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: faizova_m@mail.ru

Аннотатсия. Дар хусуси мақоми ҳуқуқӣ ва вазъи ҳуқуқӣ баъзе гуногунандешӣ ҷой дорад. Ба мард ва зан аз лаҳзаи бақайдгирии ақди никоҳ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ақди никоҳ дода мешаванд, яъне аз ҳамин лаҳза онҳо субъектҳои ҳуқуқу уҳдадориҳои аз тарафи давлат ба онҳо додашуда мегарданд. Бинобар ин, аз ин лаҳза онҳо мақоми ҳуқуқии зану шавҳарро пайдо меkunанд. Нисбати онҳо дигар меъёрҳои ҳуқуқи оила, ки муносибатҳои онҳоро ҳамчун муносибатҳои байни зану мард танзим меkunанд, паҳн мегардад.

Калидвожаҳо: инкишоф, вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ, тарафҳо, ақди никоҳ.

РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ СТОРОН БРАКА

Фаизова М.

Таджикский национальный университет

Аннотация. Существуют некоторые разногласия относительно правового положения и правового статуса. Мужчина и женщина наделяются правами и обязанностями брака с момента регистрации брака, то есть с этого момента они становятся субъектами прав и обязанностей, данных им государством. Следовательно, с этого момента они приобретают правовой статус мужа и жены. На них распространяются иные нормы семейного права, регулирующие их отношения как отношения между мужчиной и женщиной.

Ключевые слова: развитие, правовой статус, правовое положение, стороны, брак.

DEVELOPMENT OF THE LEGAL STATUS OF THE PARTIES TO MARRIAGE

Faizova M.

Tajik National University

Annotation. There are some disagreements regarding the legal status and legal status. A man and a woman are granted the rights and obligations of marriage from the moment of registration of the marriage, that is, from that moment they become subjects of the rights and obligations granted to them by the state. Consequently, from that moment they acquire the legal status of husband and wife. They are subject to other rules of family law, regulating their relationship as a relationship between a man and a woman.

Key words: development, legal status, legal position, parties, marriage.

Тибқи қонунгузории амалкунандаи оила, занон ва мардон пас аз расидан ба синни никоҳ, яъне ҳаждаҳсолагӣ метавонанд дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ никоҳ банданд. Аммо имкони паст кардани синни никоҳ вучуд дорад, ки ин ба тарафҳо ақди никоҳ таъсири муайян мерасонад [1, с. 145]. Асосҳо метавонанд сабабҳои узрнок, аз ҷумла ҳомиладорӣ ё таваллуди кӯдак, инчунин эмансипатсияи ашхоси ба синни никоҳӣ нарасида бошанд. Бо қисми аввали сабабҳо ҳама чиз равшан аст, вале масъалаи эмансипатсияи наврасон, ақди никоҳ бастан ва имзои шартномаи никоҳ аз ҷониби наврасон саволҳои зиёдеро ба миён меорад.

Дар хусуси мақоми ҳуқуқӣ ва вазъи ҳуқуқӣ баъзе гуногунандешӣ чой дорад. Мавқеи мо ин аст, ки дар робита ба мавзуи таҳқиқоти мо категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ»-ро метавон ҳамчун мафҳумҳои якхела танҳо ба маънои васеъ ҳисобид. Мо чунин мешуморем, ки зану шавҳар субъектҳои махсуси ҳуқуқ буда, хусусияти онҳо танҳо дар вақте зоҳир мегардад, ки онҳо иштирокчиёни якҷояи ин ё он муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Ва дар чунин ҳолатҳо категорияи «мақоми ҳуқуқӣ» нисбат ба зану шавҳар ҳамчун субъекти ҳуқуқ татбиқ мегардад.

Мақоми ҳуқуқии зану шавҳар ҳамчун маҷмӯи ҳуқуку озодиҳои зану шавҳар, ки аз ҷониби давлат кафолат дода шудаанд, инчунин вазифаю уҳдадориҳо дар

оила муайян карда мешаванд. Вазъи ҳуқукии зану шавҳар қобилияти иштирокчии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо меъёрҳои қонунгузории амалкунанда, пеш аз ҳама муносибатҳои ақди никоҳ танзим мешаванд, ба ҳисоб меравад [2, с. 75]. Ҳамин тариқ, ба мард ва зан аз лаҳзаи бақайдгирии ақди никоҳ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ақди никоҳ дода мешаванд, яъне аз ҳамин лаҳза онҳо субъектҳои ҳуқуқи уҳдадориҳои аз тарафи давлат ба онҳо додашуда мегарданд. Бинобар ин, аз ин лаҳза онҳо мақоми ҳуқукии зану шавҳарро пайдо мекунанд. Нисбати онҳо дигар меъёрҳои ҳуқуқи оила, ки муносибатҳои онҳоро ҳамчун муносибатҳои байни зану мард танзим мекунанд, паҳн мегардад. Дар айни замон ин муносибатҳо, сарфи назар аз намудашон, хусусиятҳои умумӣ доранд. Якум, ин таркиби субъективӣ: танҳо зану шавҳар субъектҳо шуда метавонанд, дуюм, баробарии ҳуқуқи уҳдадориҳои зану шавҳар дар оила. Ин хусусият ҳамчун принципи асосии ҳуқуқи оила эълон карда шудааст.

Дар ҳоли ҳозир никоҳи воқеии зану мард ё маъмулан “никоҳи шаҳрвандӣ” ё “ҳамзистии муштарак” низ маъруфияти зиёд пайдо мекунад. Чунин зиндагии муштарак, ки аз замони ҳуқуқи римӣ маълум буд, «конкубинат» номида мешуд. И.А. Покровский дар экскурсияи мухтасари худ қайд мекунад, ки конкубинат як навъ ивазкунандаи ақди никоҳ мешумориданд ва онҳо меғуфтанд, ки «*concubina ab uxore solo dilectu separatur*» («конкубинат аз зани худ танҳо бо ихтиёри худ фарқ мекунад», гарчанде ки ин аз он дур аст) [3]. Дар паҳлӯи ақди никоҳ ба маънои аслии калима, ҳамзистии никоҳӣ, ба ибораи дигар, дараҷаи поёнтар – баъзе “*inaequale conjugium*” («никоҳи нобаробар») ба вучуд омадааст. Ҳамин тариқ, мо метавонем бигӯем, ки ақди никоҳ факти ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибатҳои муайяни ҳуқукии маданияро ба вучуд меорад ва шартномаи ақди никоҳ «уҳдадорӣ» зану шавҳар мебошад.

Таркиби субъективии шартномаи никоҳ ба хусусияте дахл дорад, ки имкон медиҳад дар бораи мавҷудияти хусусиятҳои мушаххаси сохтори шартномавӣ сухан ронем. Қонунгузории оилавӣ ду гурӯҳи шахсон – субъектҳои шартномаи никоҳро нишон медиҳад: 1) шахсони дар ақди никоҳ қарордошта ва 2) шахсоне, ки ақди никоҳ мебанданд. Ва агар шахсияти ҳуқукии гурӯҳи якуми шахсон ҳамчун субъекти шартномаи никоҳ бешубҳа бошад, он гоҳ шахсони ба гурӯҳи дуюм дохилшаванда мавқеи номуайян доранд. Аз ҷумла, саволе ба миён меояд, ки дар кадом лаҳза шахсони дар ақди никоҳ қарорнадошта метавонанд мавқеи субъекти шартномаи ақди никоҳро пайдо кунанд, яъне, аз кадом лаҳза метавон шартнома банданд? Масъалаи зикршуда аз ҷумлаи масъалаҳои баҳснок маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, як қатор олимон бар ин назаранд, ки ба гурӯҳи шахсони ба ақди никоҳ воридшаванда танҳо онҳое дохил мешаванд, ки дар оянда ният доранд бо тартиби муқарраршуда ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аризаӣ

дахлдор пешниҳод кунанд [4]. Дар чаҳорчӯби ин бархӯрд пешниҳод шудааст, ки шахсони ба ақди никоҳ воридшаванда зан ва марде ҳисобида шаванд, ки нияти ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ворид шудан доранд, на танҳо онҳое, ки бо тартиби муқарраршуда ба мақомоти дахлдор ариза пешниҳод кардаанд [5]. Гурӯҳ дигар мегӯянд, ки афроде, ки ба ақди никоҳ ворид мешаванд, танҳо онҳое буда метавонанд, ки бо пешниҳоди ариза ба идораи САҲШ чунин хоҳишро изҳор кардаанд [6].

Бар ҳилофи охирин шахрвандоне, ки танҳо нияти ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ворид шуданро доранд, вале дар ин бора бо тартиби муқарраршуда изҳор накардаанд (шахсоне, ки дар шакли муқарраршуда хоҳиши худро баён накардаанд ё ба синни никоҳ нарасидаанд), қонунгузор чунин шахсонро ҳамчун шахсоне, ки хоҳиши бастанӣ ақди никоҳ доранд, муайян мекунад [7, с. 12]. Ин мавқеъро аксарияти олимони ҷонибдорӣ мекунанд, дар ҳоле ки дар адабиёти махсус ба беаҳамиятии чунин муомила маҳз аз он сабаб таваҷҷӯҳи хоса дода мешавад, ки шахрвандон, гарчанде ки хоҳиши бастанӣ ақди никоҳ доранд, бо пешниҳоди аризаи дахлдор хоҳиши худро баён накардаанд [8, с. 87]. Ин маънои онро дорад, ки шартномаи ақди никоҳ аз ҷониби шахсоне баства мешавад, ки танҳо хоҳиши бастанӣ муносибатҳои ақди никоҳро доранд, вале онро бо тартиби муқарраршуда баён накардаанд, ба аломатҳои муомилоти безътиборе, ки дар таркиби субъективӣ нуқсон доранд, меафтад, ки боиси оқибатҳои муайяни ҳуқуқӣ мегардад. Ҳамин тариқ, ақди никоҳ ба қайд гирифта намешавад ва шартномаи никоҳи басташуда эътибори қонунӣ нахоҳад дошт.

Ба фикри мо, хоҳиши ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ дохил шудан танҳо дар ҳолатҳои амалҳои ҳуқуқие, ки боиси оқибатҳои муайян мегарданд, характери ҳуқуқӣ пайдо мекунад. Аз ҷумла, шахсоне, ки хоҳиши ақди никоҳ доранд бояд мувофиқи тартиби муқарраршуда ба мақомоти САҲШ ариза пешниҳод кунанд. Аз ин рӯ, ба ғайр аз шахсони дар ақди никоҳ қарордошта, шахсоне, ки ният ва хоҳиши ақди никоҳ доранд, низ метавонанд шартномаи ақди никоҳ банданд, вале танҳо аз лаҳзаи додани аризаи дахлдор.

Коллективи муаллифон А.В. Бегичев ва Е.Е. Фролов қайд мекунад, ки субъекти ҳуқуқ дар навбати худ ба маҷмӯи ҳуқуқҳо дода мешавад ва нотариус бошад, аз рӯи табиати худ ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муомилоти маданӣ нигаронида шудааст [9]. Нотариус дар тасдиқи шартномаи ақди никоҳ ханӯз нақши муҳим мебозад, вале ҳангоми муайян кардани талаботи иловагӣ, ба монанди пешниҳоди розигии падару модар барои тасдиқи шартномаи ақди никоҳ нотариус ба таври илова ба сифати як навъ кафили ҳуқуқҳои ноболиғони эмансипатсияшуда баромад мекунад [1, с.146]. Ҳамин тавр, қайд кардан зарур аст, ки аксари олимони ба вуҷуд омадани институти ақди никоҳ марҳилаи мантиқии инкишофи ҳуқуқ ва муносибатҳои шартномавиро медонанд.

Аз рӯи моҳияти ҳуқуқиаш шартномаи ақди никоҳи дорои хусусиятҳои ба худ хос як намуди шартномаи ҳуқуқии маданӣ мебошад. Қонунгузориҳои муосир муқаррароти зарурии ин намуди шартномаро ба таври кофӣ тавсиф намекунад.

Ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикршударо ҷамъбаст намуда, мо қайд мекунем, ки шартномаи ақди никоҳ як амалиёти ҳуқуқи маданӣ мебошад, зеро имкони бастании шартномаи ақди никоҳ ҳам дар Кодекси маданӣ ва ҳам Кодекси оила пешбинӣ шудааст. Илова бар ин, тағйирот ва тартиби қатъ кардани чунин шартномаҳо бо меъёрҳои қонунгузориҳои маданӣ танзим карда мешаванд, дар ҳоле ки Кодекси оила тартиби махсуси бастан ва қатъи шартномаи никоҳро дар бар намегирад. Масъалаи таркиби предмети шартномаи никоҳ номуайян боқӣ мемонад, зеро дар айни замон ба категорияи субъектҳо шахсони расман никоҳдоранд, инчунин шахсоне, ки нияти бастании ақди никоҳи қонунӣ доранд, ноболиғони эмансипатсияшуда ва шахсонро дар бар мегиранд, ки то бақайдгирӣ ақди никоҳ зану шавҳари воқеӣ мебошанд. Ҳар як категорияи субъектон тавзеҳоти алоҳидаро талаб мекунанд. Эҳтимол аст, ки бо пайдо шудани моддаҳои иловагӣ дар Кодекси оила ба танзими шартномаҳои ақди никоҳ, бахусус таркиби субъективӣ, маъруфияти ин гуна созишномаҳо афзоиш ёфта, шумораи даъвоҳои марбут ба муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ кам шавад.

Адабиёт

1. Брачный договор: субъектный состав и особенности заключения в РФ // Аграрное и земельное право. – 2020. – № 6. – С. 145-148.
2. Яковлева Е.А. К вопросу о правовом статусе супругов как субъектов личных неимущественных прав в семье // Пробелы в российском законодательстве. – 2015. – №5. – С. 74-78.
3. Покровский И.А. История римского права. Вступит, статья, переводы с лат., научн. ред. и коммент. А.Д. Рудокваса. – СПб.: Издательско-торговый дом Летний Сад, 1998. – 560 с.
4. Швец А.В., Чубукина А.Е. Правовая природа брачного договора // Нотариус. – 2022. – №1. – С. 28-31.
5. Семейное право: учебник / Б.М. Гонгало, П.В. Крашенинников, Л.Ю. Михеева и др.; под ред. П. В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2019. – 318 с.
6. Логвина С. Брачный договор // Административное право. – 2020. – № 3. – С. 27-32.
7. Бакаева И.В. Договорный режим имущества супругов: брачный договор // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2019. – №1. – С.12-18.
8. Толстикова О.М. Правовая природа брачного договора в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 224 с.
9. Бегичев А.В. Актуальные проблемы нотариата как эффективного правозащитного механизма // Правозащитник. – 2016. – № 6. – С.3.

**ҲАМКОРИИ МУҒАТТИШ ВА КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ
АМАЛИКУНАНДАИ ҶОҶ ДАР МАВРИДИ ОШКОР ВА ТАҒТИШИ
ХУДКУШИИ ДАР ЗАМИНАИ СОДИР КАРДАНИ ОДАМКУШИ
СОДИРШУДА**

Ҳабибзода Н.Х.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

E-mail: khabibzoda_nh@mail.ru

Анотатсия. Дар мақолаи мазкуо мсалаҳои Ҳамкорию муғаттиши ва кормандони мақомоти амаликунандаи ҶОҶ дар мавриди ошкор ва тағтиши худкушии дар заминаи содир кардани одамкушӣ содиришуда мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор идода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳамкори, муғаттиш, мақомоти амаликунандаи ҶОҶ, ошкор ва тағтиши ҷинойт, худкушӣ, одамкушӣ.

**СОТРУДНИЧЕСТВО СЛЕДОВАТЕЛЯ И СОТРУДНИКОВ
ПРАВООПЫЛНТЕЛЬНОГО ОРГАНА В ДЕЛЕ ОБНАРУЖЕНИЯ И
РАССЛЕДОВАНИЯ САМОУБИЙСТВ В СФЕРЕ СОВЕРШЕНИЯ УБИЙСТВ**

Ҳабибзода Н.Х.

Таджикский Национальный университет

Аннотация. Взаимодействие следователя и органов осуществляющего ОРД при выявлении расследовании самоубийств, совершенных в связи с совершением убийства. В содержании статьи научному исследованию подлежат вопросы взаимодействия следователя и сотрудников органов исполнительной власти Федеральной службы безопасности при раскрытии и расследовании самоубийств, совершенных при совершении убийства.

Ключевые слова: взаимодействие, следователь, правоохранительный орган, раскрытие и расследование преступлений, самоубийство, убийство.

**COOPERATION OF THE INVESTIGATOR AND THE EMPLOYEES OF THE LAW
IMPLEMENTING AUTHORITY IN THE CASE OF DISCOVERY AND INVESTIGATION
OF SUICIDE IN THE FIELD OF COMMITMENT OF HOMICIDE**

Habibzoda N.Kh.

Tajik National University

Annotation. Interaction of the investigator and the bodies implementing the operational search activities in identifying and investigating suicides committed in connection with the commission of murder. The content of the article is subject to scientific research on the issues of interaction between the investigator and employees of the executive bodies of the Federal Security Service in solving and investigating suicides committed during the commission of murder.

Key words: Interaction, investigator, law enforcement agency, crime detection and investigation, suicide, murder.

Муайян кардани шахсияти ҷинояткор дар мавриди тағтиши одамкушӣ, ҳамзамон ҷустуҷӯ намудани ӯ яке аз амалҳои аввалиндараҷаи тағтишӣ ба шумор меравад.

Ба чамъият хавфнокии ҷинойт ва омилҳое, ки ин кирдорро ошкор мекунанд, дар ҳамкориҳои пайваста ва ҷонноки муфаттиш бо кормандоне, ки ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиро [1, с.187-188] анҷом медиҳанд, ба шумор рафта онҳоро вазифадор менамояд, ки ҷиҳати фавран ҷустуҷӯ намудани ҷинойткор ва дастгир кардани ӯ ҷораҳои таъҷилии андешанд.

Дар баробари ин, аҳамияти ҳамкориҳои кормандони оперативӣ ва муфаттиш аз он иборат аст, ки фаъолияти мурофиавии муфаттиш бе истифодаи усулҳои ғайримурофиавӣ (ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ) ғайриимкон мебошад [2, с.80]. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бидуни истифодаи минбаъдаи натиҷаҳои он дар мурофиаи ҷинойтӣ бемақсад аст.

Корманди оперативӣ - шахси мансабдори мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯист, ки бевосита ё қисман фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро анҷом медиҳад, фаҳмида мешавад

Масъалаи ҳамкориҳои муфаттиш бо кормандони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва роҳҳои ҳалли он аз ҷониби асосгузори илми криминалистика Ганс Гросс чунин баррасӣ шуда буд: “Мавқеи дурусти кормандони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар он сурат муайян мешавад, ки агар муфаттиш дар назди кормандони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ худро на баланд бардорад ва на паст кунад ва барои манфиати кор бо вай якҷоя кор кунад, дар бораи ҳолатҳои нави ба даст овардааш ба ӯ пайваста хабар диҳад. Вай бояд боисрор талаб кунад, корро тавре ба роҳ гузорад, то ин ки самти амалҳои кормандони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ пурра ба ихтиёри вай гузарад, то ин ки ҳеҷ чизе бе огоҳии ӯ рӯй надиҳад, тамоми супоришҳои ӯ мувофиқи дастури ӯ иҷро карда шаванд. Бо чунин мавқеъ, ҳар як корманди кормандони амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки ба вазифаи худ содиқ аст, бо хоҳиши худ, ихтиёран ба ин гуна вазъият розӣ мешавад ва ин ба манфиати адолат нафъ мебахшад» [3, с.22].

Забоншиносон (лингвистон) бошанд, ба маънои васеи ҳамкориро чунин маънидод мекунанд – ин “алоқа ва дастгирии байниҳамдигарӣ, ҳамоҳангсозии амалҳои мебошад, ки барои муваффақ шудан ба мақсади муайян нигаронида шудааст» [4, с. 71].

Ба маънои васеи ин калима, чунон ки забоншиносон онро маънидод мекунанд, мутақобила «муошират ва дастгирии мутақобила, ҳамоҳангсозии амалҳои мебошад, ки ба ноил шудан ба ҳадафи мушаххас нигаронида шудаанд».

Ҷиҳати мазмуни ҳамкорӣ тафсирҳои гуногун вучуд доранд. Чуноне ки В.И. Жилев зери ибораи ҳамкорӣ «фаъолияти муфаттиш бо мақомоти таҳқиқ дар тафтиши ҷинойтҳо, ки маҷмӯи амалҳои мурофиавию оперативиро дар назар

дорад ва ҳар кадоми онҳоро дар доираи салоҳиятҳое, ки қонун ба онҳо додааст, мувофиқи вазифаашон анҷом медиҳад» [5, с. 11-15], шарҳ додааст.

Таърифи аслан монанди ҳамкорӣ аз ҷониби И.Ф. Герасимов дода шудааст. И.Ф. Герасимов пешниҳод намуд, ки ҳамкориҳои мақомоти тафтиши пешакӣ ва таҳқиқ дар асоси қонун ва вазифаҳои умумӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ, дуруст ба ҳам пайвастан ва истифодаи самараноки ваколатҳо, усулҳо ва шаклҳои фаъолият, ки ба ҳар кадоми ин мақомотҳо хос буда, ба ошкор кардан, тафтиш ва пешгирӣ кардани ҷиноятҳо нигаронида шудааст [6, с.125].

А.Н. Василев чунин мешуморид, ки ҳамкориҳои муфаттишон ва мақомоти таҳқиқ ин тарзи тактикийи тафтиши ҷиноятҳо мебошад, ки бо асосҳои илмӣ меҳнат [7, с. 61] асос ёфтааст. Ў ба тарзи тактикийи ин гуна ҳамкорӣ омилҳои зеринро мансуб донист:

- 1) бо роҳи амалиёти оперативӣ муайян намудани зарурияти гузаронидани амали тафтишӣ;
- 2) фароҳам овардани шароити мусоид барои амали тафтишӣ;
- 3) дастгирии мувозии амали тафтишӣ;
- 4) инкишофи натиҷаҳои амали тафтишӣ.

К. Бегалиев ва В.И. Попов ҳамкориро ҳамчун усули тафтиш муаррифӣ кардаанд, ки дар рафти он тарзҳои гуногуни тактикийи кӯмак ба муфаттиш бо воситаҳои оперативӣ [8, с. 61] ба кор бурда мешаванд.

Н.А. Аменитская чунин меҳисобад, ки ҳамкориҳои муфаттишон ва мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (дар мақомоти қорҳои дохилӣ) «дар асоси қонун ва санадҳои зерқонунӣ мувофиқашуда, бинобар мақсади фаъолият бо истифода бурдан аз ваколатҳои махсус, усулҳо ва шаклҳои ба ҳар як тарафҳои мутақобила хос, дар системае, ки самти асосии фаъолият барои муайян кардани шахсро дорад, ки ҷиноят содир кардааст ва боэътимод муқаррар намудани гуноҳи вайро дорад, то ин ки суд масъалаи ҷазои одилонаи ӯро ҳал кунад [9, с. 201].

Муқарраротҳои дигаре низ мавҷуданд, ки дар мавриди омӯзиши онҳо Н.П. Фролкин ва В.Ф. Козлов аломатҳои ҳамкориҳои байни воҳидҳои тафтишӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯиро ҷудо кардаанд:

- 1) мувофиқати фаъолияти воҳидҳои тафтишӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ аз рӯйи мақсад – ҳалли масъалаҳои пешбурди парвандаи ҷиноятӣ (пешгирӣ кардан, ошкор кардан ва тафтиши ҷиноят);
- 2) ба мақсади ягона тобеъ гардонидани фаъолияти воҳидҳои тафтишӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ;
- 3) фаъолияти воҳидҳои тафтишӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бояд ба меъёрҳои қонуние, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (ҳам қонунгузорӣ ва ҳам дар зерқонунҳо) муқаррар шудаанд, асос ёбанд;

4) мувофиқ истифода бурдани воситаҳо ва усулҳои ба ҳар як субъекти ҳамкорӣ [10, с.18] ҳос аст.

Тавре ки А.Ф. Козусев дуруст қайд кардааст, ҳамкориҳои мутақобилаи муфаттишон ва воҳидҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ маънои тобеияти расмӣ, муттаҳидшавии фаъолияти муҳофизатӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯиро надорад.

«Ҳар кадоми онҳо мақомоти мустақил ба шумор рафта, аз рӯи салоҳиятҳои худ амал мекунанд. Сарфи назар ҷиҳати ошкор кардани ҷиноятҳо вазифаҳои онҳо умумӣ бошанд ҳам, валекин воситаҳои усулҳо барои ҳалли онҳо гуногунанд» [11, с. 20].

Фаъолияти мутабиқшуда ва ба мақсад мувофиқи кормандони оперативӣ ва муфаттишон бояд ҳамчун «сохтори инкишофёфтаи маҷмӯи тақдирӣ амалҳои дахлдор ба назар гирифта шавад» [12, с. 40].

Чунин фаъолияти якҷоя дар марҳилаҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ ва марҳилаи ибтидоии тафтиш дар аксар мавридҳо, дар ҳолатҳои набудани маълумоти пурра оид ба вазъи ҷиноят ва маҳдудияти муҳлат анҷом дода мешавад [13, с. 14].

Дар марҳилаи ибтидоии тафтиши одамкушӣ вобаста ба ҳудкушии ҷинояткор ҳамкориҳои муфаттиш бо мақомоти таҳқиқ вазифаҳои зерин бояд ҳал карда шаванд:

1) муайян намудани маълумот дар бораи шахсияти ҷабрдида (ҳо) ва ҷинояткор;

2) муайян намудани шохидоне, ки одамкушӣ ва ҳудкуширо мушоҳида карда метавонистанд, инчунин шахсоне, ки то омадани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҷойи ҳодиса ҳозир шуда буданд;

3) дар сурати набудани ҷасади ҷинояткор, оломи ҷиноят ва предметҳои арзишноки ба ҷабрдида тааллуқдошта дар ҷойи ҳодиса, ташкил намудани кофтукови предметҳо ва ҷустуҷӯи ҷинояткор (ҳангоми муайян кардани шахсияти ӯ);

4) ҷамъоварӣ ва санҷиши дигар маълумоти зарурӣ барои пешбурди таҳминҳо.

Тавре ки қаблан қайд карда шуд, дар ҷараёни тафтиши одамкушӣ, аксар вақт яке аз мушкилтарин вазифаҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муайян ва ҷустуҷӯ кардани шахсияти гумонбаршуда ба шумор меравад [14, с. 75]. Барои ин муфаттиш бояд маълумоти муайяни воқеӣ дошта бошад, яъне далелҳои ҷамъовариқардашуда ва маълумоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки аз мақомоти таҳқиқ гирифта шудаанд.

Чунин маълумот имкон медиҳад, ки таҳминҳои ҳодисаи руҳдода пешниҳод карда шаванд ва дар бораи он ки ҷинояткори фирорӣ айнаи ҳол дар кадом маҳал ҷустуҷӯ карда шавад, ӯ кист ва айнаи замон дар кучо қарор дошта бошад [15, с. 154-155].

Ҳангоми ҷустуҷӯи ҷинояткоре, ки амалҳои зӯроварӣ содир кардааст, доништан муҳим аст, ки ҷинояткор пас аз содир кардани ҷиноят ба кучо меравад.

Дар баъзе ҳолатҳо, мавридҳо ин гуна ҷинояткор ҷойҳои хилват, камодам (болохонаи бино, соҳили обанбор) пайдо мекунад ва дар он ҷо худкушӣ мекунад.

Аксар вақт ҷинояткор ба хона бармегардад, зеро дар он ҷо ӯ худро дилпуруна ҳис мекунад "ва он ҷо шарт ва ҳатмӣ нест, ки хонаи шахсии ӯ бошад» [16, с. 11-15]. Агар дар бораи чунин шахс маълумоти оперативӣ мавҷуд бошад, тафтиши он бояд ҳатто дар ҳолати худкушии шахси тафтишшаванда самаранок анҷом дода шавад.

Тахмини криминалистӣ, ки дар чараёни тафтиши ҷиноятҳо пешниҳод шудааст, аз рӯйи табиати худ як намуди фарзияи илмӣ мебошад. Дар ҷанбаи баррасишуда он модели фикррониро дар бар мегирад, ки дар асоси тавсифи аломатҳои ҷисмонӣ, равоӣ ва иҷтимоии шахси гунаҳкор, амалҳои эҳтимолии баъди ҷиноятии ӯ асос ёфтаанд [17, с. 56-59].

Усулҳои мавҷуданд, ки ба принципҳои математикии шахсияти ҷиноятсодиркарда аз рӯйи маълумот оид ба тарзи содир кардани ҷиноят ва шахсияти ҷабрдида асос ёфтаанд, вале сифати ин амсиласозии эҳтимолий-омориро олий номидан мумкин нест [18, с. 122].

Аз рӯйи парвандаҳои одамкушӣ, ки гумонбаршуда аз ҷойи ҳодиса фирор карда, баъдан даст ба худкушӣ задааст, ду вариант вучуд дорад:

- а) шахсияти қотил муайян карда шуда, ӯ дар ҷустуҷӯ қарор дорад;
- б) шахсияти ҷинояткор номаълум аст [19, с. 84-85].

Дар ҳолати охир далели худкушии чунин шахсро мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бидуни иртибот бо куштори ошкорнагардида дарк мекунанд [20, с. 156].

Бо дарназардошти гуфтаҳои дар боло зикргардида, ҳангоми ошкор ва тафтиши одамкушӣ омили эҳтимолии худкушии ҷинояткори пинҳоншуда пас аз содир кардани ҷиноят ба назар мерасад, ки он муайян кардани даст доштани эҳтимолияти худкушӣ (дар мадди аввал, дар маҳалли одамкушии содиргардидаро) дар ҷинояти тафтишшавандаро талаб мекунад.

Ҳангоми гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ оид ба парвандаҳои куштор бо худкушии пас аз содир кардани ҷиноят (сӯиқасди худкушӣ)-и гунаҳкор пурсиш, ки аз ҷониби кормандони оперативӣ сари вақт гузаронида мешавад, аҳамияти аввалиндараҷа дошта метавонад.

Таҷрибаҳои оперативӣ, тафтишӣ, судӣ ва тиббӣ якҷанд ҳолатҳои медонанд, ки шахсе, ки дар шароити номуайяний ҷароҳатҳои вазнини ҷисмонӣ гирифтааст, имкон дошт, ки то фаро расидани маргаш дар бораи ҷароҳатҳои гирифтааш хабар диҳад [21, с. 229].

Ин ба ном «ба чароҳатҳои мутлақи марговар» [22, с. 85-87] низ тааллуқ дорад. Дар чунин ҳолатҳо тартиб додани протоколи пурсиш аз ҷабрдида ғайриимкон аст, зеро ҳуди парвандаи ҷиноятӣ ҳанӯз оғоз нашудааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло мафҳуми зеринро пешниҳод кардан мумкин аст: худкушии пас аз содир кардани ҷиноят (посткриминальный суицид) – ин ихтиёран, қасдан аз ҳаёт маҳрум кардани гунаҳкор дарҳол пас аз содир намудани ҷиноят ё баъди чанд муддат, ки дар натиҷаи содир намудани ҷиноят сабаб шудааст, мебошад.

Худкушии пас аз содир кардани ҷиноят (сӯиқасд ба худкушии пас аз ҷиноят) яке аз тарзҳои муқовимат бо тафтиши ҷиноятҳо буда, як қатор хусусиятҳои хос дорад, вобаста ба тавсифи субъект, ангежа ва мақсади рафтори ӯ, замон ва ҷойи муқовимат.

Аз ҷониби ҷинояткор пинҳон кардани ҷиноят як шакли муқовимат ба тафтиш буда, аз тарзҳои зерин, аз қабili пинҳон доштан, несту нобуд кардан, рӯйпӯш кардан, сохтакории пайҳои ҷиноят иборат аст.

Худкушии пас аз ҷинояти содиргардида ба ҳайси яке аз тарзҳои пинҳон кардани ҷиноят дохил мешавад, зеро ҷинояткор пас аз содир кардани ҷиноят, бо мақсади саркашӣ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ худро аз ҳаёт маҳрум месозад.

Адабиёт

1. Шумилов А. Ю. Оперативно- розыскная энциклопедия. – М., 2004. – С. 187–188.
2. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991. – С. 80.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Москва : Лекс Эст, 2002. – С. 22.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 72 500 слов и 7 500 фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры. – Москва : Азъ, 1992. – С. 71.
5. Гросс П. Розыскные меры, принимаемые на основании результатов осмотра места происшествия при убийствах / П. Гросс // Экспертиза при расследовании преступлений. Вильнюс, 1967. Вып. 6. С. 11-15.
6. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов; Свердлов. юр. ин-т. Свердловск: Сред. Уральск. кн. изд-во, 1975. – С. 125.
7. Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий // Социалистическая законность. 1977. № 6. – С. 61.
8. Бегалиев К. А. Теоретические вопросы осмотра места происшествия / К. А. Бегалиев, В. И. Попов // Вопросы борьбы с преступностью / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1983. Вып. 39. – С. 61.

9. Аменицкая Н. А. Взаимодействие следователя и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, в раскрытии и расследовании преступлений (в ОВД) : диссертация на соискание кандидата юридических наук / Н. А. Аменицкая; Нижегород. акад. МВД России. – Нижний Новгород, 2006. – 201 с.
10. Фролкин Н. П. К вопросу о понятии взаимодействия следственных и оперативно-розыскных подразделений при расследовании преступлений / Н. П. Фролкин, В. Ф. Козлов // Оперативник (Сыщик). 2010. № 4 (25). – С. 18.
11. Козусев А. Ф. Надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности / А. Ф. Козусев // Законность. 1997. № 2. – С. 20.
12. Бертовский Л. В. Проблемы теории и практики выявления и расследования преступного нарушения правил экономической деятельности: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. – М., 2005. – С. 40.
13. Тимофеева А. В. Криминалистическое моделирование неизвестного преступника по признакам и свойствам, отображаемым в следах преступления: автореферат диссертации на соискание кандидата юридических наук / А. В. Тимофеева: Юж.-Ур. гос. ун-т. – Челябинск, 2010. – С. 14.
14. Ковалев А. И. Улики поведения и их роль в расследовании преступлений : диссертация на соискание кандидата юридических наук / А. И. Ковалев; Свердл. юр. ин-т. – Свердловск, 1974. – 75 с.
15. Зеленковский С. П. О вероятностно-статистическом моделировании признаков лица, совершившего убийство / С. П. Зеленковский // Криминалистика и судебная экспертиза: республиканский межведомственный научно-методический сборник / отв. ред. А. Е. Яворский. Киев, 1982. Вып. 25. – С. 21–35
16. Гросс П. Розыскные меры, принимаемые на основании результатов осмотра места происшествия при убийствах / П. Гросс // Экспертиза при расследовании преступлений. Вильнюс, 1967. Вып. 6. – С. 11–15.
17. Козусев А. Ф. Надзор за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности / А. Ф. Козусев // Законность. 1997. № 2. – С. 20.
18. Селиванов Н. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. 1977. № 2. – С. 56–59
19. Видонов Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев: метод. рекомендации / Л. Г. Видонов. Горький : Прокуратура Горьк. обл., 1978. – 122 с.
20. Ардашев Р. Г. О качестве протоколов осмотра трупа и места происшествия при убийствах, сопряженных с посткриминальным суицидом правонарушителей / Р. Г. Ардашев // Закон и право. 2012. № 10. – С. 84–85.
21. Дамов Ю. В. Правовые и организационно-тактические вопросы раскрытия аппаратами уголовного розыска умышленных убийств : диссертация на соискание кандидата юридических наук / Ю. В. Дамов. Москва, 1987. – С. 67

22. Продль Г. Преступление без наказания. Буржуазная юстиция на службе бизнеса: очерки / Г. Продль. Москва : Юр. лит., 1981. – 229 с.
23. Байковский С. Б. Способность к действию при безусловно смертельном повреждении / С. Б. Байковский // Вопросы теории и практики судебной медицины. Чита, 1959. – С. 85–87.

УДК 343

ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЕЗНИ КАК ОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ НАКАЗАНИЯ В СВЯЗИ С БОЛЕЗНЬЮ

Хакимов М.Д.

Таджикский национальный университет

E-mail: hakimovmd@mail.ru

Аннотация. В данной статье автор проанализировал особенности заболевания как основания освобождения от ответственности в связи с заболеванием. Права как здорового, так и больного человека являются высшей ценностью общества, а их защита - обязанность государства, признающего высокую ценность здоровья для каждого человека. Используя научную литературу и законодательство, автор проанализировал данный вопрос и представил соответствующие выводы по данному вопросу.

Ключевые слова: преступление; наказание; подотчетность; право на охрану здоровья; болезнь; законодательство; защита прав человека; долг государства.

CHARACTERISTICS OF THE DISEASE AS A BASIS FOR APPLYING EXEMPTION FROM PUNISHMENT DUE TO THE DISEASE

Khakimov M.D.

Tajik National University

Annotation. In this article, the author analyzed the characteristics of the disease as a basis for exemption from liability due to the disease. The rights of both a healthy and a sick person are the highest value of society, and their protection is the responsibility of the state, which recognizes the high value of health for each person. Using scientific literature and legislation, the author analyzed this issue and presented the relevant conclusions on this issue.

Keywords: crime; punishment; accountability; right to health care; disease; legislation; protection of human rights; duty of the state.

Права как здорового, так и больного человека являются высшей ценностью общества, а их защита – обязанность государства, признающего высокую ценность здоровья для каждого человека. Серьезное заболевание (особенно психическое) может изменять отношение человека к жизни, самому себе и обществу, а также отношение общества к человеку, воздействуя числе на процесс реализации уголовной ответственности.

Состояние здоровья лиц, совершивших преступление, учитывается законом на всех стадиях реализации уголовной ответственности. Важное значение при

этом придается характеру болезни, которой они страдают. В УК РФ различают две разновидности заболеваний, наличие которых у виновных лиц приводит к различным правовым последствиям. К первым относятся психические расстройства. Ко вторым – иные тяжелые заболевания.

Термин «психическое расстройство» представляет собой достаточно объемное (широкое, масштабное) базовое медицинское понятие, имеющее помимо медицины (психиатрии) выходы в самые различные плоскости своего применения - право, социология, психология, педагогика и другие, с большим трудом, как справедливо утверждает Д. В. Ситковский, «поддающееся четкому понятийному определению» [1]. Так, например, одно и то же психическое расстройство в зависимости от тяжести болезненного процесса (глубины поражения психики), степени влияния на совершение преступления или общественно опасного деяния, позволяет отнести лицо, совершившее данное преступление или, общественно опасное деяние либо к вменяемому, либо к вменяемому с психическим расстройством; либо к невменяемому. Различие, таким образом; сводится к характеру и глубине расстройства и правовым последствиям, наступающим для лица. В случае установления вменяемости лица, последнее несет уголовную ответственность, тогда как в случае установления невменяемости-уголовная ответственность полностью исключается [2].

В литературе существуют различные определения термина «психическое расстройство», что приводят к разным по значимости социально-правовым последствиям.

Так, Р. И. Михеев и А.В. Михеева под психическими расстройствами понимают врожденное или приобретенное функциональное или органическое поражение головного мозга, которое, отражаясь на сторонах психической деятельности субъекта, влияет на содержание и характер его социально значимого поведения, в том числе и социально опасного [3].

Ю. М. Антонян и С.В. Бородин рассматривают понятия психических аномалий в более узком смысле, понимая под ними расстройства психической деятельности, не достигшие психотического уровня и не исключающие вменяемости, но влекущие личностные изменения, которые могут привести к отклоняющему поведению. Такие аномалии затрудняют социальную адаптацию индивида и снижают его способность отдавать себе отчет в своих действиях и руководить ими» [4].

Таким образом, они включают в понятие психических расстройств и психические аномалии, не исключающие вменяемости и находящиеся на грани психического здоровья и психической болезни.

Д. В. Ситковский под психическими расстройствами понимает «широкий

круг нервно-психических отклонений, разнообразных по клиническим проявлениям, степени выраженности и нозологической природе, начинающихся от неглубокого уровня психической патологии, граничащих с областями нормы и здоровья, постепенно переходящих к более глубоким психическим состояниям и заканчивающихся тяжелыми дефектами психики» [1]. Но данное определение не позволяет представить себе истинный смысл понятия; «психическое расстройство». Получается, что психическое расстройство – это группа (и только) различных проявлений нездоровья, со стороны психической сферы. За пределами этого понимания остаются важнейшие вопросы, связанные с критериями установления, характеристикой данного вида патологии и привязанностью к применению закона (правоприменению) [2].

С. Ю. Циркин под психической патологией (психическое расстройство) рекомендует понимать «хотя бы одно из двух следующих явлений» [5].

1. «Это такое отчетливое изменение психического функционирования, которое не соответствует условиям внешней среды, возрасту и (или) врожденным личностным особенностям индивидуума».

2. «Это врожденные, постоянные психические характеристики, которые качественно идентичны тем, что наблюдаются при приобретенных нарушениях, оговоренных в первом пункте».

Данное понимание не всегда можно без труда использовать в юридических и не только целях. Так, например, к психическому расстройству, по С. Ю. Циркину, следует относить и нахождение лица в состоянии любого опьянения и в состоянии аффекта.

Г. В. Назаренко «психическое расстройство» относит к «уголовно-релевантным психическим состояниям», охватывающим как болезненные (патологические), так и неболезненные (без патологических расстройств) состояния психики, влияющие на уголовную ответственность, назначение наказания и других мер уголовно-правового характера [6]. Уголовно-релевантные состояния психики, таким образом, предполагают, во-первых, смягчение наказания, во-вторых, сниженную наказуемость, в-третьих, исключение привлечения к уголовной ответственности.

На наш взгляд, наиболее полно определяет существо психического расстройства понятие, содержащееся в пособии «Клиническая психиатрия». Психическое расстройство – это болезненное состояние с психопатологическими или поведенческими проявлениями, связанное с нарушением функционирования организма в результате воздействия биологических, социальных, психологических, генетических или химических факторов. Оно определяется степенью отклонения от взятого за основу понятия психического здоровья. Каждое заболевание характеризуется определенной

симптоматикой [7].

Психические расстройства в целом можно подразделить на психотические, невротические, функциональные и органические.

Психотические – утрата чувства реальности, сопровождаемая бредом и галлюцинациями, например, при шизофрении

Невротические – утрата чувства реальности не наблюдается; расстройства обусловлены большей частью внутри психическими конфликтами или событиями жизни, которые вызывают тревогу, проявляются такими симптомами, как фобии, компульсивность.

Функциональные – структурные нарушения и этиологический фактор, который можно назвать причиной болезни, не известны.

Органические – заболевания, которые обусловлены структурными (морфологическими) изменениями в головном мозге.

Психические заболевания проявляются в нарушениях процесса восприятия, мышления, памяти, эмоций, воли, сознания и интеллекта [8].

Психиатры установили, что существует определенная зависимость психического состояния человека от ряда биологических и социальных факторов:

- патологическая наследственность (шизофрения, эпилепсия, олигофрения);
- поражения головного мозга;
- острые и хронические интоксикации спиртосодержащими и наркотическими веществами или их суррогатами, никотином, лекарственными препаратами;
- перенесенные острые и хронические инфекционные заболевания (тиф, грипп, энцефалит);
- активное нарушение генетического механизма (при облучении, газификации);
- психотравмирующие потрясения в семье, в обществе, значимые для человека, затрагивающие его честь, достоинство, социальный престиж, карьеру, связанные с угрозой личному благополучию, здоровью и жизни.
- человеческая психика является продуктом общественно-исторического развития и ее формирование во многом зависит не только от анатомических и биологических моментов, но и от внешних воздействий и условий, в которых пребывает человек в семье, коллективе, обществе.

Неблагоприятные социально-экономические условия жизни, загрязнение окружающей среды, алкоголизм, наркомания и ряд других социальных негативов, обуславливают рост числа лиц, страдающих психическими заболеваниями.

Социальные катаклизмы приводят не только к возникновению расстройств психики у здоровых людей, но и к появлению острых психотических симптомов у лиц с уже расстроенной психикой, к усложнению и видоизменению

клинической картины их заболевания.

Существующие условия жизни способствуют деградации, приводят к самоубийствам, насильственному удовлетворению элементарных потребностей. Это приводит к тому, что состояние конфликтности, стресса, злобности и агрессивности становится нормой в нашем обществе. Результатом оказывается значительный рост количества общественно опасных деяний, совершаемых этими лицами [9].

Волевое в том числе и криминальное действие человека всегда опосредовано отражательной деятельностью мозга, сложной работой его сознания.

Воля – психический процесс, заключающийся в способности к активной планомерной деятельности, направленной на удовлетворение потребностей человека. Эта деятельность рассматривается как производная и целенаправленная тогда, когда она осуществляется в соответствии с представлением о конечных результатах, когда она контролируется на каждом из этапов. Волевой процесс связан с мотивационной сферой, побуждениями, желаниями, которые становятся осознаваемыми целями поведения.

Отсюда вытекает осознанный характер волевых действий, то есть осознание человеком того, что он совершает и каковы могут быть последствия его поступков.

Исходя из сказанного, лицо может быть признано виновным и нести уголовную ответственность только тогда, когда оно осознавало происходящее, понимало социальную сторону совершаемого деяния, действовало умышленно или по неосторожности, предвидело причинные связи и последствия криминального акта, само регулировало свою познавательную и волевою деятельность.

Следовательно, субъектом правового поведения может быть только вменяемое лицо, которое по уровню социально психологического развития и социализации, возрасту и состоянию психического здоровья способно отдавать отчет в своих действиях (бездействии), осознавать фактическую сторону и общественную опасность деяния и руководить ими во время совершения противоправного деяния и нести в связи с этим уголовную ответственность и наказание [10].

Однако хронические и временные психические расстройства либо иные болезненные изменения психики могут повлечь утрату лицом указанных мыслительных и волевых способностей, нарушение отражательной деятельности головного мозга, что приводит к искаженному представлению об окружающей действительности, неспособности регулировать свое поведение, а совершенный им акт общественно опасного деяния является ни чем иным, как непосредственным проявлением психического расстройства.

Психическое расстройство и невменяемость – понятия органически взаимосвязанные, но отнюдь не тождественны: вовсе не каждый психически больной, совершивший общественно опасное деяние, может быть признан невменяемым.

Освобождение от отбывания наказания по ст.79 УК РТ возможно при заболевании лица, совершившего преступление, не любой болезнью, а только определенными ее видами: психические расстройства; иные тяжелые болезни, а также заболевания, делающие осужденных военнослужащих негодными к военной службе. Исходя из этого в трех частях ст. 79 УК РТ предусматривается различные основания и различные правовые последствия освобождения от наказания в связи с болезнью.

Литература

1. Ситковский Д.В. Преступность лиц с психическими расстройствами (по материалам Республики Дагестан): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Махачкала, 2006. – С. 14.
2. Бубнова Т. А. Предупреждение преступлений, совершаемых осужденными с психическими расстройствами дис. канд. юрид. наук. Рязань –2009. – С.16
3. Михеев Р.И., Михеева А.В. Значение психических аномалий для совершенствования уголовно - правовых мер с преступностью // Проблемы правового регулирования вопросов борьбы с преступностью. Владивосток, 1977. – С. 48.
4. Антонян Ю.М., Бородин СВ. Преступность и психические аномалии. М., 1987.
5. Циркин С.Ю; о границе психической нормы и патологии// Независимый психиатрический журнал. №4. 2000.
6. Назаренко Г.В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. С.16.
7. Клиническая психиатрия. М., 1998. С. 13.
8. Судебная психиатрия. Руководство для врачей / Под. ред. Г.В. Морозова. М, 1986. С. 108.
9. Щерба СП. Теоретические основы и особенности уголовного судопроизводства по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. Автореф на соиск. ученой степени доктора юрид.наук.М.199.-. С.3.
10. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология М.: Наука, 1982.С.71; Антонян Ю. М., Бородин С.В. Преступность и психические аномалии. - М.: Наука, 1987. – С. 123-124.

КОНСТИТУТСИЯ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ

Шеров Ш.З.

Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: sherali-sherov@mail.ru

Аннотатсия. Меъёрҳои Конститутсия бо қонунгузорию дахлдор мушаххас карда мешавад ва бинобар ин Конститутсия на танҳо сарчашмаи ҷавобгарии ҳуқуқии конститусионӣ, балки дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ мебошад. Дар мақолаи мазкур Конститутсия сарчашмаи асосии ҳамаи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Конститутсия, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқии конститусионӣ.

КОНСТИТУЦИЯ КАК ИСТОЧНИК КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Шеров Ш.З.

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

Аннотация. Нормы Конституции являются источниками действующего законодательства, и поэтому Конституция является источником не только конституционной правовой ответственности, но и других видов правовой ответственности. В данной статье Конституция рассматривается как основной источник всех видов юридической ответственности.

Ключевые слова: Конституция, юридическая ответственность, конституционно- правовая ответственность.

THE CONSTITUTION AS A SOURCE OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL RESPONSIBILITY

Sherov S.Z.

National Center of Legislation under the President of the Republic of Tajikistan

Annotation. The norms of the Constitution are the sources of current legislation, and therefore the Constitution is a source not only of constitutional legal responsibility, but also of other types of legal responsibility. In this article, the Constitution is considered as the main source of all types of legal responsibility.

Keywords: Constitution, legal responsibility, constitutional and legal responsibility.

Конститутсия сарчашмаи асосии ҳамаи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, ҷавобгарии ҳуқуқии конститусионӣ мебошад. Дар Конститутсия принципҳои асосии ҳамаи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мустаҳкам карда шудааст. Бинобар ин, дар заминаи меъёрҳои конститусионӣ минбаъд дар қонунгузорию соҳавӣ намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррар карда мешаванд.

Конститутсияи ҚТ дар худ унсурҳои зерини ҷавобгарии ҳуқуқии конститутсиониро дорад:

1. Вазифаҳои конститусионӣ;

2. Ҳуқуқҳои конституционӣ;
3. Субъектҳои ҷавобгарӣ;
4. Чораҳои ҷавобгарии конституционӣ;
5. Мақомоти ваколатдори татбиқи чораҳои таъсиррасонии конституционӣ ва механизми баамалбарории онҳо.

Вазифаҳои конституционӣ яке аз унсурҳои муҳими ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ мебошад, зеро иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани онҳо асос барои бавучудоии чораи ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ мегардад. Масалан, мутобиқи қ.2 м. 10 Конститутсияи ҚТ давлат ва ҳамаи мақомотҳои он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияи онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Дар сурати риоя ва иҷро накардан асос баро бавучудоии ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ мегардад.

Вазифаҳои конститутсиониро вобаста ба субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ба навъҳои зерин таснифбандӣ кардан мувофиқи мақсад мебошад. Меъёрҳои асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита вазифаҳои конститутсионии субъектҳои ҷавобгарии ҳуқуқии конститутсиониро танзим менамояд, инҳо мебошанд:

1. Вазифаҳои конститутсионии давлат:

1) қисми 3 моддаи 1 Конститутсия (таъмини шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодона барои ҳар як инсон);

2) қисми 3 моддаи 5 Конститутсия (эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд);

3) қисми 3 моддаи 7 Конститутсия (таъмини соҳибхитиёрӣ, истиклолият ва тамомияти арзии Тоҷикистон);

4) қисми 1 моддаи 16 Конститутсия (таҳти ҳимояи давлат дар хориҷи кишвар);

5) қисми 1 моддаи 17 Конститутсия (кафолати баробарии ҳуқуқу озодиҳо қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк);

6) қисми 3 моддаи 18 Конститутсия (кафолати дахлнопазирии шахс);

7) моддаи 21 Конститутсия (кафолати ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарар барои ҷабрдида);

8) қисми 1 моддаи 33 Конститутсия (ҳимояи оила ҳамчун асоси ҷамъият);

9) қисмҳои 1 ва 3 моддаи 34 Конститутсия (модару кӯдактаҳти ҳимоя ва ғамхории махсуси давлат, ғамхорӣ барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъюб ва таълиму тарбияи онҳо);

10) қисми 1 моддаи 41 Конститутсия (кафолати таълими умумии асосии ҳатмии ройгон дар муассисаҳои таълимии давлатӣ).

Вазифаҳои конституционии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии ва шахсони мансабдори онҳо дар меъёрҳои зерини Конститутсия пешбинӣ шудааст:

1) қ.2 м. 10 Конститутсияи ҚТ (давлат ва ҳамаи мақомотҳои он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияи онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд);

2) моддаи 25 Конститутсия (мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд ба ҳар кас имконияти пайдо намудан ва шинос шуданро ба ҳуҷҷатҳое, ки ба ҳуқуқ ва манфиати ӯ дахл доранд, таъмин намоянд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун муайян кардааст);

3) қисми 3 моддаи 32 Конститутсия (товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад).

Вазифаҳои конституционии шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо дар меъёрҳои зерини Конститутсия мустаҳкам карда шудааст:

1) қисми 2 моддаи 10 (риоя ва иҷрои Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ);

2) моддаи 42 (риояи Конститутсия ва қонунҳо, эҳтироми ҳуқуқ, озодӣ ва шаъну шарафи дигарон);

3) моддаи 43 (ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудоғиавии он);

4) моддаи 44 (ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ);

5) моддаи 45 (супоридани андоз ва пардохтҳо).

Асосҳои дигари таснифи вазифаҳои конституционӣ хусусияти меъёрҳои конституционӣ мебошад. Вобаста ба ин бояд вазифаи риояи меъёрҳо ва вазифаи иҷрои меъёрҳо ҷудо карда шавад.

Ҳуқуқи озодиҳои конституционӣ, ки дар боби 2 Конститутсия мустаҳкам карда шудаанд, барои ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ муҳим мебошанд, зеро суистифода аз онҳо боиси бавучудоии ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ мегардад.

Субъектҳои ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ низ дар Конститутсияи ҚТ мустаҳкам карда шудааст, ки онҳо дорои ҳуқуқи вазифаҳои конституционӣ мебошанд. Тавре аллакай, дар боло қайд намудем, субъектҳои ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ мутобиқи қисми 2 моддаи 10 Конститутсия: мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияи онҳо мебошанд.

Субъекти мустақили ҷавобгарии ҳуқуқии конституционӣ давлат мебошад.

Санксияҳои конституционӣ инҳо мебошанд:

1) озод кардан аз вазифаи Прокурори генералӣ;

2) бекор кардани қарорҳои Ҳукумат дар сурати муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ;

3) изҳори нобоварӣ намудан ба Ҳукумат;

4) қабули қарор дар бораи истеъфои Ҳукумат;

5) парокандашавии Маҷлиси Олӣ;

6) аз ҷониби Суди конститусионӣ ҳилофи конститусионӣ эътироф намудани номувофиқати қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон. Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, шартномаҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия;

Ҳамини тариқ, Конститутсия сарчашмаи танзими ҳуқуқии навъҳои соҳавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Меъёрҳои Конститутсия бо қонунгузории дахлдор мушаххас карда мешавад ва бинобар ин Конститутсия на танҳо сарчашмаи ҷавобгарии ҳуқуқии конститусионӣ, балки дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ мебошад.

Адабиёт

1. Диноршоев А.М. Понятие, признаки и соотношение конституционно–правовой ответственности с другими видами юридической ответственности // Таджики в зеркале истории: Материалы международной научно–практической конференции, посвященной 115–летию академика Бободжона Гафурова, Душанбе, 27 октября 2023 года. – Душанбе: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2023. – С. 83–95.
2. Диноршоев А.М. Соотношение конституционно–правовой ответственности с другими видами юридической ответственности // Наука и инновация. – 2014. – № 2. – С. 87–91.
3. Диноршоев А.М. Основания возникновения конституционной ответственности в Республике Таджикистан // Масъалаҳои актуалии ҳуқуқи конститусионӣ ва ҳуқуқи маъмурӣ: маводҳои конфронси илмӣ–назариявӣ, Душанбе, 29 октябр – 29 2013 года. – Душанбе: Голд–Принт, 2013. – С. 7 – 15.

ҲАМКОРИИ ДАВЛАТҲО ДАР САМТИ МУБОРИЗА БО ҚИНОЯТҲОИ ТЕРРОРИСТИИ ХУСУСИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛИДОШТА

Езидяр М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

E-mail: maezdyar@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаи ҳамкории давлатҳо дар самти мубориза бо қиноятҳои террористии хусусияти байналмилалидошта баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки ҳамкорӣ дар самти мубориза бо қиноятҳои террористии хусусияти байналмилалидошта дар замони тезу тунд гардидани равандҳои ҷаҳонишавӣ аҳамияти бештарро касб кардааст.

Калидвожаҳо: ҳамкорӣ, қиноятҳои террористӣ, экстрадиция, СММ, ИДМ.

СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ В БОРЬБЕ С ТЕРРОРИСТИЧЕСКИМИ ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ МЕЖДУНАРОДНОГО ХАРАКТЕРА

Езидяр М.А.

Таджикский национальный университет

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о сотрудничестве государств в борьбе с террористическими преступлениями международного характера. Отмечается, что сотрудничество в борьбе с террористическими преступлениями международного характера приобрело большее значение в период обострения процессов глобализации.

Ключевые слова: сотрудничество, террористические преступления, экстрадиция, ООН, СНГ.

COOPERATION OF STATES IN THE FIGHT AGAINST TERRORIST CRIMES OF AN INTERNATIONAL NATURE

Yezidyar M.A.

Tajik National University

Annotation. This article examines the issue of cooperation between States in the fight against terrorist crimes of an international nature. It is noted that cooperation in the fight against terrorist crimes of an international nature has become more important during the period of aggravation of the processes of globalization.

Keywords: cooperation, terrorist crimes, extradition, UN, CIS.

Ҳамкориҳои давлатҳо дар самти мубориза бар зидди қинояткорӣ баъди Ҷанги дуҷониба ҷаҳон бо хусусиятҳои хоси худ вусъат гирифта бошад ҳам, дар давраҳои минбаъдаи рушди ҳамкории давлатҳо дар ин самт хусусияти нисбатан мураккабро касб намуд. Он ба як муносибати хоси абаркудратҳо табдил ёфта, давлатҳои хурд ба ин ҷарайён ба тариқи ғайриихтиёронӣ ворид мегардиданд. Ҷанг ва бесарусомонӣ асоси афзоиш ва мураккаб гардидани шумор ва сифати қирдорҳои қинояткорона мегарданд, ки дар нимаи дуҷонибаи асри XX ин ҷараён сурату сифати тозаро касб намуд. Аз ҷониби дигар асос ва сабаби рушд ёфтани

ҳамкорихои давлатҳо дар самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ ва махсусан ҳамкорихо дар самти муқовимат бо ҷинояткорӣ байналмилалӣ бо суръат рушдёбанда гардид. Дар самти мубориза бо ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта дар ин давра аҳдномаҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ зиёде қабул гардиданд, ки аслан миёни иттифоқчиён доир ба иттифоқ (коалитсия)-и зиддигитлерӣ нисбат ба воқиҳои баъд аз ҷанг ба даст омада буданд.

Баъд аз ба имзо расидани ҳуҷҷат дар бораи таслимшавии бечунуҷарои Олмон идораи ягонаи судӣ ташкил карда шуд, ки таърих то ҳанӯз ёд надошт. 26 июни соли 1945 дар Лондон бо иштироки ИҚШС, Британияи Кабир, ИМА ва Фаронса Трибунали Ҳарбии Байналмилалӣ барои баргузори мурофиаи судӣ нисбати ҷинояткорони Олмони фашистӣ оғоз ёфт. Аз ҷониби давлатҳои болозикр 8 августи соли 1945 созишнома ба имзо расид, ки дар давоми муддати наҷандон зиёд ба ин созишнома боз 23 кишвар ҳамроҳ гардиданд.

Маҳз мурофиаи судӣ мазкур нисбати ҷинояткорони асосии ҳарбӣ, ки гуноҳашон дар шакли қирдорҳои инфиродӣ ва дар шакли ҷиноятҳои аъзоӣ созмон ва гуруҳҳо гунаҳкор карда шудаанд ҷазоҳои сангин татбиқ карда шуданд. Нахустин шуда дар таърих айбдоркунӣ аз номи ҷомеаи ҷаҳонӣ на танҳо ба ашхоси муайян, балки ба созмонҳои давлатӣ бароварда шуд. Ба айбдоршаванда барои ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ, қонунҳо ва анъанаҳои ҷангӣ, инчунин ҷиноятҳо ба муқобили инсоният эълон карда шуд.

Дар миёнаи солҳои 50-ум, дар арсаи байналмилалӣ як қатор ҷорабиниҳоеро амалӣ гардонид шудаанд, ки мақсади муқовимати муштараки давлатҳои абарқудрати ҷаҳон ва дар ин замина ба ин ҷараён ҷалб намудани давлатҳои дигари минтақаҳои гуногуни оламро доро буданд. Дар фаъолияти сиёсии хориҷӣ дар ин давра диққати ҷиддӣ ба масъалаи ҳалли оммавии силоҳ, манъ кардани силоҳи ҳастаи ва таҳқиқи он, муқаррар кардани назорати ҷиддии байналмилалӣ аз болои ҳамаи намудҳои яроқҳо дода мешуд.

Танҳо аз солҳои 60-уми асри XX оғоз карда, давлатҳои абарқудрати муҳолиф ба масъалаи ҳамкорӣ дар самтҳои алоҳидаи сиёсати байналмилалӣ, аз он ҷумла ба ҳамкорӣ байналмилалӣ дар самти муқовимат ба намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ дошта талош намуданд. Дар ин ҳусус чӣ гунае, ки муҳаққиқи фаронсавӣ М. Ваисс иброз медорад, « дар солҳои 60-ум ҳарду давлатҳое, ки абарқудартон ва қувваҳои муқобил ба ҳам дар арсаи олам доништа мешуданд, ва доимо қобилияти ҳарбии ҳудро меафзуданд, фаҳмиданд, ки вақти муносибатҳои эҳтиёткорона аз дилхоҳ бархӯрди рӯбарӯ расидааст ва бояд аз ин амалҳо дурӣ ҷуст [1].

Ҳамкориҳои давлатҳо дар самти пайгирӣ ва ҷазо додани шахсони ҷиноятҳои вазнини хусусияти байналмилалӣ дштаро содирнамуда дар солҳои минбаъда низ идома меёбад.

Ҳалқаи пайвастанандаи ҳамкориҳои давлатҳои ҷаҳон дар мубориза бо ҷинояткорӣ СММ ба ҳисоб меравад. Аммо бо сабаби маҳдудияти салоҳиятҳои худ, муҳолифати ИМА ва баъзе давлатҳои абрқудрати дигар созмони мазкур вақтҳои аввали фаъолияташ натавонист вазифаҳои ба он вогузоршударо доир ба нигоҳдории сулҳ ва амният, устувории байналмилалӣ ва ҳамкориҳо дар байни халқҳо дар соҳаҳои гуногун иҷро карда наметавонист. Танҳо баъди солҳои 1955-1956 СММ бо даъвати худ давлатҳои алоҳидаро, ки дар рафти сиёсати ҷаҳони нақши ҳалқунанда доштанд, ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо қонунвайронкунандагон ҷалб намуд. Онҳо дар ташкили механизми аҳдномавӣ-ҳуқуқии ҳамкорӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ ва коркарди стандартҳои байналмилалӣ доир ба пешгирии ҷинояткорӣ ва муносибат бо қонунвайронкунандагон нақши муҳимро мебозад.

Аз солҳои 60-ум сар карда, шумораи кирдорҳои террористӣ нисбатӣ дар самтҳои гуногун зиёд мегарданд. Чунончи, нисбат ба ҳавопаймоҳои шахрвандӣ, муқобили намояндагони расмӣ давлат ва созмонҳои байналмилалӣ ва м.и. афзудан мегиранд. Афзоиши шумораи кирдорҳои террористӣ ба муқобили ҳавопаймоҳои шахрвандӣ ба он оварда расонид, ки моҳи ноябри соли 1969 иттифоқи Байналмилалии ҳавопаймоён бо таҳдиди корпартоии умумиҷаҳониро эълон намудан ба СММ мактуби ошкоро ирсол намуданд, ки бояд роҳи пешгирӣ намудани ҳолатҳои ғасби ҳавопаймоҳо ёфта шавад [2]. Баъди ба вуқӯъ пайвастании чандин ҳолатҳои амалҳои террористӣ вобаста ба ғасби ҳавопаймоҳои шахрвандии кишварҳои ғарб солҳои 1966 – 1970 16 сентябри ҳамин соли 1970 дар Гаага Конвенсия дар борраи мубориза бо ғасби ғайриқонунии ҳавопаймоҳо қабул гардид. Моддаи 1 Конвенсия мафҳуми ҷинояти ғасби ҳавопайморо муқаррар намуд. Дар моддаи 7 ин Конвенсияи уҳдадории давлатҳои аъзо оид ба мусоидат намудан барои пешгирӣ ва мубориза бо чунин намуди ҷинояткории хавфноки байналмилалӣ муқаррар карда шуданд.

Конвенсияи Монреал, ки 23 сентябри соли 1971 ба имзо расонида шуда буд доираи амалҳои ғайриқонуни ба муқобили амнияти ҳавопаймои шахрвандӣ равона карда шударо васеъ ва пурра намуд. Дар он принсипи «ё бозпас деҳ, ё ин ки ҷазо деҳ» расман тасдиқ гардид [3]. Конвенсияи мазкур номгӯи кирдорҳои зерини ҷиноиро, ки ба муқобили амнияти ҳавопаймои шахрвандӣ равона шудаанд пешбинӣ намуд:

- содир намудани зӯроварӣ нисбат ба ашхосе, ки дар ҳавопаймо ҷойгир аст, агар чунин кирдор ба амнияти ин ҳавопаймо таҳдид намояд;
- вайрон намудани ҳавопаймое, ки дар истифода қарор дорад, ё ин ки ба ин

ҳавопаймо расонидани зараре, ки онро корношоям мекунад ё ба амнияти он ҳангоми парвоз таҳдид менамояд;

– бо ягон усул ҷойгиркунӣ ё содир намудани амале, ки ба ҷойгиркунии ягон таҷҳизот ё моддаи вайронкунанда дар ҳавопаймои даристифодабуда, оварда расонида, метавонад ҳавопайморо корношоям намояд ё зарар расонида, метавонанд ба амнияти он ҳангоми парвоз таҳдид намоянд;

– вайронкунӣ ё зараррасонии таҷҳизоти ҳавонавардӣ ё даҳолат ба истифодаи он, агар дилхоҳ чунин амал метавонад ба амнияти ҳавопаймо ҳангоми парвоз таҳдид намояд;

– ахбори ошкоро бардуруғ ва ҳамзамон ташкили таҳдидҳо ба амнияти ҳавопаймо ҳангоми парвоз [4].

Конвенсия муқаррар намуд, ки дар ҳолати бозпас надодани шахси ҷинояткор, давлат вазифадор аст парвандаро ба сохторҳои салоҳиятдори худ барои ба иҷро расонидани тафтишоти ҷиноӣ ва татбиқи ҷазо диҳад. Соли 1978 ИМА, ҚФО, Канада, Британияи Кабир, Фаронса, Италия ва Чопон дар Бонна оид ба мучозотҳои дастаҷамъона дар шакли қатъ (бойкот)-и ахбороти ҳавоӣ нисбат ба он давлатҳое, ки аз иҷрои қоидаи «ё бозпас деҳ, ё ин ки ҷазо деҳ» даст қашида буданд аҳднома бастанд, ки дар конвенсияи Гаага нисбат ба шахсони кирдори дӯздии ҳавопайморо содирнамуда пешбинӣ карда мешуд. Амали мазкур, яъне бойкот соли 1981 нисбати Афғонистон истифода гардид ва муқобили Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ бошад – таҳдиди истифодаи он карда шуд [5].

Дар ин давра ташкилотҳои дигари байналмилалӣ, киз дар самти муқовимат бо кирдорҳои ҷиноятӣ баррасишаванда алоқаманд фаъол буданд. Чунончи, соли 1977 Интерпол қарори Ассамблеяи Генералии худро қабул намуд, ки дар он чораҳои пешгирикунандаро нисбат ба кирдорҳои мазкур тавсия дод.

Дар давраи баррасишаванда ду гурӯҳи ҷиноятҳо - ба муқобили ашхосе, ки таҳти ҳимояи байналмилалӣ қарор доранд ва кирдорҳои ба гаравгонгирӣ алоқаманд хеле маъмул гашта буданд. Қайд кардан зарур аст, ки тайи ду даҳсолаи охири асри ХХ ҷабрдидагони амалҳои террористӣ зиёда аз 30 арбобони давлатии иқшварҳои ҷаҳон гаштанд. Ҳамлаи террористӣ ба намояндагони дипломатӣ ба мазмуни ҳуқуқи байналмилалӣ ва моҳияти он муҳолифат мекунад, зеро ба робитаҳои байналмилалӣ, ки барои ҳамкорӣ байни давлатҳо ва рушди ҳамбастагии онҳо хеле муҳим аст, хатари ҷиддӣ ба миён меоранд.

Ҳолати зикршуда давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва махсусан СММ-ро водор намуд ба таъмини амнияти дипломатҳо таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Бо ин мақсад дар сессияи XXII Ассамблеяи Генералии СММ дида баромада шуд, ки тибқи он Комиссияи ҳуқуқҳои байналмилалӣ соли 1973 Конвенсияро дар барои пешгирӣ ва ҷазодиҳии ҷиноятҳо ба муқобили ашхосе, ки таҳти ҳимояи байналмилалӣ қарор доранд, аз он ҷумла намояндагони дипломатӣ, омода сохт

[6].

Дар Конвенсия меъёрҳои пешбинӣ шуда буданд, ки онҳо амалҳои давлатҳои иштирокчиёро барои муқаррар намудани доираи ваколат ва ҳуқуқҳои худ оид ба дидани чораҳо нисбат ба ҷиноятҳои доираи мазкур ба танзим медиароварданд, ки дар ҳолатҳои зерин амалӣ гардонида мешавад:

- 1) вақте ки ҷиноят дар қаламрави ин давлат ё дар ҳавопаймое, ки дар ин давлат ба қайд гирифта шудааст, содир мегардад;
- 2) вақте ки ҷинояткори эҳтимолӣ шахрванди ин давлат мебошад;
- 3) вақте ки ҷиноят ба муқобили ашхосе содир шудааст, ки аҳти ҳимояи байналмилалӣ қарор доранд ва вазифаи расмиро аз номи ин давлат иҷро мекунад.

Конвенсия принсипҳои аллакай ба мо маълуми «ё бозпас деҳ, ё ин ки чазо деҳ»-ро дар бар мегирад. Терроризм хатари доимиро ба сулҳ ва амнияти тамоми ҷаҳон ба миён овард. Аз сабаби афзудани амалҳои террористӣ масъалаи мубориза бо терроризм ба рӯзномаи сессияи XXVII Ассамблеяи Генералии СММ ки соли 1972 баргузор гардида буд, ворид карда шуд. Дар он қарор «Дар бораи андешидани чораҳо доир ба пешгирии терроризми байналмилалӣ, ки ба ҳаёт ва саломати одамон таҳдид мекунад ё озодии онҳоро зери хатар меорад, инчунин, омӯзиши сабабҳои асосии терроризм ва амалҳои зӯрварӣ, ки аз камбизоатӣ, ноумедӣ, маъюсӣ бармеоянд ва одамонро водор месозад ҳаёти инсонҳо, аз он ҷумла ҷони худро баҳри кӯшиши ба даст овардани тағйиротҳои қатъӣ қурбон созанд» қабул карда шуд. Соли 1973 дар назди СММ Кумитаи махсус доир ба терроризми байналмилалӣ созмон дода шуд.

Соли 1972 бо ташабуси ҶФО коркарди Конвенсия дар бораи мубориза бо гаравгонгирӣ оғоз гардид. Ин ташабусро дастгирӣ намуда 17 декабри соли 1979 Ассамблеяи Генералии СММ конвенсияи байналмилалиро доир ба мубориза бо гаравгонгирӣ қабул намуд.

Моҳи декабри соли 1994 Ассамблеяи Генералии СММ Изҳоротро дар бораи чораҳои барҳамзании терроризми байналмилалӣ қабул намуд, ки дар мафҳуми сулҳ ва амният ва принсипи бетарафӣ аз хатари истифода ё истифодаи қувваҳо дар робитаҳои байналмилалӣ асос меёфт ва терроризмро ҳамчун вайронкунии ҷиддии ҳадафҳо ва присипҳои СММ эълон намуд.

Вазифаи асосиро дар омода ва татбиқи созишномаҳои байналмилалӣ сохторҳои махсусгардонидашудаи СММ иҷро менамоянд. Дар сохтори СММ низ як қатор мақомотҳо оид ба мубориза бо ин намуди ҷиноятҳо амал мекунад. Ба монанди, Комиссияи СММ оид ба маводи муҳадир, ки сиёсати байналмилалиро дар соҳаи назорат аз болои маводи муҳадир муайян мекунад.

Тайи даҳсолаи охири асри XX дар кишварҳои мутараққӣ ҷинояткориҳои муташаккил ба майдон омад. Нахустин маротиба дар кишвари Афғонистон дар бораи он ба таври ошкоро дар солҳои 80-ум ибрази назар карда шуд.

Мутаасифона, ба афзоиши худуди ҷиноятҳои муташаккилона нигоҳ накарда, таъсири зарароварии он ба ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, муқовимати ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳар як давлати алоҳида нокифоя аст.

Моҳи феввали соли 1988 дар Вена ҷаласаи омодагӣ ба Конгресси VIII СММ баргузор гардид, ки дар он ҳудудан 26 тавсияҳои мухтасари таҳлилгарон ба масъалаҳои мубориза бо ҷиноятҳои муташаккил бахшидашуда баррасӣ гардиданд. Ҷунончи, тасдиқ ва татбиқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва коркарди созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба дар ин самт, бознигариӣ минбаъдаи масъалаҳои доираи ҳуқуқи фаромиллӣ ва коркарди санадҳои оид ба кумаки байналмилалӣ дар самти ҳифзи сирри бонкӣ, пулшуй, амалигардониӣ маблағгузориҳое, ки бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳадир, терроризм ва дигар шаклҳои ҷиноятҳои фаромиллӣ алоқаманданд [7].

Маҳз дар давраи таҳқиқшаванда ақибмонӣ ва гум кардани мувозинати муқовимат бо ҷиноятҳои муташаккилона оғоз мегардад. Ин ҳолат ба он оварда расонид, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳ ҷинояткорӣ хусусияти фаромилиро соҳиб гашта, ба асосҳои бунёдии давлат, ҷамъият, ҳаёту саломати инсон ва дигар объектҳои ҳифзшавандаи ҳуқуқӣ таҳдид мекунад.

Содиршавии амалҳои ҷинояткоронаи даҳшатноке, ки ҷомеаи ҷаҳониро аз ҳамин замон сар карда ба ташвишу изтироб андохтанд, бозгӯ аз онанд, ки он доимо дар рушд ва шакливазкунӣ, мураккабшавию ҳудудан васеъшавӣ қарор дорад ва мубориза бо он бояд самти афзалиятноки ҳамкории давлатҳоро ташкил намояд. Дар ҳамин асос Конгресси VIII СММ, ки соли 1990 багузор гардида буд, даъват намд ки: «Ҷиноятҳои муташакил таҳдиди бевоситаи амнияти байналмилалӣ ва устувориро ба миён меорад ва ҳамлаи ҷабҳавӣ ба ҳукумати сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад, инчунин ба ҳуди давлатдорӣ таҳдид дорад»[8]. Конгресс қабули ду санади заруриву бунёдиро бо номи «Пешгирии ҷиноятҳои муташакилона ва мубориза бо он» ва замима ба он «Принсипҳои роҳбарикунанда барои пешгирии ҷиноятҳои муташакилона ва мубориза бо он» қабул намуд [9].

Санадҳои мазкури ҳуқуқӣ мафҳуми ҷиноятҳои муташакилонро чунин пешниҳод намуданд: “Ҷиноятҳои муташакилона ҳамчун шакли мураккаби фаъолияти ҷиноятӣ муайян карда шуд, ки дар ҳудудҳои васеъ аз ҷониби созмонҳо ва дигар гуруҳҳои сохтори таркибидошта амалӣ гардида, даромади молиявӣ мегиранд ва ҳокимиятро бо роҳи ташкил ва истифодаи бозорҳои тижоратӣ ва хизматҳои ғайриқонунӣ ба даст меоранд.

Литература

1. Ваисс М. Международные отношения после 1945 года. – М., 2005. – С. 109.
2. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международный научно-исследовательский проект. – М., 1994. – С. 270.

3. Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С. 577.
4. Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С. 579.
5. Борьба с международным терроризмом: сб. документов. – М., 2005. – С. 53-55.
6. Действующее международное право. Т. 3. – М., 1997. – С. 18–19.
7. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М., 1999. – С. 315.
8. Предупреждение организованной преступности и борьба с ней // Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. – Нью-Йорк, 1992. – С. 43.
9. VIII Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. Гавана. Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 г. Доклад, подготовленный Секретариатом ООН. – Нью-Йорк, 1991.

УДК 342

МАҲҲУМИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИҶТИМОӢ – ИҚТИСОДИ ВА МАВҶЕИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Эргашева Ш.И.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Email: sharofatergasheva97@mail.com

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур қайд мегардад, ки ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон мавҷеи муҳимро касб намудаанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, озодиҳои инсон, ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНО – ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Эргашева.И.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Аннотация. В данной статье отмечается, что социально-экономические права и свободы заняли важное место в системе прав и свобод человека.

Ключевые слова: права человека, свобода человека, социально-экономические права и свободы.

THE CONCEPT OF SOCIO-ECONOMIC RIGHTS AND FREEDOMS AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS

Ergashev.I.

Tajik State University of Law, Business and Politics

Abstract. This article notes that socio-economic rights and freedoms have taken an important place in the system of human rights and freedoms.

Keywords: *human rights, human freedom, socio-economic rights and freedoms.*

Дар низоми ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Дар маҷмӯъ ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ барои инсон шароити зиндагии арзандаро муҳайё месозанд. Дар қонунгузори давлатҳо кафолат дода шуда, имконияти ба даст даровардани неъматҳои моддию маънавӣ ва воситаҳои рӯзгузарониро фароҳам меоранд. Дар фарқият аз ҳуқуқҳои фардӣ, ки табиатан ба инсон дода мешавад, ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ аз ҷониби давлат ба инсон дода мешаванд ва дар ҷараёни муборизаи одамон барои беҳтар кардани вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омадаанд.

Кафолати ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ аз ҷониби давлат маънои кафолати шароити арзандаи зиндагиро дорад. Шароити арзандаи зиндагӣ бошад, аз дараҷаи амалишавӣ ва ҳифзи ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ муайян карда мешавад. Аз ин ҷо мо зарур мешуморем, ки мафҳуми ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва намудҳои он бояд дуруст муайян карда шаванд. Чунки “аз сатҳи кафолат ва амалишавии ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ шароити зиндагии аҳолии давлат муайян карда мешавад”[1, с. 218]. Аз таҳлили мафҳум ва моҳияти ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ нишонаҳои асосии давлати иҷтимоиро ошкор кардан мумкин аст.

Иҷтимоӣ будани давлат аз кафолати ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва дараҷаи амалишавии онҳо муайян карда мешавад. Моҳиятан давлатеро иҷтимоӣ меноманд, ки ухдадорӣ таъмини шароити арзандаи зиндагӣ ва инкишофи озодонаро барои инсон ва шаҳрванд ба зимма мегирад. Аз ҷониби дигар ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ шакли қонунии ифодаёбии мақсадҳои давлат дар низоми қонунгузорӣ мебошад. Ба сифати чунин мақсадҳо таъмини шаҳрвандон бо шароити арзандаи зиндагӣ, маводи ғизоӣ, манзил, сару либос, муҳити мусоиди зиндагӣ ва дигар неъматҳои моддӣ мисол шуда метавонанд. Дар сатҳи Конститутсияи давлати иҷтимоӣ эълон шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон маънои онро дорад, ки Тоҷикистон низ ҳамаи мақсадҳои болозикрро дар наздаш гузоштааст.

Аз кафолат ва амалишавии ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ баҳогузори шаҳрвандон ба давлат ва ҳокимияти давлатӣ ҳуусияти мусбӣ мегирад. Муаммоҳо вобаста ба ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ муаммоҳоро дар дигар намуди ҳукуку озодиҳо ба вучуд меоранд. Масалан одами гушна ягон фикру ақидаи мустақил дошта наметавонад (озодии эътиқод яъне ҳуқуқҳои табиӣ) ва на ба ҳокимияти давлатӣ мароқ зоҳир мекунад (интиҳобот ва раъйпурсӣ яъне ҳукуку озодиҳои сиёсӣ), чунки у дар фикри пайдо кардани ризку рузӣ мебошад.

Дар ҳолате, ки айни замон тарифи ягона ва умумиэътирофгардидаи мафҳуми ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ вучуд надорад, рӯ овардан ба назарияҳои гуногуни олиму мутафаккирони соҳаи ҳуқуқшиносӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ вобаста ба мафҳум, хусусият, намудҳо ва мавқеи ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ андешаҳои ҷолиби диққат пешниҳод карда шудаанд. Мавқеи олимони вобаста ба мафҳуми ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ гуногун аст. Масалан, олими рус Мишин А.А. фақат вобаста ба ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ таҳқиқоти илмӣ гузаронида қайд мекунад, ки ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ маҷмуи ҳукуку озодиҳои конституционии инсон мебошанд, ки ба инсон имконияти аз давлат гирифтани неъматҳои моддиро фароҳам меорад. [2, с. 54]

Инчунин боз дигар гуруҳи олимони ҳукуку озодиҳои иҷтимоиро ба гуруҳи алоҳидаи ҳукуку озодиҳо тасниф кардаанд. Аз нигоҳи мутафаккири рус Борцкая ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ маҷмӯи ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шахрванд мебошанд, ки ба ӯ шароити арзандаи зиндагӣ, ҳимояи иҷтимоиро кафолат дода, дар ҳолатҳои номусоиди зиндагӣ аз ҷониби давлат расонидани кўмакҳои иҷтимоиро таъмин мекунад, фаҳмида мешаванд. [3]

Гуруҳи дигари олимони ба ҳуқуқҳои насли дуюм дар умум мафҳум пешниҳод кардаанд. Диноршоев А.М. ба ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ аҳамияти махсус зоҳир намуда қайд мекунад, ки ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар низоми ҳукуку озодиҳои инсон мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Онҳо барои муҳофизати одамон ҳамчун шахсони комилҳуқук дар асоси консепсияи пешбинӣ шуда, ба шахс имконияти дар як вақт истифода бурдани ҳуқуқ, озоди ва манфиатҳои иҷтимоиро кафолат медиҳанд [4], Сафарзода Б.А. қайд мекунад, ки “ҳуқуқҳои иқтисодӣ бо муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманданд ва аз ин рӯ ҳуқуқ ба фаъолияти иқтисодии шахсро ифода мекунад, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ҳуқуқҳои меҳнатӣ мебошанд, ки аз давлат хизматрасониҳои иҷтимоиро талаб мекунад, ҳуқуқҳои фарҳангӣ бошанд на танҳо барои рушди маънавии инсон балки ҳамзамон барои таъмини роҳҳои гуногуни худшиносии шахсият нигаронида шудаанд”. [5, с.261] Олими рус Е.В. Нелюбина қайд мекунад, ки ҳуқуқҳои иҷтимоӣ бо якҷоягии ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқҳои фарҳангӣ ҳуқуқҳои фундаменталии инсон ва шахрванд ба ҳисоб рафта, ҳолати ҳуқуқии ҳар як фардро дар ҷамъият муайян мекунад [6, с. 101].

Боз муаллифоне во меҳуранд, ки ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро як гуруҳи тоҷ ҳисобида, ҳатто намудҳои онҳоро дар якҷоягӣ пешниҳод кардаанд. Масалан олими ватанӣ Имомов А. мавқеи ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ- иқтисодиро дар низоми ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд махсус эълон менамояд ва қайд мекунад, ки онҳо дар якҷоягӣ чунин самтҳои муҳими ҳаёти инсонро ба монанди молиятдорӣ ва меросгузорию он, муносибатҳои оилавӣ, меҳнатӣ, таъминоти

иҷтимоӣ, истироҳат, саломатӣ, таҳсилро дар бар гирифта ба таъмини эҳтиёҷоти моддӣ, ҷисмонӣ ва маънавии шахс равона карда шудаанд [7, с. 74].

Аз нигоҳи мо бошад ҳуқуқҳои иҷтимоӣ иқтисодии инсон ва шаҳрвандро дар мазмуни васеъ ва маҳдуд фаҳмидан мумкин аст. Дар мазмуни васеъ мафҳуми ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро ба як гуруҳи аз ҳамдигар ҷудонашавада тасниф кардан мумкин аст. Чунки ба шароити зиндагии шаҳрвандони давлат вобаста аз амалишавии ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ баҳо дода мешавад. Хусусиятҳои умумии онҳо аз он иборат аст, ки онҳо дар якҷоягӣ барои инсон ва шаҳрванд шароити арзандаи зиндагиро (моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) фароҳам меоранд. Дар адабиёти илми ҳуқуқшиносӣ ҳуқуқи шароити арзандаи зиндагиро [8, с.11] ба монанди ҳуқуқ ба меҳнат [9, с.62] ба гуруҳи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ дохил мекунад. Хусусияти умумии ба худ хоси ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ боз дар он зоҳир мешавад, ки танзими ҳуқуқии аз ҷониби давлат муқарраршударо соҳиб мебошанд. Ин гуруҳ ҳуқуқу озодиҳо моҳият ва функцияҳои давлатро инъикос мекунад. Ҳаҷм ва намудҳои кафолатдодашудаи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ хусусияти объективии давлат, сиёсати давлатӣ ва амалияи онҳоро ифода мекунад. Аз ҷониби давлат таъмин кардан, кафолат додан ва тадбиқи ин ҳуқуқу озодиҳо аз шароити иқтисодӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, ҳолати демографӣ ва дигар омилҳои давлат вобаста аст. Айни замон ҳамаи давлатҳо моҳиятан иҷтимоӣ мебошанд ва таъмини шароити арзандаи зиндагиро ба инсон ва шаҳрванд кафолат медиҳанд. Таъмини шароити арзандаи зиндагӣ бошад ин ҳуқуқи комплексӣ буда, кафолат ва амалишавии ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, махсусан ҳуқуқу озодиҳои ҳам иҷтимоӣ ва ҳам иқтисодиро талаб мекунад. Барои таъмини шароити арзандаи зиндагӣ ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ҳуқуқҳои заминавӣ мебошанд. Амалишавии онҳо барои беҳдошти зиндагии инсон ва шаҳрванд таъсири калон мерасонанд. Ҳуқуқу озодиҳои фарҳангӣ, гарчанде аз руи замони пайдоиш ба ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ умумият дошта бошанд ҳам, ба шароити зиндагии одамон таъсири кофӣ расонида наметавонад, то он даме ки бо ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ алоқаманд карда нашаванд. Масалан, эъҷод намудани асар шароити зиндагии инсонро беҳтар карда наметавонад, лекин агар инсон аз фурухтани асари эъҷоднамудааш (ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти эъҷодӣ, яъне ҳуқуқи фарҳангӣ) фоида ба даст оварад (ҳуқуқи ба соҳибкорӣ машғул шудан, яъне ҳуқуқи иқтисодӣ), аз ҳисоби фоидаи бадастовардааш шароити зиндагиашро беҳтар мекунад (беҳтар намудани шароити зиндагӣ, яъне ҳуқуқи иҷтимоӣ). Бо ибораи дигар ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ “тамоми муносибатҳои ҷамъиятиро, ки барои таъмини эҳтиёҷи одамон равона шудааст”, дар бар мегирад. [10, с. 143-144].

Дар мазмуни маҳдуд бошад, вобаста ба мазмун ва соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти онҳоро ба ғуруҳҳои алоҳида тасниф кардан мумкин аст. Ин гуна таснифкунӣ ба он асоснок карда мешавад, ки онҳо намудҳо ва хусусиятҳои ба худ хоси ҳуқуқӣ доранд. Ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ҳуқуқу озодиҳои мебошанд, ки барои инсон ва шаҳрванд шароити арзандаи зиндагиро фароҳам меоранд. Ба ғуруҳи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ҳуқуқ ба таъкили оила, ҳимояи модару кудак, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқи тахминоти иҷтимоӣ дохил мешаванд. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ҳуқуқу озодиҳои мебошанд, ки ба инсон ва шаҳрванд имконияти ба даст овардани неъматҳои моддиро қарорат медиҳанд. Ба ғуруҳи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ бошанд, ҳуқуқи молиякит ва мерос, ҳуқуқи ба соҳибкорӣ машғул шудан ва ғайраҳо дохил мешаванд. Лекин бояд дар назар дошт, ки ҳаҷм ва қарорати ҳуқуқҳои иҷтимоиро давлат вобаста аз шароити иқтисодиаиш муайян мекунад. Шароити иқтисодии давлат бошад аз ҳаҷм ва амалишавии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад. Аз ин ҷо хусусияти умумие, ки ин ғуруҳ ҳуқуқу озодиҳоро ба ҳам мебариванданд ин мақсад ва функцияҳои давлати иҷтимоӣ мебошад.

Ҳамин тавр ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодиро ба як ғуруҳи мустиқили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд тасниф кардан мумкин аст. Хусусиятҳои ба худ хоси умумии ин ғуруҳ ҳуқуқу озодиҳоро ба тариқи зайл баён намудан мумкин аст:

Якум, ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ғуруҳи мустиқили низоми ҳуқуқу озодиҳои конституионии инсон ва шаҳрвандро таъкил медиҳанд. Онҳо аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборатанд, ки дар умум сатҳи зиндагии инсон ва шаҳрвандро муайян мекунад.

Дуюм, мақсади давлат аз қарорати ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ пеш аз ҳама бунёди давлати иҷтимоӣ мебошад. Давлатҳо новобаста аз онҳо, ки дар сатҳи конституионӣ худро иҷтимоӣ эълон кардаанд ё не ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ иқтисодиро дар сатҳи конституионӣ қарорат додаанд, ки аз мақсади бунёди давлати иҷтимоӣ дарак медиҳад.

Сеюм онҳо ҳуқуқу озодиҳои субъективӣ буда, амалишавии онҳо аз давлат вобастагии қалон дорад. Дар фарқиат аз ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ барои амалигардонӣ ва қарорати ҳуқуқҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ фақат даҳлат накардани давлат ба онҳо қифоягӣ намекунад. Барои онҳоро дар ҳаёт таъбиқ намудан давлат бояд барномаҳои маҳсуи иҷтимоӣ таъкил намуда, фаролияти ҳамаатарафӣ таъкилию хоҷагӣ барад, то ки ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии эълоншудаи инсон ва шаҳрвандро таъмин намояд. Аз ин лиҳоз ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодии инсон ва шаҳрвандро “ҳуқуқҳои барномавӣ” [11, с. 158] мегӯянд.

Чорум аз чониби давлат кафолат дода шудани ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ аз як тараф таъмини шароити арзандаи зиндагӣ ва инкишофи озодона ба инсон ва шаҳрванд бошад, аз тарафи дигар ҳуди давлат аз ин манфиатдор аст. Чи қадаре ки ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ кафолат дода шуда, дар амал тадбиқ ва ҳифз карда шаванд, яъне дар умум шароити зиндагии арзанда муҳайё бошад, ҳамон қадар ҷамъият ба давлат боварӣ ва эътиқод ҳосил мекунад.

Ҳамин тавр, ҳукуку озодиҳои иҷтимоӣ – иқтисодии инсон ва шаҳрванд маҷмуи ҳукуку озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд мебошанд, ки аз чониби давлат дар сатҳи меъёрӣ – ҳукуқӣ танзим карда шуда, барои инсон ва шаҳрванд шароити арзандаи зиндагӣ ва инкишофи озодонаро муҳайё намуда, имконияти ба даст овардани неъматҳои моддиро кафолат дода дар асоси нақша ва барномаҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Адабиёт

1. Лубенникова С. А. Понятие и содержание социально-экономических прав человека и гражданина//Вестник бурятского государственного университета – 2015. №2(2). – С.218.
2. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М., 1999.– С.54.
3. Бароцкая К.Б. Конституционное право на обеспечение в системе прав человека и гражданина: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Челябинск 2006. – 26 с.
4. Диноршоев А.М. Механизмы защиты прав человека в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2014. –150 с.
5. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе, 2016 – С.261.
6. Нелюбина Е.В. Понятие и место социальных прав в системе прав человека и гражданина// Государство и право. – 2009. № 8. – С.101.
7. Имомов А. Ҳукуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «Офсет Империя», 2016. – 424 с.
8. Белякович Н.Н. Права и свободы человека: практическое пособие. Москва, 2004 – С.11
9. Шакун Н.В. К вопросу о понятии социальных прав/ Вестник Московского университета МВД России. – № 10 / 2012. – С. 62
10. Кабалкин А.Ю. Критика и библиография// Советское государство и право. – 1989. №8.– С. 143–144.
11. Диноршоев А., Сафаров Д. Ҳукуқи инсон. Душанбе. ЭР-граф. 2010. – 158 с.

КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТЬ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Эркаев С.А.

Худжандский государственный университет им. академика Б. Гафурова

E-mail:safar.erkaev@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы принятия Конституция независимого Республики Таджикистан, истории Конституции таджикского народа как основа развитие и совершенствование законодательство в Таджикистана в годы независимости, принятие новых законов и изменение, дополнение к существующему законов Республики Таджикистана за основы Конституции независимого Таджикистана и международных актов и др.

Ключевые слова: Конституция, независимый, Республика, Таджикистан, история, совершенствование, развития, основа, законодательства.

THE CONSTITUTION IS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN TAJIKISTAN

Erkaev S.A.

Khujand State University named after academician B. Gafurov

Annotation. The article discusses the adoption of the Constitution of the independent Republic of Tajikistan, the history of the Constitution of the Tajik people as the basis for the development and improvement of legislation in Tajikistan during the years of independence, the adoption of new laws and amendments, additions to the existing laws of the Republic of Tajikistan for the foundations of the Constitution of independent Tajikistan and international acts, etc.

Key words: Constitution, independent, Republic, Tajikistan, history, improvement, development, basis, legislation.

«Конституция Таджикистана, признавая права человека высшей ценностью, основывается на принципе свободы и демократии. С учетом этой реальности определены содержание, суть и способ применения законов, а также деятельность органов государственной власти, связанные с правами и свободами человека.

Основной Закон, определив рамки деятельности всех политических сил – партий, объединений и общественных организаций, создал для этого законодательную базу».

Эмомали Рахмон [1, с.30]

История утверждают, что новейшая история таджикского народа начинается с 1991 года с объявлением независимости РТ. Осенью 1991 года, 9 сентября в нашей многовековой истории произошло историческое событие после томительного тысячелетия за саманидами вновь возродилась таджикская государственность. Поэтому 9 сентября 1991 года – необычайный день для

народа Таджикистана, носителя древнейшей культуры и истории, потомков древних арийцев.

Нам, таджикскому народу, чтобы прийти к суверенитету и национальной независимости, пришлось выдержать огромные испытания. Эти страдания начались с трагических февральских (1990г.) событий в г. Душанбе. Неуправляемая демократия вывела на свет множества разноликих политических партий и движений, которые ради достижения власти до предела обострили внутривнутриполитическую обстановку в стране. В результате чего с мая 1992 года южные районы Таджикистана были, охвачены пожаром гражданской войны. С непредсказуемыми последствиями это продолжалась до 1997 года и завершилось подписанием 27 июня 1997 года Общего соглашения об установлении мира и согласия в Таджикистане.

Судьбоносная XVI историческая сессия Верховного Совета Республики Таджикистан (16 ноябрь- 2 декабрь 1992г.) в таких состоялось особо тяжелых условиях на древнем городе Худжанде, и здесь была заложена прочная основа для прекращения гражданской войны и его восстановления разрушенной экономики республики [2,с.42]. Это судьбоносное событие предоставило возможность, чтобы мы приступили к процессу восстановления парализованных ветвей власти и государственных структур, установления мира и национального согласия, возвращения беженцев, восстановлению экономика и созданию законодательных актов демократического, правового, суверенного, советского и единого государства. На XVI сессии ВС. Эмомали Рахмон был избран главой законодательного органа и государства. И надо признать, что основа независимости Таджикистана была заложена с победой Октябрьской революции 1917г. Об этом Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президент РТ Эмомали Рахмон сказал так – *«В этом историческом контексте велика роль Октябрьской революции, давшая вторую молодость угнетенному народу. Таджики после тысячи лет со времени распада империи Саманидов вновь обрели свою государственность, обозначенную на политической карте мира»* [3, с.45]. Государственность прошло несколько этапов – с образованием Тадж. АССР (1924г.), Тадж.ССР (1929г.). В истории таджикского народа, входившего до Беловежского соглашения (декабрь1991г.) в состав СССР, распущенного триумвиратом, открылась новая полоса суверенного развития РТ была поистине выдающимся событием и переломным этапом в истории таджикского народа постперестроечного периода. Она сбила пламя политических страстей, приостановила конфронтацию противоборствующих политических партий и движений, восстановила конституционные основы власти и нацелила многострадальную страну на мирное созидательное развитие. История всегда внимательно следит за рождением личностей, как политиков.

Поэтому и XVI сессия, была знаменательна рождением **Эмомали Рахмон** как политика, принесшего мир на таджикскую землю и возрождение независимой государственности. Глава государства Эмомали Рахмон выступил перед депутатами высшего законодательного органа с краткой программной речью и в ней была заложена основа проекта новой Конституции РТ (1994г.).

XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистана имеет историческое значение, на ней были разработаны аспекты Конституции РТ и всех законов РТ. Принята утверждена важнейшая символика независимости и национальной государственности: Герб, Флаг и Государственный Гимн, учреждены национальная армия и пограничные войска, налажена система государственной безопасности и охраны границ, запущена в обращение национальная валюта, наш национальный паспорт признается во всем мире.

Всегда новое время, новые исторические условия требовали новые, соответствующие этим условиям и этому времени, законы, установления законного порядка, устранения противоречий в законодательстве. Поэтому была организована специальная комиссия по разработке и подготовке проекта новой Конституции РТ.

Видно, что в процессе работы были использованы важнейшие международные акты по правам человека – Всеобщая декларация прав человека (1948г.). Международное соглашение по социальным и экономическим правам граждан (1966г.), Парижская Конвенция, документы Хельсинского Консультативного Совета, все правовые акты Таджикистана. При создании этого судьбоносного документа учитывались социально-экономические, политические, культурные, правовые и государственные, исторические, религиозные и национальные особенности. Впервые в истории таджикской государственности текст Конституции был написан на государственном языке. И так в сложных социально-политических условиях была разработана и принята новая Конституция РТ [4, с.6].

Клятва таджикского народа – Конституция страны имеет огромное историческое значение. Впервые идея демократического и правового общества явилась основой Конституции. В соответствии с первой статьей Конституции РТ является социальным государством, где создаются условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека. Впервые за многовековую историю, государственности таджиков в Конституции объявляется, что народ является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти, которую осуществляет непосредственно, а также через своих представителей. Конституция Таджикистана обладает высшей юридической силой, ее нормы имеют прямое действие. Законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции, не имеют юридической силы.

В Конституции особое внимание уделено взаимоотношениям личности и государства. Отдавая приоритет защите прав человека, закрепляя в рамках закона ответственность государства перед обществом и гражданином. Конституция объявляет, что жизнь, честь достоинство и другие естественные права человека и гражданина соблюдаются и защищаются государством. Это стержневая основа нашего Основного Закона.

Конституция Таджикистана – исторический документ, в котором каждый человек видит реальный путь развития своего края и себя в неискаженном виде и гордится тем, что на основе этого судьбоносного для общества акта будет строить новое общество, где он своей семьей будет жить под защитой закона своего государства и клятва таджикского народа.

Цементирующей основой фундамента правового государства и Конституции является человек. Впервые в нашей конституции определены экономические основы различных форм собственности.

Государственный флаг Таджикистана развивается рядом с флагами стран членов ООН. Государственный герб Таджикистана изображается на важнейших международных документах. Конституция является святым документом, который определяет судьбу народа и государства, освещает их путь в будущее. Государственный Герб Таджикистана является символом государственного суверенитета РТ, нерушимого союза рабочих, дехкан и интеллигенции, дружбы и братства всех народов, проживающих в республике.

Совершенствование Конституции Республики Таджикистан – это требование исторической эпохи. В истории Республики Таджикистан было принято пять Конституций (1929, 1931, 1937, 1978, 1994) и 3 раза были внесены изменения и дополнения в Конституцию Республики Таджикистан 1994 года (1999, 2003, 2016) [5, с.40]. Всенародное обсуждение Проекта новой Конституции РТ и ее принятие 6 ноября 1994 года стали претворением в жизнь решений XVI сессии Верховного Совета Таджикистана. В этот памятный день избрание таджикстанцами Президентом страны Эмомали Рахмона стало наиболее важным историческим событием в жизни Таджикистана. Решения двенадцатой сессии Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Которая состоялось 30 июня 1999г., имеют историческое и судьбоносное значение в новейшей истории нашей страны.

Как отметил Президент страны Эмомали Рахмон на сессии, за последние семь лет впервые представители ОТО, комиссии по национальному примирению принимают участие в заседании парламента страны, что само по себе является символом национального примирения. Впервые с целью всесторонней реализации Общего соглашения об установлении мира и национального согласия в РТ приняты важные решения о внесении изменений и дополнений в

Конституцию РТ и предложены на общенародный референдум, который состоялся 26 сентября 1999г.

На сессии депутаты единодушно поддержали предложения Президента страны и еще раз доказали, что процесс мира и национального единства необратимы. Самое важное независимо от принятия решения о внесении изменений и дополнений в Конституцию РТ, то что остаются неизменными основы конституционного строя Таджикистана, которые определены в первой статье Конституции, как «независимое, демократическое, правовое, светское и унитарное».

Возникновение новой политической, экономической и культурной атмосферы в Таджикистане, приведение в соответствие с требованием времени основ политического строя страны, укрепление всеобщего мира и спокойствия, реализации соглашения о национальном примирении и единстве народов Таджикистана вызвали необходимость внесения изменений и дополнений в Конституцию Республики Таджикистан.

Изменения и дополнения, предложенные для референдума на 26.09.1999г., относятся к статьям 28, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 69, 71, 72, 82, 86 [6, с.3]. Все изменения и дополнения, предложенные на обсуждение и референдум, относятся к вопросам политических партий, Маджлиси Оли и компетенции Президента Республики Таджикистан.

В изложении и пополнении к статье 28 Конституции добавлены слова «демократической, религиозной и атеистической и предложена следующая редакция: *«гражданин имеет право участвовать в организации политических партий, в том числе партий демократического, религиозного и атеистического характера»*.

Большинство изменений и дополнений относятся к 111 главе Конституции, то есть выборы, функционирование и компетенции основной ветви политического строя, высшего представительского и законодательного органа РТ – Маджлиси Оли и основная их цель – образование двухпалатного постоянно действующего профессионального парламента. Согласно изменениям и дополнениям, Маджлиси Оли состоит из двух Маджлисов – Маджлиси Милли и Маджлиси намояндагон и срок их полномочий 5 лет (ст. 48).

Выборы в Маджлиси намояндагон происходят путем общего равного, прямого и тайного голосования. Членом Маджлиси намояндагон может быть избран гражданин, достигший 25 лет. Маджлиси намояндагон является постоянно действующим и профессиональным органом, его деятельность проходит в форме сессий. Выборы депутатов Маджлиси Милли и его деятельность отличаются от Маджлиси намояндагон.

Во-первых, три четверти депутатов Маджлиси Милли избираются тайным голосованием на маджлисах ГБАО, областей, депутатов г.Душанбе, городов и районов республиканского подчинения (совместно). Во-вторых, одну четвертую часть членов Маджлиси Милли назначает Президент. В – третьих, деятельность Маджлиси Мили осуществляется в форме сессий. В – четвертых, Членом Маджлиси Милли может быть избран или назначен гражданин, достигший 35 лет, имеющий высшее образование. В ней точно указаны уполномочия Маджлиси Милли и Маджлиси Намояндагон. Полномочия ныне действующего Маджлиси оли возлагаются в основном на Маджлиси намояндагон и др.

В проекте по изменению и дополнения к IV главе РТ предусмотрены изменения и дополнения к IV главе Конституции. Согласно статье 65 Президент избирается сроком 7 лет (вместо 5 лет) и многие другие. После принятия изменений и дополнений в Конституцию РТ 1994г. (1999г) прошло около 5 лет. За этот период произошли коренные экономические, политические и социально-культурные изменения в обществе, в том числе в международных отношениях. Эти изменения должны отразиться в Конституции РТ. На сессии Маджлиси намояндагон от 19 марта 2003 г. (№813) депутаты единодушно поддержали предложения *«О предложении членов Маджлиси Милли и депутатов Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ «Об изменениях и дополнениях в Конституцию РТ» и предложения Президента страны по этому вопросу».*

С целью всесторонней реализации этого документа в РТ приняты важные решения о внесении изменений и дополнений в Конституцию РТ и предложены им на общенародный референдум, который состоялся 22 июня 2003 г. Изменения и дополнения, предложения для референдума, на 22 июня 2003г относятся к *преамбуле и к статья с 5, 6, 8, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 38, 40, 41, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 89, 92, 98 [7,с.2].*

Развитие общества требует того, чтобы конституционные основа положение также постоянно совершенствовались. Необходимость последующего внесения изменений и дополнений в Конституцию РТ, состоявшегося 22.06.2003г. была прежде всего связана с регулированием процесса социально-политического и экономического развития, современным этапом развития государства, усилением гарантий прав и свобод человека и гражданина. Изменения и дополнения, предложения для референдума, на 22 мая 2016 г. относятся к следующим частям, что всего предлагаются *40 изменений и дополнений к Конституции РТ по главам и 36 статьям 1, 5, 7, 8, 14, 15, 16, 18, 20, 27, 28, 32, 34, 37, 38, 40, 45, 49, 51, 56, 61, 64, 65, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 84, 85, 86, 89, 91, 93 и изменение 6 глава (всего 72).* Вот например, некоторые из них: в Таджикистане запрещается деятельность политических партий других

государств, создание партий национального и религиозного характера, а также финансирование политических партий зарубежными государствами и организациями, иностранными юридическими лицами и гражданами, или родители ответственны за воспитание и обучение детей, а совершеннолетние и трудоспособные дети ответственны за уход и социальное обеспечение своих родителей; депутаты Маджлиси намояндагон, члены Маджлиси милли, Президент РТ, судья Конституционного, Верховного суда могут избираться или назначаться лица в возрасте не моложе 30 лет, имеющие только гражданство РТ и высшее образование, и они, в установленном Конституцией и конституционными законами порядке, должны приносить присягу и в том числе членам Правительства.

Ограничение, предусмотренное в части четвёртой 65-й статьи, *не распространяется на Основателя мира и национального единства – Лидера нации*. Во время обсуждения основных направлений государственных документов трудящиеся города Худжанда активно принимали участие и поддерживали содержание этих жизненно важных документов и их изучение продолжается. Усовершенствование Конституции дало нам, таджикскому народу возможность сделать уверенные шаги на пути дальнейшего укрепления достижений независимости, упрочения устоев государственности, законности, справедливости, единства и стабильности в обществе, построения действительно гражданского общества, социально-экономического и культурного развития, повышения авторитета и влияния Республики Таджикистана как независимого государства на международной арене.

Конституция РТ регулирует общественные отношения, которые связаны с высшими интересами государства, общества и каждого его члена, в том числе социально-экономической, культурно-политической отношений. *Конституция РТ*, защищая территориальную цельность страны, ее единство, свободы и права граждан, решительно запрещает и осуждает терроризм, экстремизм, незаконный оборот наркотиков и контрабанду оружия, купли продажи людей. *Конституция РТ*, являясь священным документом, должна стать предметом тщательного изучения всеми группами и слоями общества, и мы должны воспитывать молодое поколение в духе уважения к ней. Она является фундаментом независимого демократической, светской, правовой и единой государства. *Конституция РТ* является воплощением надежд и чаяний наших предков и руководством к действию для нынешнего и будущих поколений развитой таджикской нации и народов Таджикистана. Она являются гарантом свободы и обязанностей граждан Республики Таджикистана.

Продолжая претворять в жизнь решение XVI сессии ВС РТ начало этому процессу положила XVII сессия Верховного Совета РТ, на который был

обсужден вопрос о принятии новой Конституции страны и на которой с целью ее разработки была создана конституционная комиссия. И так принятие Конституции независимого Таджикистана и его совершенствование произошло на такой исторической эпохе, где активное участие принимали население РТ во время обсуждения проекта Конституции РТ.

Конституции независимого Таджикистана, определив рамки деятельности всех политических сил-партий, объединений и общественных организаций, народных движений, создал для этих сил законодательную базу. В ней ни одна идеология, в том числе партийная, ни одно общественное или религиозное объединение, группа или движение никоим образом не признаются в качестве государственной и обязательной идеологии и за основе первой статьи проводит свою деятельности.

В юбилейном периоде(1994-2024гг.) произошло коренные изменений во всех областях жизни таджикского народа и народов Таджикистана. В соответствии с Конституцией независимого Таджикистана общественная жизнь в республике развивается на основе различных политических и идейных течений. Политический и идейный плюрализм являются характерной чертой демократического, светского государства и свободы личности. На основе принципа политического плюрализма в настоящее время в нашей республике действуют различные партии и общественные объединения, народные движения. Если в 1991 году в нашей республике действовало в целом 3 политических партий, 60 общественных объединений (в 1994 году - 5 политических партий. 1500 общественных объединений, 2004 году - 6, 2200), то сегодня действуют 6 политических партий и более 3500 общественных объединений, что ярко свидетельствует о практическом претворении в жизнь принципа мировоззренческого и политического плюрализма в стране. Они все действуют за основе конституции. В годы юбилей Конституции независимого Таджикистана в нашей обществе на основе его политических и социальных особенностей создан уникальный инструмент обеспечения национального согласия – Общественный Совет (с 1996 г.), в задачи которого входят обеспечение обмена мнениями между различными общественно-политическими силами, установление новых форм сотрудничества между ними в их деятельности и обеспечение развитие республики. Всем входящим в него членам, то есть партиям и общественным организациям, предоставлена возможность обмениваться мнениями по важным вопросам жизни общества и государства. внося свой вклад в их решение с учетом национальных интересов и политических особенностей. Претворяя основных направлений Конституции независимого Таджикистана в нашей обществе объявлено мораторий для смертной казни (с 2004 г.), осуществляется политика открытых

дверей для всех государства мира (с 2008 г.), и объявлено свободной экономической зоной, Республики Таджикистан стал полноправным членом ООН, ВТО и более 80 международных организаций и многие другие.

В соответствии с Конституцией независимого Таджикистана религиозные организации создаются на основе соблюдения принципа свободы и прав граждан только для удовлетворения своих религиозных потребностей. Их использование в корыстных политических и экстремистских целях. Прежде всего, наносит ущерб самой религии и противоречит ее призванию, религия и религиозные отношения людей являются частным делом, В тех случаях, когда на первом месте стоят интересы независимости и безопасности государства, религия должна служить им. Поэтому, что государства имеет право создавать правовые препятствия для злоупотребления религией со стороны любых экстремистских движений и группировок, как внутренних, так и международных и региональных. У нас созданы благоприятные условия для спокойствия и стабильности. Национального единства, построения единого демократического, светского, правового и социального государства и упрочения его устоев с тем, чтобы в нашем обществе пустила корни и дала плоды демократия. В республике никто не наказывается и не преследуется за религиозные свободы и права, если только они осуществляются в рамках закона и конституции и полностью соблюдается свобода совести. Однако некоторые политические антинародные силы, даже отдельные личности, ищущие себе славы, используя создавшуюся в нем обстановку демократии, пытаются выйти на политическую арену, прикрываясь маской защитников религии. А на деле, преследуя свои политические и экономические интересы, а также интересы своих зарубежных хозяев, пытаются дестабилизировать обстановку в республике. В статье 30 Конституции Таджикистана четко и ясно подчеркнуто. *Что пропаганда и агитация, ведущие к социальной, расовой, национальной, религиозной и языковой ненависти и розни запрещены.*

В Конституции независимого Таджикистана записано, что Таджикистан, являясь социальным государством, обеспечивает для каждого условия достойной жизни и свободного развития. В связи с этим государство должно создать надлежащие условия и проявить заботу о малоимущих и нуждающихся гражданах. Основной стержень состоит в том, что государство должно служить обществу и людям и создавать благоприятные условия для улучшения социального благосостояния граждан, подобная государственная поддержка зависит от экономического и финансового потенциала каждой страны. На современном этапе, Правительства Республики Таджикистан, несмотря на экономические трудности и мировой социально-экономический кризис, направляет почти половину государственного бюджета республики в

социальную сферу и в будущем продолжит эту политику. За прошедшие 30 лет (1994-2024) прошли трудный путь, решая и устраняя различные социально-экономические, культурно-политические, внутренние и внешние многочисленные проблемы. *В этом период была принята более 3500 законов и изменений, дополнение к существующим законам страны и 3 изменения в Конституции РТ и это есть основа развитие и совершенствование законодательства в Таджикистане.* В данном этапы развитие перед нами предстоит еще более важные задачи – обеспечение дальнейшего экономического развития и повышение уровня жизни населения нашей страны: 4 стратегические задачи- обеспечение независимости и безопасности энергетике, безопасности независимости продовольствие, выход из коммуникационной тупика и ускоренной индустриализации страны.

В заключение надо сказать. Что в результате структурной перестройки экономики и перехода к новым рыночным отношениям, предполагающим разнообразие форм собственности и свободную деятельность хозяйствующих субъектов, в настоящее время наблюдается заметной прогресс в работе различных отраслей экономики республики. Достигнуты весомые достижения в производстве, с каждым годом возрастает объем внутреннего валового продукта. Разумеется, все это стало возможным благодаря свободной экономической деятельности, развитию предпринимательства, обеспечению равноправия и защите прав всех форм собственности, в первую очередь частной, что гарантировано Конституцией независимого Таджикистана.

Конституция на деле является историческим и священным для государства, для нации и для каждого гражданина документом, который регулирует все важные сферы отношений в обществе. Она, гарантируя права и свободы человека, она определяет основы общественного строя, формы правления, территориальной организации государства, основы учреждения центральных и местных органов государственной власти, их компетенцию и взаимоотношения. Сегодня Конституции независимого Таджикистана стала важным фактором в отражении целей. Сути развития и совершенствования независимого, нового, демократического, светского, правового, единого, развивающего государства и государственности и одновременно сыграла определяющую роль в фундаментальном преобразовании всех социально-экономических, культурно-политических, общественно-юридических отношений общества Республики Таджикистана. В Конституции независимого Таджикистана все эти жизненно важные вопросы нашли отражение с учетом политико-экономических, социально-культурных, государственно-правовых, национально-исторических, учебно-воспитательных, дидактико-мировоззренческих особенностей и традиций нашей нации, народов Таджикистана и нашей республики.

Основатель мира и национального единства – Лидера нации, Президент Республики Таджикистан глубокоуважаемый Эмомали Рахмон во всех своих выступлениях посвященной к значению новой Конституции таджикского народа дала обоснованную научную оценку. Конституция независимого Таджикистана является клятвой и основой развития законодательства таджикской нации и всех народов Таджикистана перед собой и мировым сообществом о построении демократического, светского, правового, единого и независимого государства и свободного гражданского общества, особо важное то, что крепкой опорой государства в построении нового развитого общества, всестороннее развитие государства, обеспечении спокойствия и стабильности является наш трудолюбивый, благородный, патриотический настроенный исторический древний и всегда молодой народ и обладая такой мощной силой наш священный Родина – дорогой Таджикистан приближаются в ряды развитых стран мира. Если мы являемся честным чистым детищем своей Родины уважая Конституцию независимого Таджикистана мы должны свою лепту на этом направлении и выполнить все требования Конституции.

Литература

1. Қавлу қасами миллат. – Хужанд, 2004 – С.30.
2. Эркаев С.А. Сангинов Х.С. XVI сессия Верховного Совета РТ – начало нового этапа в истории таджикского народа. – Худжанд, 2003. – С.42.
3. Рахмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории. – Душанбе, 1996. – С.45.
4. Конституция Республики Таджикистан – Душанбе, 1994. – С.6
5. Конституция Таджикской ССР. – Душанбе, 1978. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 1994. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 1999, 2016. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003. Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерки истории Советской Конституции. – Москва, 1980.
6. Эркаев С.А. Конституция – давлатдорлик рамзи. Газета «Ленинобод хақиқати». 6 ноябрь 2002. Его же Совершенствование Конституции. «Ленинабадская Правда», 2 апрель 2003. Эркаев С., Самадов Х. Бахтномаи халқи тоҷик». Тирози Чахон. 4 ноябрь 2006.
7. Эркаев С.А. Совершенствование Конституции. «Ленинабадская правда», 20 апрель 2003. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016.

КОНСТИТУТСИЯ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарбекзода Х.С.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

E-mail: hukmiddin-1981@mail.ru

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур Конститутсия ҳамчун асоси муҳими сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад.

Мутобикати ҳамаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шартҳои таъмини сифати баланди ҳуқуқии қонунҳо мебошад. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ҳадафҳои мушаххаси худро дорад ва дар асоси принципҳои муайян, аз ҷумла принципҳои ба он хос, бо истифода аз шаклҳо, усулҳо ва мушоҳидаҳо ва бо мақсади ба даст овардани натиҷаи қонунгузори аз ҷиҳати илмӣ асоснок, мутавозин ва пайваста, ки афзалиятҳои асосии сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистонро ба назар мегирад, амалӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, танзими ҳуқуқӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

КОНСТИТУЦИЯ КАК ВАЖНАЯ ОСНОВА ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сафарбекзода Х.С.

Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрав

Аннотация. В данной статье рассматривается Конституция как важная основа правотворческой политики в Республике Таджикистан. Соответствие всех законов и других нормативно-правовых актов на Конституции Республики Таджикистан является одним из условий обеспечения высокого правового качества законов. Правотворческая политика имеет свои конкретные цели и осуществляется на основе определенных принципов, в том числе тех, которые ей присущи, с использованием форм, методов и наблюдений и с целью достижения научно обоснованного, сбалансированного и последовательного законодательного результата, учитывающего основные приоритеты правовой политики Таджикистана.

Ключевые слова: Конституция, правотворческая политика, правовая политика, правотворческой деятельность, правовое регулирование, правовые основы, нормативно-правовые акты.

THE CONSTITUTION AS AN IMPORTANT BASIS OF LAW-MAKING POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarbekzoda H.S.

Bokhtar State University named after Nosir Khusrav

Annotation. This article considers the Constitution as an important basis for law-making policy in the Republic of Tajikistan. Compliance of all laws and other normative legal acts with the Constitution of the Republic of Tajikistan is one of the conditions for ensuring high legal quality of laws. Legislative policy pursues its specific goals and is implemented on the basis of certain principles, including those inherent in it, using forms, methods and observations, as well as with the aim of achieving a scientifically sound, balanced and consistent legislative result that takes into account the main priorities of Tajikistan's legal policy.

Keywords: Constitution, law-making policy, law enforcement activities, regulatory legal regulation, legal framework, regulatory legal acts.

Қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қонуни тақдирсоз дар ҳаёти сиёсӣ ва низоми қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши арзанда гузоштааст.

Ҳар як давлати соҳибхитӣ пеш аз ҳама барои барқарор намудани низоми конституционӣ талош менамояд, ки яке аз онҳо қонуни асосии давлат мебошад.

Ба ақидаи як қатор муаллифон, сиёсати ҳуқуқӣ пеш аз ҳама дар шакли ҳуқуқэҷодкунӣ амалӣ карда мешавад [1]. Ин ба раванди эҷоди қонун таъсири назаррас мерасонад, зеро он рушд меёбад, мушаххас, пурра ва шакле мегирад, ки дастрас бошад. Ба таври дигар гуем, қонун ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мисли оина ҳам муваффақиятҳо ва ҳам нуқсонҳоро дар соҳаи танзими ҳуқуқӣ инъикос мекунанд [2, с.124].

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷрати тақдирсоз ва сарнавишти таърихи нави тоҷикон буда, ба марҳилаи нави таърихӣ гузариш аз ҷомеаи собиқ сотсиалистӣ ба давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ ва ҷомеаи озоди шахрвандӣ заминаи бозғирмоди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ гузошт. Аз ин хотир, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун ҳуҷрати воқеан таърихӣ ба мисли як зумра ҳуҷратҳои Қаблии таърихӣ аҳамияти таърихӣ худро дар тӯли садсолаҳо нигоҳ хоҳад дошт.

Дар ин бобат А.П. Коробова менависад: “Қонунгузорӣ дар баробари тарбияи ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои татбиқи сиёсати ҳуқуқии давлат мебошад” [3,с.8]. Тибқи нуқтаи назари Р.Ш. Сотиволдиев сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистони муосир бояд аз самтҳои асосии зерин иборат бошад, ки онҳоро шаклҳои татбиқи он ба ҳуҷи ҳисоб кардан мумкин аст: 1) қонунбарорӣ; 2) ҳифзи ҳуқуқ; 3) тафсиркунанда; 4) доктриналӣ; 5) таълими ҳуқуқӣ ва ғ.

Аз ин рӯ сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ шакли муҳимтарини татбиқи сиёсати давлат буда табиист, ки нисбат ба ин фаъолият ва дараҷаи самаранокии он талаботи махсус, афзоянда ба таври асоснок гузошта мешавад. қонун ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бояд ба мақсади худ мувофиқ бошанд, манфиатҳои шахс ва давлатро ифода намояд. Бинобар ин, барои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ таҳқиқ ва равшан намудани қонунҳо ва тамоюлҳои объективии онҳо аҳамияти калон дорад.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 – ноябри соли 1994 қабул гаштааст ин ҳадафҳои худро амалӣ гардониди аҳамияти на танҳо ҳуқуқӣ, балки аҳамияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро касб намуд. Дар заминаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти васеи ҳуқуқӣ давра ба давра ва бо дарназардошти талаботи нави замона гузаронида шуд. Пешрафти ҳаёти ҷомеа

талаботи нав ба навро пеш мегузорад, ки ҳалли худро талаб мекунанд. Илова бар ин, равандҳои нави инкишофи ҷомеаи ҷаҳон, ба хусус ҷаҳонишавӣ зарурати мутобиқ намудани ислоҳоти ҷомеаи моро ба талаботи нави Ҷаҳонӣ тақозо мекунанд.

Чунин ба назар мерасад, ки сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро бешак яке аз омилҳои муайянкунандаи такмили танзими ҳуқуқӣ доништан лозим аст. Инро бо он тасдиқ кардан мумкин аст, ки сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ мақсадҳои мушахаси худро дорад ва дар асоси принципҳои муайян, аз ҷумла, принципҳои, ки ба вай хос аст, бо истифода аз шакли усулҳо ва мушоҳидаҳо ва ба ноил шудан ба натиҷаи қонунгузори аз ҷиҳати илмӣ асоснок, мутавозин ва мутассил, ки афзалиятҳои асосии сиёсати ҳуқуқии Тоҷикистонро дар назар дорад сурат мегирад [4, с.59].

А.П. Коробова бар ин назар аст, ки дар шакли ҳуқуқэҷодкунӣ сиёсати ҳуқуқӣ ифодаи берунии худро пеши назар карда, дар амал татбиқ мегардад. Дар натиҷаи фаъолият мо бешубҳа ҳулоса бароварда метавонем, ки сиёсати ҳуқуқие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гирифта мешавад, масалан, андоза ба принципҳо ва меъриҳои байналмилалӣ дар соҳаи умумӣ, танзим, инчунин назария ва амалияи сохти давлатии ҳуқуқӣ.

Ба ақидаи мо, мавқеи С.В. Поленина дуруст мебошад, ӯ қайд мекунад, ки сиёсати ҳуқуқӣ бо тамоми мафҳумҳои ин падида дар ҷомеа пеш аз ҳама ҳамчун сиёсати қонунгузорӣ дарк ва қабул карда мешавад. Дар ҳолат тасодуфи нест, сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар муқаддима, мафҳум ва моддаҳои қонунҳо ва дигар санаҳои меъерӣ ҳуқуқӣ ифода ёфта, барои баррасии васеъ ва шиносоии аҳоли дастрас карда мешавад [5, с.180].

Дар солҳои баъди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи Тоҷикистон ва ҷаҳон тағйиротҳои кулӣ ба вуқӯ пайвастанд, як зумра проблемаҳои нави ҷаҳонӣ ба миён омаданд, ки ҳалли худро зимни истифодаи захираҳои нави молиявӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ, нақлиётӣ ва ғайра талаб мекунанд. Бо пешрафти ҳаёти ҷомеа проблемаҳои ҳаётан муҳим торафт мураккабтар мегарданд. Ин дар навбати худ ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли мушкилиҳои бамиеномада, ҷалби захираҳои нави молиявӣ иқтисодиро талаб мекунад. Ба ибораи дигар, ҳалли проблемаҳои имрӯзаи ҷомеа потенциали баланди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар, азму иродаи қавии шаҳрвандон, кори пурмасъулияти ҳамаи мақомотҳои давлатӣ, масъулияти баланди ҳар як шаҳрванди Ҷумҳуриро талаб мекунад.

Ислоҳоти ҳуқуқӣ ҳамчун замина ва омилҳои ислоҳоти иқтисодиву иҷтимоӣ эътироф мешавад. Ба андешаи В.Д. Зоркин ҳоло гузоштани масъала дар хусуси ислоҳоти ҳуқуқии фарогири кулли ҷомеа бамаврид аст ва дар ҳолати эътибор надодан ба ислоҳоти ҳуқуқӣ ҳамаи дигар намудҳои ислоҳот ба натиҷаи хуб намеоранд [6, с.12].

Аз ин хотир, олимон зарурати ислоҳоти ҳукукиро дар доираи сиёсати ҳукуқӣ собит мекунад. Сиёсати ҳукуқӣ ҳамчун заминаи муҳими ислоҳоти ҳукуқӣ арзёбӣ мегардад. Илова бр ин, ҳангоми муайян намудани мафҳуми сиёсати ҳукуқӣ маҳз ба ҳамин паҳлуи масъала диққат медиҳанд. Чунончи, А.В. Малько менависад, ки сиёсати ҳукуқӣ ин «фаъолияти илман асоснокгашта, мунтазам ва низмнокӣ мақомоти дахлдори давлат оид ба ташаққули механизми самараноки танзими ҳукуқӣ, истифодаи ақлонаи воситаҳои ҳукуқӣ ва расидан ба ҳадафҳои муайян дар бахши таъмини ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд, таҳкими интизом, қонуният ва тартиботи ҳукуқӣ мебошад» [7, с.9].

Инкишофи босуръати ҷомеа, талаботи нав ба нави ҳаёти ҷомеа, зарурати идомаи ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар навбати аввал такмили ҳуди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро талаб мекунад, зеро бе такмили асоси ҳукуқии ҳаёти ҷомеа ва давлат таъмин намудани ислоҳот ва рушди минбаъдаи ҷомеа ғайриимкон аст. Солҳои пас аз қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон собит намуданд, ки такмили мақомоти давлат, ислоҳоти соҳаи идоракунии давлатӣ ва бахшҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа танҳо дар заминаи Конституция, ки пойдевори ҳукуқии ҷомеа ва давлатамон аст, имконпазир мегардад. Яке аз муваффақиятҳои мо низ маҳз дар ҳамин аст, ки ислоҳоти куллии ҳаёти давлат ва ҷомеаамонро ҳанӯз дар давраи душвортарин ва ғайриқаноқтарин дар доираи Конституция оғоз намуда, минбаъд ин ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ ҳукукиро заминаи ҳукуқии қору фаъолиятҳои қарор додем. Таърихи давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳони мутамаддин нишон медиҳад, ки пешрафти ҷомеа ва давлат танҳо дар пояи бозғамии ҳукуқӣ, дар ҷаҳорҷубаи Конституция имконпазир мешавад. Эъмори давлати ҳукуқбунёди демократӣ дар навбати худ тақвияти асосҳои ҳукуқии ҳаёти ҷомеа ва давлатро талаб мекунад.

Аз ин рӯ, такмили Конституцияи Ҷумҳурии тоҷикистон яке самтҳои муҳими сиёсати ҳукуқии давлат, роҳи таъмини ҳукуқии ислоҳот ва пешрафти ҷомеаи мо маҳсуб мешавад. Бо дарназардошти ҳамин нукта мо се маротиба – солҳои 1999, 2003 ва 2016 Конституцияамонро тақмил дода, ба он бо иштироки бевосита халқи Тоҷикистон тағйироту иловаҳо ворид намудем. Минбаъд собит гашт, ки такмили Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти талаботи нави ҷомеа сурат гирифта, барои пешрафти минбаъдаи ҷомеа, такмили идораи давлатӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ, таъмини соҳибистиқлолии давлат, ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ мусоидат намуд.

Р.Ш. Шарофзода (Р.Ш. Сотиволдиев) намудҳои сиёсати ҳукукиро бо дарназардошти намудҳои мақомоти давлатӣ (сиёсати ҳукуқии Президент, мақомоти ҳокимияти иҷроия ва дигар), таҷзияи ҳокимият (сиёсати қонун эҷодкунӣ, иҷрои ҳукуқ, судӣ), самтҳои фаъолияти давлатӣ (ҳукуқэҷодкунӣ, ҳукуқатбиқкунӣ, ҳифзи ҳукуқӣ, иттилоотӣ, экологӣ ва дигар), соҳаҳои ҳукуқ

(конституционӣ, маданӣ, маъмурӣ ва дигар), институтҳои ҳуқуқ (дар соҳаи интиҳобот, раъйпурсӣ ва дигар) чудо мекунад [8, с.25].

Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ омили тавоно мебошад, ки ҳаёти ҳуқуқиро ҳамчун маҷмӯи шаклҳои гуногуни мавҷудияти худро ташкил медиҳад, ки хусусият ва сатҳи инкишофи ҳуқуқи Ҷомеаи давлатиро инъикос менамояд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ асосан масъалаи рушди ҳуқуқ дар заминаи пешрафти ҳуқуқӣ, василаи он бо дигар категорияҳои ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст [9].

Рушди ҳуқуқӣ ҳамчун ҳолати махсуси ҳаёти ҳуқуқи ҷомеа амал мекунад, ки бо тағйирёбии сифати, ҳамаҷониба, бебозгашт ва мақсадноки хусусиятҳои низоми ҳуқуқ фарқ мекунад [7, с.9].

Зарурати инкишофи ҳуқуқ аз он иборат аст, ки низоми ҳуқуқӣ бо ин ё он сабаб бо шаклҳои мавҷудаи ғайриқонунӣ маҳдуд шуда наметавонад. Ҳамин тариқ, маҷбур аст, ки ба сатҳи дигари ғайриқонунӣ, ки қаблан барои он дастнорас ва ғайрамқонун буд, бирасад ва шартӣ чунин баромад тағйирот дар ташкили объект аст [10, с.189].

Рушди ҳуқуқиро бе дурнамои сиёсати ҳуқуқӣ тасаввур кардан ғайриимқонун аст. Маҷмӯи мафҳумҳои “рушди ҳуқуқӣ” ва “сиёсати ҳуқуқӣ” дар робитаи байни тағйироти воқеияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ амал мекунад. Дар ин бобат мавқеи К.В. Шундиқов, ки сиёсати ҳуқуқиро амалияи махсуси иҷтимоӣ медонад боиси дастгирӣ мебошад [11].

Имрӯз рушди ҷомеа, ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ қабули қонунҳои сифатан баландро талаб мекунад. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгӯи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ буда, сифати баланди ҳуқуқи он аз ҷониби ташкилотҳо ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ эътироф шудааст, заминаи такмили қонунгузори сифатан нав мебошад. Мутобиқати ҳамаи қонунҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шартҳои таъмини сифати баланди ҳуқуқи қонунҳо мебошад. Дар ҳалли ин вазифаи басо муҳим Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таъсиси он дар Конституцияи кишвар пешбинӣ шуда буд, нақши ҳалкунанда дорад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ якчанд маротиба асоси ҳуқуқи ин мақоми баланди судӣ такмил дода шуда, самтҳо ва дурнамои инкишофи низоми санҷиши судии конституционӣ дар барномаҳои ислоҳоти судии ҳуқуқӣ муайян карда шуд.

Яке аз ҳадафҳои давлати мо бунёди давлати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад, ки аз эълонии истиқлолияти Тоҷикистон маншаъ мегирад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои бунёди чунин ҷомеа заминаҳои ҳуқуқӣ лозим аст, аз қабили озодии иқтисодӣ, гуногуншаклии молияӣ, хусусияти Қонунӣ доштани давлат, кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон, озодиҳои воситаҳои ахбори омма ва ғайра мебошад. Ба сифати чунин заминаҳои ҳуқуқӣ пеш аз ҳама

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд. Меъёрҳои адолатнокӣ Конститутсия ин хусусиятҳоро лиҳози ҳуқуқӣ додаанд. Аз ҷумла мутобиқи моддаи 12-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликиятро, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат додаст. Ин меёр ба ҳар шахс имконият медиҳад, ки дар ҳаёти иқтисодӣ озодона фаъолият намуда, соҳиби ихтиёрдорӣ намудани моликиятро пайдо намояд. Албатта машғул шудани як қатор ашхоси мансабдор дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти соҳибкорӣ маҳдуд шудааст, то ин ки дар ин самт назорати давлатии иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ғарздор гардад.

Мутобиқи моддаи 58 – Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Маҷлиси миллӣ, вакили Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд. Қонунҳои муҳимтарини давлатӣ аз ҷониби халқ муҳокима ва қабул мешаванд, аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар райъпурсии умумихалқӣ аз тарафи халқ қабул карда шудааст.

Дар асоси Фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 6 феввали соли 2018 Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 тасдиқ карда шуд [12]. Тибқи Консепсияи мазкур сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз чораҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, мафкуравӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади танзими самараноки муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи минбаъдаи онҳо роҳандозӣ мешавад. Унсурҳои асосии сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро стратегияҳо, консепсияҳо, барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои татбиқи ҳуқуқ ташкил медиҳанд. Сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот бо самтҳои асосии сиёсати давлат амалӣ гардида, заминаи ҳуқуқи сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва самтҳои дигари сиёсати давлати соҳибистиклоли Тоҷикистонро ташкил медиҳад [12].

Дар банди 1-уми Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 қайд карда мешавад, ки таркиби қонунгузорӣ мураккаб ва гуногунҷабҳа буда, дар он муҳолифат, номутобиқатӣ ва камбудӣ ҷой дошта метавонанд. Аз ин хотир, баргараф намудани ихтилофу номутобиқатӣ байни қонунҳо, инчунин қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун масъалаи муҳими фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ эътироф мешавад.

Имрӯз ҷомеаи мутамаддин ба хусусиятҳои қонунӣ доштани давлат алоқамандии зич дорад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки мақомотҳои олии намояндагӣ ва қонунгузори кишвар, инчунин мақомотҳои маҳаллии намояндагӣ дар асоси интиҳоботи демократӣ ташкил мешаванд.

Дар меъёрҳои худ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсонро қафолат додаст. Ин меъёрҳо инсонии моро бо шаъну эътибор, қадру қиммат муайян месозад. Тасдиқи ин гуфтаҳо боби дууми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки ҳаряки мо ҳуқуқ ба озодӣ, озодии вичдон, озодии сухан, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқ ба ҳаёти арзанда, интиҳоби озодонаи ҷои зист ва ғайраро дорем.

Мутобиқи моддаи 14 – и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Ҳамин тариқ, сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро бояд ҳамчун фаъолияти аз ҷиҳати илми асоснок, мунтазам ва муназзам, ки ба фароҳам овардани шароити зарурӣ барои эҷоди самарабахши қонун дар зинаҳои гуногуни идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад, фаҳмидан лозим аст.

Адабиёт

1. Исаков Н.В., Мазуренко А.П. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ: ҷанбаи умумӣ-назариявӣ. – М., 2005.
2. Коробова А.П. Правовая политика: понятие, формы реализации, приоритеты в современной России: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2000. – С. 124-125.
3. Коробова А.П. Сиёсати ҳуқуқӣ: концепсия, шаклҳои татбиқ, афзалиятҳо. – Самара, 2000. С.7-8.
4. Калинин А.Ю. Стратегия ва фаъолияти Қонунбарории Русияи муосир // Ҷиноят ва ҷазо. – 2009. № 3. – С.56-59.
5. Поленина С.В. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ. – М., 2007. – С. 180.
6. Зорькин В.Д. Об угрозах конституционному строю в XX веке и необходимости проведения правовой реформы в России // Журнал российского права. – 2004. – № 6. – С. 12.
7. Малько А.В. О необходимости формирования правовой политики в регионах // Правовая политика в Российской Федерации: региональный уровень. – Тамбов, 2008. – С. 9.
8. Сативалдыев Р.Ш. Правовая политика как фактор прогрессивного развития общества // Правовая жизнь. – Душанбе, 2013. – № 3. – С. 27-29.
9. Барсуков А.Ю. Категорияҳои пешрафти ҳуқуқӣ. – Саратов, 2004.

10. Юдин Е.Г. Муносибати таксономия ва принсипи фаъолият. М., 1978. – С. 189–190.
11. Шундиков К.В. Ҳадафҳо ва воситаҳо дар қонун (чанбаи умумӣ-назариявӣ) : дис.номз. илм. ҳуқуқ. – Саратов, 1999.
12. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2018» аз 6 феввали соли 2018, № 1005: [Захираи электронӣ]: манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=130946&conttype=3 (санаи муроҷиат 19.08.2024).

УДК 342

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА ЗАЩИТУ ДЕТСТВА В ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВАХ

Ганиева С.О.

Таджикский Национальный Университет

E-mail: sumi@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы конституционно- правовой защиты детства в постсоветских государствах. В частности, изучаются конституционные положения, касающиеся прав детей, а также законодательные акты, на их защиту в Республике Таджикистан, Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан, Беларусь и в Российской Федерации.

Ключевые слова: защита детства, право детей, постсоветское государство.

THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO THE PROTECTION OF CHILDHOOD IN THE POST-SOVIET STATES

Ganieva S.O.

Tajik National University

Annotation. The article deals with topical issues of constitutional and legal protection of childhood in post-Soviet states. In particular, the constitutional provisions concerning the rights of children, as well as legislative acts for their protection in the Republic of Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Belarus and the Russian Federation are being studied.

Keywords: child protection, children's right, post-Soviet state.

Конституционное право на защиту детства в постсоветских государствах является одним из основных принципов, закреплённых в их конституциях. Это право, как правило, охватывает целый ряд аспектов, включая физическое, психическое и социальное благополучие детей, а также их защиту от насилия, эксплуатации и дискриминации.

Основным направлением государственной политики любого государства, направленная на повышение уровня жизни граждан, предоставление

возможности для свободного развития личности. В этой связи особое внимание должно уделяться незащищенным слоям населения, к которым, безусловно, относятся дети.

Понятие защиты прав ребенка является сложным и многоаспектным. Ученые такие как: О. С. Антюфеева под защитой прав детей понимает «охрану лиц до достижения восемнадцатилетнего возраста от посягательств со стороны граждан, должностных лиц, государственных органов, а также собственной семьи» [1]. С точкой зрения Г. В. Синцова, согласно которой повышение уровня защищенности детей, решение проблем детства «должно исходить как со стороны каждой отдельной семьи, так и государства» [2]. По мнению О. В. Бутько, «законодательство в сфере детства является показателем уровня зрелости правового государства и гражданского общества» [3].

К. Д. Шаймарданов определяет конституционно-правовой механизм защиты прав человека и гражданина «как систему институтов различного уровня, как государственных, так и межгосударственных, взаимодействие которых предотвращает нарушение прав человека и гражданина» [4]. М. В. Мархгейм понимает под данным термином «целостную конституционно-обусловленную упорядоченную совокупность упорядоченных элементов правового механизма, функционирование которого направлено на защиту нарушенных прав и свобод, на достижение в Российской Федерации состояния их устойчивой защищенности» [5]. Исследуя специфику механизма защиты конституционных прав несовершеннолетних, В. И. Абрамов приходит к выводу, что «защита прав ребенка представляет собой систему мер, состоящую из способов защиты прав, в том числе и самозащиты, и призванную обеспечить свободную реализацию субъективных прав несовершеннолетних» [6]. С. А. Горячева, «исследуя конституционно-правовую защиту прав несовершеннолетних, определяет механизм защиты и охраны прав несовершеннолетних как совокупность конституционно-правовых норм, представляющих собой юридические основания защиты и охраны прав и интересов несовершеннолетних» [7].

В Таджикистане конституционно-правовая защита детства является важной частью правовой системы и социальной политики государства. Конституция и ряд законов направлены на обеспечение прав и интересов детей, с особым акцентом на защиту их от насилия, эксплуатации и дискриминации.

Конституция в Республике Таджикистан провозглашает защиту прав детей как важную задачу государства. В частности, в статье 34 говорится, что «Мать и ребенок находятся под особой защитой и покровительством государства», [8] что включает обязательство государства создавать условия для защиты и благополучия детей.

В Республике Таджикистан был принят закон «О правах ребенка», где подробно регулирует правовой статус детей и меры их защиты. Он включает гарантии на физическое, интеллектуальное и моральное развитие ребенка, защиту от жестокого обращения, эксплуатации и насилия. Закон предусматривает право ребенка на имя, гражданство, медицинскую помощь, бесплатное образование, социальную поддержку, а также право быть услышанным в судебных и административных процессах, касающихся его интересов.

Таджикистан является участником Конвенции ООН о правах ребенка (ратифицирована в 1993 году), что обязывает страну соблюдать международные стандарты в области прав ребенка. Это включает в себя обязательства по созданию системы защиты детей от насилия, доступа к образованию, здравоохранению и другим основным правам.

Тем не менее, правительство Таджикистана предпринимает меры для улучшения положения детей, сотрудничая с международными организациями для реализации программ в области здравоохранения, образования и социальной защиты.

Конституционные законодательства постсоветских стран, необходимо подчеркнуть, что во многих конституциях предметом особой защиты и поддержки является ребенок.

Так, например, статья 27 Конституции Республики Казахстан [9] закрепляет конституционную защиту брака и семьи, материнства, отцовства и детства. Более того, данная норма повторяет положение многих конституций о том, что забота о детях и их воспитание рассматривается как естественное право и обязанность родителей. Несмотря на довольно небольшой объем регулирования защиты ребенка в Конституции Казахстана, развитие данной нормы нашло свое отражение в активно дополняющемся в законодательстве страны (Закон «О правах ребенка в Республике Казахстан») и программных документах.

В достаточно объемной статье 32 Конституции Республики Беларусь [10] сконцентрированы основные положения, касающиеся защиты ребенка. Так, под конституционной защитой государства находятся брак как союз женщины и мужчины, семья, материнство, отцовство и детство. Республика Беларусь не только первой среди стран СНГ приняла Закон «О правах ребенка», но и объявила «защиту детства важнейшей политической, социальной и экономической государственной задачей».

Российское законодательство уделяет значительное внимание нормам, регламентирующим механизм правовой защиты прав, свобод и законных интересов ребенка. Во-первых, это нормы ст. 7 Конституции о государственной поддержке семьи, материнства, отцовства и детства. Во-вторых, статья 39

Конституции, согласно которой: «Материнство и детство, семья находятся под защитой государства. Забота о детях, их воспитание – равное право и обязанность родителей» [11].

В Конституции Кыргызской Республики [12], 27 статье закрепляется принцип обеспечения наилучших интересов ребенка, устанавливается право каждого ребенка на уровень жизни, необходимый для его физического, умственного, духовного, нравственного и социального развития и поясняется, что ответственность за обеспечение необходимых для развития ребенка условий жизни возлагается на каждого из родителей, опекунов и попечителей, содержится положение о гарантиях государства для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, до 18 лет. Следует отметить, что в предыдущих редакциях Конституции отсутствовали положения, определяющие детей в качестве важнейшей ценности и закрепляющие гарантии государства по их развитию. Также в ст. 20 закреплена конституционная защита семьи, отцовства, материнства и детства. Причем особенностью является то, что причисленные институты находятся под охраной не только государства, но и общества.

Конституция Узбекистана [13] содержит отдельную главу в Разделе третьем «Общество и личность», которая посвящена родителям об их обязанностях перед детьми. Статья 64 закрепляет положение о том, что «родители обязаны содержать и воспитывать детей до их совершеннолетия», то есть обязанность родителей ограничивается определенном сроком – наступления совершеннолетия ребенка. Кроме того, статья 65 устанавливает равенство детей перед законом вне зависимости от происхождения и гражданского состояния родителей. Таким образом, ставится своего рода акцент на запрет дискриминации детей.

И так, в конституциях вышесказанных государств, используется различная терминология конституционно-правового регулирования о защите детства.

Также хотелось добавить, что все постсоветские страны ратифицировали **Конвенцию ООН о правах ребенка**, которая является основой для создания национальных законов и политики в области защиты прав детей. Также страны сотрудничают с ЮНИСЕФ и другими международными организациями, чтобы улучшать условия для детей и реализовать программы защиты.

В заключении хочу подчеркнуть, что защита прав детей остаётся важной задачей для всех государств. Хотя каждое из них имеет соответствующую законодательную базу, практическая реализация этих прав зачастую сталкивается с вызовами, связанными с экономическими и социальными факторами. В то же время сотрудничество с международными организациями и реализация национальных программ способствуют улучшению ситуации, особенно в области образования и защиты от насилия.

Литература

1. Антюфеева О. С. Защита прав ребенка в системе мер профилактики преступности несовершеннолетних (Криминологический и правовой аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. С. Антюфеева. – Рязань, 2004. — 25 с.
2. Синцов Г. В. Уполномоченный по правам ребенка в системе органов государственной власти / Г. В. Синцов // Lex russica (Русский закон). – 2016. – № 7 (116). – С. 160 –166.
3. Будько О. Д. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. Д. Будько. – Краснодар, 2004. – 26 с.
4. Шаймарданов К. Д. Конституционно-правовой механизм защиты основных прав человека и гражданина в Российской Федерации и ее субъектах: На примере Республики Татарстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / К. Д. Шаймарданов. — Казань, 2003. – 24 с.
5. Мархгейм М. В. Конституционная система защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / М. В. Мархгейм. – Москва, 2005. – 52 с.
6. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 /В. И. Абрамов. – Саратов, 2007. – 55 с.
7. Горячева С. А. Конституционно-правовая защита прав несовершеннолетних в Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / С. А. Горячева. – Москва, 2012. – 57 с.
8. Конституция Республики Таджикистан (принята 06.11.1994 на референдуме) [Электронный ресурс]. URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya?Ysclid=lggtgtxriz422406952>.
9. Конституция Республики Казахстан (принята на всенародном референдуме 30.08.1995) [Электронный ресурс]. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=129>.
10. Конституция Республики Беларусь (принята 15.03.1994 Верховным Советом Республики Беларусь) [Электронный ресурс]. URL: <https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution>.
11. Конституция Российской Федерации [Электронный ресурс]: принята всенародным голосованием 12.12.1993: с учетом поправок, внес. Законами РФ о поправках к Конституции РФ по сост. на 21.07.2014 г. № 11-ФКЗ. - Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399 .
12. Конституция Кыргызской Республики (принята референдумом (всенародным голосованием)11.04.2021) [Электронный ресурс]. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ruru/112213?cl=ru-ru&ysclid=lgo0vbzqgv274759560> .
13. Конституция Республики Узбекистан (принята 08.12.1992) [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.uz/ru/constitution/>.

СОДЕРЖАНИЕ – МУНДАРИЧА

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ Алифбеков А.Н.	3
ИНКИШОФИ ҶАЗОИ ҶАРИМА ҲАМЧУН ҶОРАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ-ҶИНОЯТӢ ДАР КОДЕКСИ ҶИНОЯТИИ ҶШС ТОҶИКИСТОН 1935 Аҳадзода А.	7
МАҲҲУМИ НИЗОМИ СИЁСӢ ДАР ШАРОИТИ ИСЛОҲОТ ВА ДИГАРГУНИҲОИ ҲАЁТИ ҶОМЕА Ғафуров И.У.	11
НИЗОМИ ИНТИХОБОТ ВА ҲУҚУҚИ ИНТИХОБОТ: МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТ Гуломов О.Ш.	16
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО И МИГРАЦИЯ: ВЫЗОВЫ И ПОИСК РЕШЕНИЙ Занджирбекова Г.И.	22
НАҚШИ АРЗИШҲОИ ҲУҚУҚИВУ АҲЛОҚӢ ДАР ТАЪЛИМОТИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ Калонов Ф.М.	26
ҲИМОЯИ СУДИИ ҲУҚУҚ ВА МАНФИАТҲОИ ҚОНУНИИ КӢДАКОН Қурбонова Ш.	33
КОНСТИТУТСИЯ ВА РУШДИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ Маҳмудов И.М., Эркаев С.А.	37
КАФОЛАТҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ТАЪМИНИ ДАҲЛНОПАЗИРИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ҲАНГОМИ АМАЛИШАВИИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚӢ Мирпочоева Г.Ф.	45
СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦИОННО – ПРАВОВОГО СПОРА: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ Муродзода У.У.	51
КОНСТИТУТСИЯ ВА ТАНЗИМИ ҶАШНУ МАРОСИМ – ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ЗИНДАГИИ МАРДУМ Набизода М.С., Ҷабборзода И.Р., Эркаев С.А.	57
ПУБЛИЧНО-ПРАВЫЕ И ЧАСТНОПРАВОВЫЕ НАЧАЛА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ОБЛАСТИ ДОЛЕВОГО УЧАСТИЯ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЖИЛОГО ЗДАНИЯ Одинаев А.К.	66

СУБЪЕКТНИ ФАЪОЛИЯТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНӢ Раҳимов Р.....	72
ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ДОДАНИ ПОРА ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТИИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ Раҳмонов Ш.	77
МАФҲУМИ ВА МОҲИЯТИ КАФОЛАТҲОИ ИҚТИСОДИИ ҚОНУНИЯТ Сайдалиев А.Т.....	82
БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ПАЙДОИШ, ИНКИШОФ ВА ДАВРАБАНДИИ ИНСТИТУТИ ЭЪТИРОФНАМОЙ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ Сайфуллоев С.Р.	86
КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА Сангинов К.Х.....	96
ИСТОРИЧЕСКАЯ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ КОНСТИТУЦИИ Сангинов К.Х., Саидова М.И.	101
АҲАММИЯТ ВА НАҚШИ ПРИНЦИПҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ Сафарова Ш.....	105
ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО – КУЛЬТУРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА110 Асламов Б.С., Убайдуллоев Ш.Э.....	110
ИНКИШОФИ ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ТАРАФҲОИ АҚДИ НИКОҲ Файзова М.....	117
ҲАМКОРИИ МУФАТТИШ ВА КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ АМАЛИКУНАНДАИ ФОҶ ДАР МАВРИДИ ОШКОР ВА ТАФТИШИ ХУДКУШИИ ДАР ЗАМИНАИ СОДИР КАРДАНИ ОДАМКУШӢ СОДИРШУДА Ҳабибзода Н.Х.	122
ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЕЗНИ КАК ОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ НАКАЗАНИЯ В СВЯЗИ С БОЛЕЗНЬЮ Ҳакимов М.Д.	129
КОНСТИТУТСИЯ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ Шеров Ш.З.	135
ҲАМКОРИИ ДАВЛАТҲО ДАР САМТИ МУБОРИЗА БО ҚИНОЯТҲОИ ТЕРРОРИСТИИ ХУСУСИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛИДОШТА	

Езидяр М.А.	139
МАФҲУМИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИҶТИМОӢ – ИҚТИСОДИ ВА МАВҚЕИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД	
Эргашева Ш.И.....	145
КОНСТИТУЦИЯ – ОСНОВА РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО В ТАДЖИКИСТАНЕ	
Эркаев С.А.	151
КОНСТИТУТСИЯ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
Сафарбекзода Х.С.....	162
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА ЗАЩИТУ ДЕТСТВА В ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВАХ	
Ганиева С.О.	169

Подписано в печать 22 октября 2024 года.
Заказ 198. Тираж 200 экз.
Отпечатано в типографии филиала
Московского государственного университета
имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе.
734003, город Душанбе, улица Бохтар, 35/1